

Sörve Säärelt sini-punastesse mägedesse

Keikide sõrnlaste ning mo saatusekaaslaste jäüks

MÄELESTUSED

■

Sörve Säärelt sini-punastesse mägedesse

Bernhard Vipp

2013

Mälestused * Sörve Säärelt sini-punastesse mägedesse
Sörvekeeltne mälestusteraamad (III)

Mälestused kirja pand Bernhard Vipp
Eestimaa, Viljandis 2009-2013

Argeldand ning sörvekeeltseks tolkind Kaupo Vipp
Sörvemaal, Torgu Kunningriikis 2024

Raamadu kaantel kuju andand OÜ Disene
Saaremaal, Kuresaardes 2024

Rükkind OÜ Trükiviis (kolmat korda)
Eestimaal, Talinas 2025

Edekaas: Sääre edimine majjak I ilmasõas saadud kabide korjamise aegas
Tagukaas: Meite elu lisi olnd Sääre kalasadam Eesti Wabariigi aegas

SISUKORD:

Raamadu argeldaja edesana.....	7
Mo mälestussist.....	13
Sõrvemaal 1924 ning ennemdi.....	19
Edimiste siniste mägedeni Liivimaal, 1933 - 1940.....	41
Teiste siniste mägedeni Virumaal, 1941 - 1944.....	69
Punaste mägedeni Siberimaal, 1944 - 1955.....	87
Viimpsete mägedeni Eestimaal, 1955 - 1961.....	127
Mägedest üle, 1962 ning siebere.....	143
 Lõpeduseks.....	 147
Mõned jäändimad tolkesanad.....	153

RAAMADU ARGELDAJA EDESANA

Mo isa, Sörvest Sääre külast päralt Bernhard (*Pärnart*) Vipp akas omi mälestussi ülese tähendama 85 oastaseks saamise järges. Siod laste pitka öördamise peele ning muidud kirjakeeldes. Peele ta lahkumist siist ilmast 2014 sugis möte, et ta mälestused võikse ähk tuttavil ning ülepee keigil sörulassil uuvitav lugimine ola ning tasuks nee ähk raamaduks kogu argeldada. A sio jähi nouks.

Oasta iljamb kink söber Kaido Kama moole omatihtud raamadu „*Ümbreilma reisikirä*“, kohes ta oli kogu võttand purjukal „*Lennuk*“ tihtud ümbärilmareisu ülesetähendused. Ta raamadu juurdes oli mo eest kangest kena asi, et sio oli puhtaks võrukeeltne. Siepere tuli moole edimist korda sedine möte, et kangest kena oleks isa mälestused oort sörvekeeltseks raamaduks tiha. Mo teeda oli rükitult ilmund ete arvali sörvekeeltsid jutukessi ning luuletussi kõgest möne aolihe kirjanukkas (poolesti sörve keeldes oli küll 2010 rükitud Ann Timmermanni päewik). Nönda´t öieti põlegid Sörve kõnekeelee kõrvas kirjakeeld olnd. Egas koolis, seitunis ehk muus kirjatöö-ammetis on kuhaliseks kirjudamise keeleks olnd puhtaks eesti kirjakeel. Siod taritasid sörulased isigid omade vahel kirjade vahetuses, ähk küll neitel senna teisekorra sörvekeeltse moega „vigasi“ sega juhtus (nigut siod on nähja postkaarist lk 24). Ning keikides koolides on keikkidel aogadel ko valjust vaiva näated, et sörulaste lapssi puhtaks kirjakeeltsiks vilutada. Nönda on isigid sörvekeeltselt rækijate inemeste ulk ete nobest kahinend. Kõge sie perast mötlin, et maa´p möista siod sörvekeeltse raamadu mötet kudad teuks tiha. Jähi jällegid nouks.

A veel kaks oastad iljamb, 2017 lõppus, sai Sörvemaa Pärimuse Selts maha „Sörulase aabitsaga“, misse juurdes lisi kümmsgond

oastad rügas ulka inemessi Tammeougu Mari vädamisel. Sio oli sörulaste jäuks aoluoline asi - edimine tükkis sörvekeeltne raamad ülepee ning võimas panus Sörvema isioma kultuurasse, misse keel niid koa raamadukeeleks sai. Aabitsa valmiks saamine pani uiest mõtlema isa mälestuste sörvekeeltseks argeldamisest. Sie taris oli niid peelee raamadu „Eesti murded VII“ öruks akkamas uiema ao keeletaritusega aabits. Nönda oli viham ekki, et uiema keele asemel jutt ülearu pailu muuseumikeele kohe tiide jääb.

Tagastjärge mõeldes muidud ete jänt lugu, et ma es ole mõistand lastagid isal ta lugussi sirgelt sörve keeldes kirja panda. Maa'p tee muidud, kui kenast taal müdukümmuna oastase eemalolu järges sörve keel meeles oli. Kuid ühekorra taaga seltsis Lättis Kuramaal reisides jähi ta tänava peel kogemada kennegi lätlastest mammiga lätikeeli rækima ning põle sugugid pidama saand. Siebere imestas isi ko, et kudad taal kaheksast kunni neljateisme eluoastani üksi suiti lambriseks käümisel tarited keel nönda kenast meeles on. Jo olnuks isioma emakeel ko. A niid olid mälestused „riigikeelde“ saand ning isa isi lahkund. Niid tulad ta luod tolkimisetöoga sörve keelde ümbär panda.

Mo isioma jäuks jähi sörvekeeltne „*keelekümblus*“ katki juba peelee mo 7 eluoastad. Senni oli meitel kortel Pärnu turu lisi. Turu peelee oli sieaogu asja keigil. Omadel turukäükudel trähvasid koutumissi meitele ete tiheli võeraks isa Pärnus eland vanam söhar Lilli ning isa veli Alleks, kis elas Pärnu lisi Oudrus. Siis oli meite kamber täüs röemsast loulvat sörvekeeltset sädinat. Äraldi arvates 1967 oastast, millas loubie ingamispäeks sai, käüs sio eri meitel ega loubie pitkemalt. Ning muidud ko juhtumistel, kui mo vanaema käüs Saaremaald omade laste ning lapstelastega kogu saama. Mo jäuks tegi sörve keele äralde löbusaks ning mõnusaks tädi Lilli, olga küll et ma es ole lapseigaselt keikide ta naljade tagumöttist aru saand mette. Lilli oli tööst valjemb löuapoolik kut müdu umoristi kogu. Ta mõistas nönda eeda, et ega kuulija keik se aog naertmisest kribus oli.

Iljamb kobisim me turu juurest äe, mere ääre viiendale korrale, kohe meitele pailu arvemdi võeraks käüdi. Ning ikkagid oli entsne keelekümbulus mõond mo peelee nõndad valjust, et kooli edimises klassis saadeti minda käüma polikliinigu, logopeedi juure. Ma tundsi ännast sieperast kut miski sant. Äraldi valju norimine käüs mo õ-äeligu, sanalõppude ning rõhkude äelduse kallal. Alles pooleteise oasta järges iteldi et sohh, et no niid on eesti keele äeldusega asjad änamb-vihemb joondes. Jänt lugu oli, et ma isi põle neest muutusist ete midad aru saand. Põle ennem äga perast logopeedil käümist mõistand ü, õ ning õ äeligute vahel nõndad jämet vahet tiha, kut säel nouti. A jo ma vilusi lõppeks ädaperast omad suud väenama nõnda't rahuse jäätaks.

Kui ma isi nii neljakümmuna oastaselt Sörve elama peasesi, oli sii egapäine sörvekeeltne rääkimine joudand pigem aruldaseks asjaks saaja. Sio es ole egapäise keelekümbuluse mõötu välla and mette. Nõnda põlegid tolkimisetöök muud öru võtta olnd, kut Eesti murderaamad, Sörve aabits, mõne kena sörulase abi ning isioma lapseigast jäänd kõhutunne. Viimande lubas vahest äe tunda, kui käende-, pööorde- ähk sanalõppega midad tiides oli. A kuis nee õigeks saaja, kui näitust ede võtta põle? Koes raamadunou põle aitand, tuligid kuulda isioma kõhutunnet. Muidud jähid sedadviiti jummistamise ala kangest pailud kuhad.

Nee asjaolude perast tahab sio raamad küll sörvekeeltne ola, kuid äi kipu poolistgid miskiks sörvekeeltse kirjaviisi etalooniks mette. Peelegid on irmpailu sedissi mõistid ning sanasid, midiste jäuks on isioma äraldi moega äeldus, pöördmiseviis ähk tükkis teistsugu väljend ega Sörvemaa nuka kõnekeeldes. Ning pailudes sanades on äelikuid, misse kuhta ongit ete võimata itelda, midine täht sie kirja-panekuks mõistlikum on. Näituseks isigid nõnda lihtviiti sana kut Ees-Sörves taritativ „*mees*“ on suures jäus Taga-Sörves vormis „*mies*“. Pailud sanad on egas Sörvemaa külas pire isimoodi äeldusega. Samma eri on sii kõnekeeldes üheteisteks ülevalguvate ning kogusulavate äeligutega sanade jäus (näituseks *peale-päale-*

pääle-päele-pee) ning näituseks sanades, koes eestikeeltse õ kuhtas on ö, ü, u, o, a, e ähk tükkis i. Ning äelduseviiside edesiandmine erimärkisid kasudamata on järgemine äda. Es peasta siost alati ko murderaamad, koes änamasti vanama moega keel, missest muga on niidseks aoks kuhapeel isigid pire võeraks jääda. Nõnda käüskid kirjaviisi löidmine teisekorra mette teedmise vaid kõgest kõhutunde järele - kõgest lapselt kuulnud Sääre kandi keele järele. Nõnda võiks sie raamadu keele itelda ähk üheks Sörve keele Sääre variandiks, mette änamaks. Arvata et miski „õige Sörve kirjakeele“ paika pandmine oleks ko asjatundijaile ülejou töö.

Teedmatuse perast tegin tolkimisel kangest uuvitavid aavastussi. Näituseks põle ma kuidad akkama saand oleva käendega (essiiv; küs. kellenä?, millenä?), midast isa oli omas tekstis äraldi pailu taritand. Mo kõhutunne põle sarnase käende taritamisega sugugid nouse jääda tahtend. Murderaamadust selgis moole asi, midast ma es ole teednd – et essiivi põlegid meite saarte peel ülepee tarited mette. Ähk mõtli isa, et Sörvele tükkis võera käende taritamisel saab tekst veelgid kirjakeeltsem :). Jo sie taale lihtsalt kena paistis.

Uuvitav oli ko, kudad pire vanama moega keel eitis elki isioma sanade päraltolekul, etümolooial, mihest jo egapäiselt kedad äi mõtle. Ko igapäeste sanade juurdes, kut merivee- *jäätumine*, paika- *jäämine*, roudtee- e peaste- *jääm* jms. East järke mõeldes paistvad neede päraltolu seused ämmastavad, kuigid ete mõistlikud ning loogilised. Ning muudest keeldest lainadud sanade päraltolu on tihtipeele koa üsna east nähja. Näituseks on ilmagaared selgest liivlastelt/kuralastelt päralt. Eesti viiti *lääne* ning *ida* asemil on kursi seeramiseks Kuramaal tööst kenast aru saaja sanad *vesigar* ning *maagar*. Ometigid põle neede taritamine Sörvemaal sugugid mõistlik olnd mette. Meitel sii jo vesi ümbärrinki! Merdes tõhes olnd ähk muud navigeermisega seutud inemased taritasid Sörves ilmagaarde jäuks nee rahvusvahelissi nimetussi. Nõnda sugis sihe toppeltsistem, koes *vesigar* ning *maagar* on ühtaogu ko *vest* ning *ost*. Üksi ilmagaarde nimedest on nähja Sörvema aoluoo ete tiheli seutus Kuramaa, raandaliste, liivlaste ning kurelastega.

Võera kõlaga keeldest päralt sanadega ongit äraldi põnev. Olga või näituseks meite *tublis* ning eestikeeltne *kartul*. Saksakeeltne *kartoffel* on miksiki olnud eam eestikeeltseks võtta sana akadusest ning saare-/sörvekeeltseks sana lõppest. Põlek's sio sündind just sana kõnekeeltse äelduserõhu asukuha järele? Kui nõnda, siis näituseks mo nimi äeldub eestikeeltselt rõhuga *a* peel (*Kaupo*), kut sörvekeeltselt kuuldu *au* kuhtas *ou*, rõhk on *p* peel ning sanalõpu *o* võttab üsna *u* moe (*Koupu*). Saak's siost liivlastelt päralt nimest siis sörve kõnest äelduse järele kirja pandes oopiskid *Kouppu*? Eestis põle jo vilund kirjaviis teene ühti, kut sie äeldus. A sörve keeldes on vihemaste perisnimede jäus sio eri teisseldi. Näituseks on kirjas olnud *Holmi* lugitud *Olmi*, kirjas olnud *Bernhard* lugitud *Pärmart* ning nõnda edesi. Si on ete müdud küsimärgid, nigut sörulaste kõne kirjapanekul ülepee. Näituseks taritab sörulane jutus koma- ähk punkti-pouside asemil tükkisooipis sanasid „ning“ või „ning siis“ või „ning siis jälle“. Nõnda't iga raamad võiks saaja üksainumas irmuliselt pitk louse, kui tekst sirgelt kõnekeeltse äelduse järele kirja panda.

Mõne laenat sana juurdes on nähja, kudad on katsuted mõisted lahkus oida. Näituseks on sörvekeeli „*litsud*“ tuland saksakeeltse „*schlittschube*“ järele, sest et Eesti viiti „*uiske*, *uisud*“ või „*uisusaabas*“ põle kudad tarita aitand. Meite *uiske* on jo oopiskid ühemastine lae. Mõnd võerast sana on jälle ete vana päraltolu järele taritadud. Näituseks „*trääl*“ – laivahukust peastet merimies, kis muistise rannaõiguse järele oma inne peastmise eest tasuta tõhe jähi. Sio on päralt veel viikingiao-eeltse põhjala kolmest seisusest, kis olid ülikud „*jarl*“, vabadmehed „*karl*“ ning (võla)orjad „*drall*“.

Tolkimisega ühes tuli ko teedmine, et oort viimpsetel aogadel on sörve keel ete pailu saare- ning kirjakeelega ühildund ning ete ulka omasid aoluolissi erisussi äe tasandand. Nõnda kut äelduse, nõnda ko sanavara jäus. Sie on äraldi east nähja murderaamadu järele, koes on Jämaja kantis nii 100 oasta eest kogut vanam keel. Arvata et sost veelgid sadakond oastad varamidi võis sörulaste kõne saarlaste jäuks tööst üsnagid arusaamatta asi olla, nigut siost

(Ida-) Saaremaal enamdi eetud on. Vanama ao keel võise tööste kosta änam Liivimaa ning Kihnumaa, kut Saaremaa keele moega.

Sio raamadu sisu jähi aruline, kuis Bernhard isi seeras. Ta vilutas enda veel 86 oastaselt sülearvuti, tekstiprogramme ning printeriga argeldama. Ning lihvis omad kirjakeeldes juttu arvutis ühtejooni üle, sättides müdud tekstijägu ühtelugu edesi-tagasi, et needel kenamat kuhta löida. Nõnda ongi't ähk mõni tekstijupp ko tükati kordama jäänd. Siod äda põle argeldamise käikus korjama akatud. Muude outurite tekstijäud jähid sii tolkimata. Sammatviiti nimes ning sanad, mes on üleilmsed. Nees võib näituseks ko *tr*, *gr*, *kr*, *skr* ähk isigid *h*-äelik sana akaduses olla, midast sörve keeldes viisiperaselt põle olnd. Sörve vilund kõnekeele viiti on kuhanimes (*Talin*, mette *Tallinn*; *Vindava*, mette *Ventspils*). Kirjapildist pailu teisseldi äelitud nimedel on äeldused (*sulgude sibes*) juure pantud. Ning raamadu lõppus (lk 153) on ko illuge sõnastik, koest lugija võib ädaga mõnedel jändimatel sanadel eestikeeltse tolke löida.

Votud on päralt Bernhardi isioma ning sugulaste votualbumeist, ning ko argeldamise käikus ilmavörgust juure aget. Lei Kairelt on päralt koopiad 1944 Sudeedimaale Tšehhi äe küiditud sörulaste tahakohe reisimise papritest.

Suur attäh keikidel, kis mo isa mäelestuste raamadu tegimisel on abi olnd, olga teksti ülelugimise ähk raamadu tellimisega! Kui Sa raamadust vigasid löiad (midast sii kindlast pailu on), ole nii kena ineme, anna moole siest märkust e-postile tagasorve@gmail.com.

Raamadu argeldand ning tolkind Kaupo Vipp
Sörvemaal, Torgu Kunningriikis
isa sajandamal sünnioastal
2024

MO MÄELESTUSSIST

*„Meilt on palju võetud – siiski meile jäi
me uhkus, au ning viha: seiskem pästipäi!“*

Marie Under

Need konarlike ridasid paprile pandes on mool eluoastid juba änam kut 85. Juhtumised mes ma seia omist mälestusist ülese tähendin, olan ma kirja pand ousalt, sirgelt ning otsekohe iteldes. Mool kooliharidus kirjatööks ep aita ning põle ko kaldust sedise ammedi peele. Nõnda ma võttsi isioma mälestuste sega ko mõned piskud jupid Vaino Kallase, Harry Tulpi ning teiste kirjatöödest. Nämad on mõistand mõnda asja omas tekstis nõnda kenast edesi anda, et maa'p mõistaks paramdi. Ning egäühele varem teeda asjasi sie jutu sihes uiest üle korruta põle mool koa mõtet mette. Üksjagu tarblisi andmid löidsi ma tänu töö, midast on aoluo uurimisel teind Eesti Leegioni Sõprade Klubi, vene aoluoselts Memoriaal ning pailud teised. Attäh neitele!

Vahest tõsimeeli, vahest ko naljaviluks on inemesed võrdelnd omasid mälestussi kougest ämust paistvate mägedega. Nigut Andrus Kivirähal: „*Mälestused kui helesinised mäed*“. Kuit mool on tööste elu kudad nõnda läind, et mo elusaatust keikse änam mõotand juhtumised saabkid kogu siduda kougede mägedega. Meite kodust Sørve Säarelt oli üle Kura kurgu nähja Kuramaa ringas ning säelsed Slitere Sinimäed. Nee tähendid moole lapselt ihuüksi võerakeeltsel Lätimaal karjasetööl käumist. Noorusaegas

otsustid mo saatuse üle Virumaa Vaivara Sinimägede ümberuse inimverest rusked tapaväljad. Siberi polaarjoone taades Norilskis, meite sunnitöö erilaagri lappes asusid Punasteks Mägedeks üütud mäed – Schmidt'i-, Roudse-, Barjääri- ning Kaksikküüru mägi. Neede ümbärus sai moole keikse pitkemate ning valjemate innejäamise-lahingute kuhaks. Ning neljandeks mägedeks, mihest üle saamine tegi moole valjut vaiva perast GULAG-ist peasmist, pään ma arvama oma uiest tsiviileluga vilumise punaste poolest okupeerit Eestimaal.

Kahiks juhtus keikse meite põlvkond elama poliitlises mõttes väega santides oludes. Nõnda't veel tänapäev (2013) on Eestis neede juhtumiste tõetruu kirjapanek... võiks itelda't tabu. Sest ous kirjeldus äi klapi kogu sie aoluoga, misse on II ilmasõast kogu pand sõa võitjad – N-Liit omast „Suurest Isamaasõast“ ning lääneliitlased omast „võitlusest natsismiga“. Mes puttub moose, maa'p saa ähk surmani teeda, kenneks tuleks mool ännast oma eluluo järele pidada. Olan's ma tööste „noukogude kodumaa reetur“, vašist ning kodanlik natsiunist, N-Liidul ning liitlastel kallal tungind sõard, sest ma tahtsi takista bolšhevismi tahakohe tulegut Eestimaa pinnale? Paprite järele uiest isiseisvaks saand Eesti äi julge äga taha meitesugussi jo veel tänapäev nimetada vabadusvõitlejateks. Meitel olnd ukkas munder, ukkas sõariistad ning mes keik veel. Nigut olnuks meitel need valitseda...

Mõned eevad isigid 1940 oasta Juunipöördest, kut oleksi Eesti priitahtliselt Noukogude Liiduga ühinend. Ma põle küll tööste teedand üht inemest mette, kis oleks pooldand Eesti Wabariigi ühinemist N-Liiduga. Sõa akaduse aoks oli isigid keikse änamatel optimistel klaar, et me olim julma okupatsiooni ohvriks lankind. Ennem saksa väerinna joudmist Saaremaale tegid Noukogude okupandid sii pailu jälkisid inimsusevastassi kuritegussi. Mörvasid ning küiditid ulka ilmsüüta kuhalissi inemessi. Keik sio kogu oli nõnda jämelt ebaõiglane, et ma pidasigid tarbliseks järgeda sieaogset ülesekutset, et „Iga Eesti mies peeb isi omad kodu

kaitsema!“. Olles isi küll kõigest umbest 17 aastad vana, astusi ma priitahtliselt Eesti Julgestuse Põhiüksuse (mette Saksa armeesel). Iljamb edesi Eesti Leegioni. Nõnda sain ma kolm aastad osalda bolšhevismi vastases võitluses idarindel. Kogu keestas mool sio elu ning surma peele võitlus tegelt 14 aastad. Sest minda, isioma kodumaa eest võidelnd Eesti Wabariigi kodanikust lihtsõdurit, arreteerdi mo sõavangi kukkumise järges ning mõistedi süüdi kodumaa reetmises! Sie karistuseks määrati moole sunnitöö Venemaa Koug-põhjas, KTR-surmalaagris ühes kodanikuõiguste koutuse ning keikse vara konviskeermisega. Ning siod argeldati Eestimaa äe vallutand võerriigi - Vene NFSV säaduste järele! Neesammad kis sanades keikjal inimõiguste ning -vabaduste eest võitlesid, põle tahtand midad teeda sõavange kuhta käüvast Haagi konventsioonist ähk muust rahvastevahelisest õigusest.

Teedagid panti juba 11 ougustil 1941 aastal ala allkirjad Atlandi Hartal. Sie papri järele lubati peele II ilmasõda anda keikidel okupeerit riikidel tahakohe neite rippumatus. A nee paprid, mis iljamb Jaltas ning muial Stalini, Churchilli ning Roosevelti poolest Balti riike suhtes ala kirjudati, olid meite maade rahvaste jäuks ränkade tagastjäredega. Kuuldavaste üidend N-Liidu jämed parteituusad omavahel noukogude propaganda õnges „sõpru“ (nigut Ühendriikide president või Briti peeminister) kasulikeks idiooteks. Varasema Molotov-Ribbentropi pakti ning ilisema äbiväärt Jalta tihingu asemel akas USA-s, Feltonis, Balti rahvaste eluolu juhtma tükkis uus vigur nimega „roudne eesriie“. Tegelt võib itelda, et siod eesriiet kujusid Hitler, Stalin, Roosevelt ning Churchill ühesseltsis, käsi-püus.

Noukogude julm okupatsioon keestas Baltikumis poole sajandid. Me saim sie tagastjärede ränkasiid inimkoutusiid. Okupatsiooni perast oli üks änama kahi kannataja just siosamma rahvakild, kis elas Saaremaal Sõrve poolsaarel, sõaeelse Eesti Wabariigi keikse tihelimalt asustet maapiirkondas. Riigid, kenne kaastöös muudeti sõrulaste kodud rapaku kasund ahervaremiiks ning mõisteti Balti

rahvad roudse eesriide taade, on niid omad kääd kenast puhtaks pesend. Välla arvata ähk sakslased, kis Sörvest sõa jälgust äe küüditudel neite kahide ning kannatuste leevenduseks lõppeks ikke miski üvitise maksid. A ko siest rahast joudas Eesti valitsuse koutu sörulaste käde kõgest igerik murdosa.

Tegelt akas Eesti jäuks II ilmasõda umbest mo 15 sünnipääval, 11 oktoobril 1939, millas N-Liidu sõalaivad ojasid kinni Talina sadama reidi (Eesti maisemaa piirist marssis Punaarmee üle 18 oktoobril). Ning II ilmasõda lõppes Eesti jäuks tegelt alles 55 oastad iljam – 31 ougustil 1994. Sio oli päe, millas vene okupante viimne sõdurikirsa ännast Eestimaa pinna peelt koristas. Maa'p saa äga möista need asju teisseldi nähja.

Olga nee mäelestused pühendet keikkidel sörulastel ning äraldi mo saatusekaaslasil, kennede elutee üle jou käünd vaivade perast enneaogu katkes.

Bernhard Vipp
2009-2013 Viljandis

Meite Rannaäue elu lisi olnd Sääre kalasadam ning majjak 1935 aasta paikus

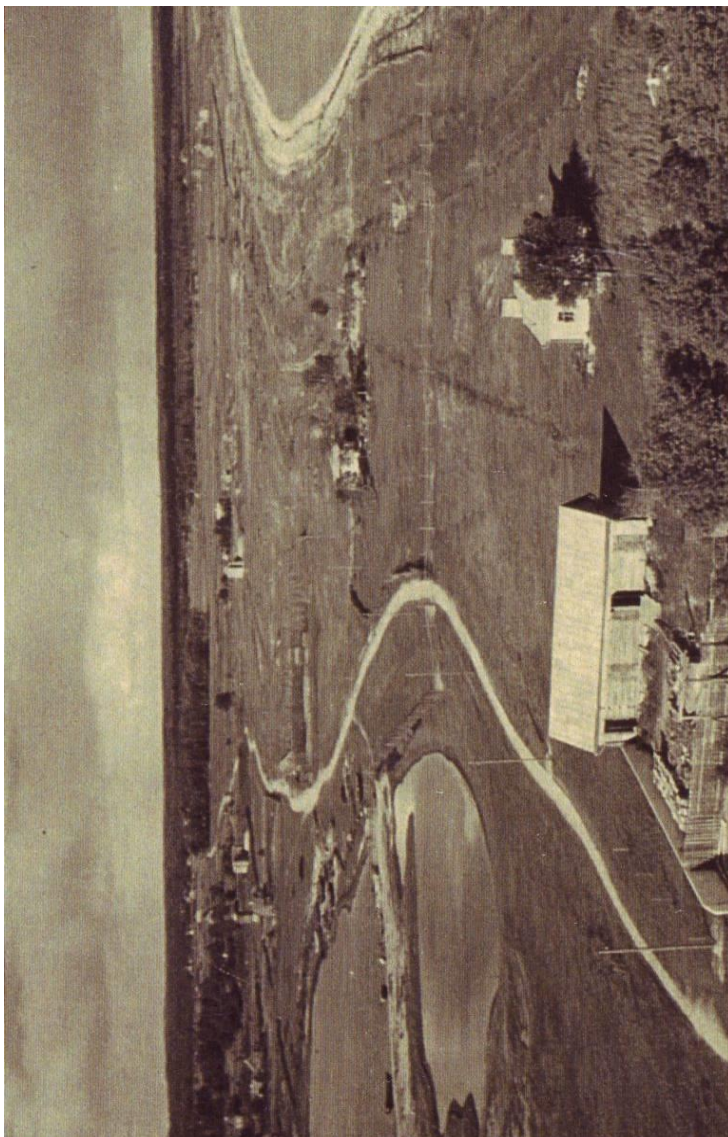

Mo mäeletamise järe tibtud joonis Sääre küla ädalinukast 1939 oastal

SÖRVEMAAL 1924 NING ENNEMDI

Ma sündisi 1924 oasta 11 oktoobril Piskumunske talus, Sääre külas, Sörve poolsaarel, Saaremaal. Isa Aleksander (*Sander* e *Sas*) Wipp oli merimies kougesõidu koubaourikutel. Ete süvalt usklik ema Anna (*Ann*, np Kaus) pidi meitel kodu toime saama keikse majapidamise, luomade ning põllutööga, nigut sieaogu Sörves merimieste peredes paigulisti oli. Säljuurdes jäksis ema veel kodu kangid kojuda ning neest isi änamuse röivid ömmelda meitel, lastel. Lapssi sündes perese neli: edimiseks Lilli, siis ma Bernhard (*Pärnart*, üütud *Pärni* e *Benn*), edesi Luise ning Aleksei (*Alek*s).

Meitega seltsis elas veel meite emapoolt vanaema Triin Kaus (*Riin Kous*). Siol kenal inimesel oli üks jalg nõnda't aige, et ilma kepitta sugugid kõntsi põle aitand. Ühekorra Kuresaare laadalt tahakohe kargutes läind taal obu rattite ees luhkuma ning raavi ülegile lõppend sõit tegi Triinu ühest jalast sandiks. Olan senni aoni Jämaja kalmistul memme oua peel käües tundand innepiinasid sieperast, kudad ma poisiklutt taaga ümbär käüsi. Me, illugesed lapsed, olim paigulisti memme Triinu valve all, kui vanamid põle kodu olnd. Triin pidi meited siis eemal oidma siisammas lappes asund merest ning ülepee liigsest ümbär roinamisest. Kui meited isutas muude lastega kogu saama, jähis mo ülesandeks memme kepp äe peita, et ta'p saaks tula meitega agulema ning kottu tahakohe kupatama. A Triin põle saand ilma kepitta isigid mette kimmergu mena. Arvatagi'd tegid meite koerused taale ulka meelearmi. Tagastjärke mööldes imeasi, et kõgel vaadamatta äi mäelestu memm moole väänakale äe kulund agulemise poolest mette. Oopiskid ta lahkete sanade ning meitel rüblikutel kangest maidvate suhkruga levalombide jägamise poolest.

Vaatus Sääre maijagu otsast üle korduni 1935 oasta paikus. Eespool korduni abioone, säämal peastejääma soun. Edesi maandist säämal koppel ning vabuaid. Maandist pahamal kalasadam ning pee lebesoppi on lisim eluone meite Rannaöue, misse taades tuulik ning kaburialus nr 3. Pahamal üle labesopi Piskumunske elu ning pildi sörvas Olmi eludooned. Maandil on koos põhja, kohe Maanteeküla. Maandist säämal keske pilti on kaburialus 2.

Mo sünnikodu oli Piskumunskel, koes meite entse elu alusmüeri jäämnustel seisab paergust N-Liidu tongrite vahitorn. Ennem I ilmasöda oli sio üks jägu Munske-Marguse talu maadest. Veel entsemalt, Ruotsi aegas, oli Munske kuha nimeks Munska ning Marguse kuha nimeks Pedo (*Peedu*). Keik perenime Vipp kandijad Eestis said omal akaduse säeltsammast Pedolt. Liignime Wip (W algusetähega, sest et sana alguse V äelitaste saksakeeltselt F) sai koesgil 1740 oastil Sääre küla Pedo kuhal eland Hindrik (*Inrik*). Ta poeg, 1768 sündind Ado (*Aadu*) oli saksa-keeltsis kirgu-raamadis kord Wip, kord Wipp. Löppeks jähi nime-kujuks Wipp. Vanam Ruotsiviiti kirjaviis Vipp ilmus jändil kombel uiest Eesti Wabariigi aegas, ühes perenimede eestistamisega.

Sääre küla inemesed on södade perast ete müdul korral aoluos omadest kodudest ilma jäätud. Ko ennem I ilmasöda, millas Tsaari-Venemaa akatas sii oma üigelkahuritega rannakaitsepatarei tegimist, ojati üks jägu Sääre külast mujale. Tollel aal Munske-Margusel eland Laas Wipp'i pere pidi kobima äe Läbara külase. Sio patarei oli mõeldud äe oidma saksa laivde koutupeasu Liivi lahte. Kuid Saaremaa peepe tulad sakslased tükkis põhigaarest, Tagalahtest, maabudes säel dessandiga „Albion“, mes söaaoluos kangest tuntuks saand. Sääre üigelkahurite positsioonid olid nõnda tihtud, et need õigest põlegid aitand põhigaare keerda, et peeletungvad sakste väerinda tulistada. Sedadviti lankis Sääre patarei 1917 oasta oktoobriks Saksa Kõisririigi käde. Koguvõttes said üsna asjada rikutud Sääre küla inemeste elud ning pooltõhja raidatud patareiehituse üigelrahad. A II ilmasöa aogu kordus keik.

Aoluo imelikkude keerdkäikude koutu trähvas mo isa Aleksander I ilmasöa järges elama samma Sääre Munske-Margusele - maale koest Wippide suguvõsa oli omal akaduse saand. Isa isi sündes Läbara külas, Uue-Utu talus, Wipp Martini ning Anna (np. Lau) perese viiendaks lapseks 21.10.1897. Taal aavanes 16 oastaselt (1913) sants saaja junga töökuht kougesõidu ourulaiva. Ta isa, mo vanaisa, aitand tad sietarbeks paprite peel pire vanamaks lorada.

1930. aastail kabiirialuse nr 2 juurest vööt votu peel ongit pahamalt edimine meite äädalipoolse rööduga „punnis viirese“ elu Rannaöüel, säämal Olmi ning Urva eludooned, Mündi Laasi tuulik ning Piskumunskee elu. Kaburid viidi vanaks rouaks äe juba 1919.

1915 oastal elas isa Põhjameres üle oma Vene Kõisririigi lipu all sõitand laiva ubutamise saksa ristleja poolest. Ristleja kapten kamandand mögavhoni õilates koubaouriku mihed evakueerma. Andas neitel kõigest mõne minuti aoga, kunni asub neite alust kahuritulega ubutama. Tiidust kahte peastepaeti asund mieskond põle joudand isigid omi santsukaste ühes ageta. Ristleja kapteni käsu järele võttas mihed peele mööduv kahe mastiga Ollandi kalalae, mes pidand söaaogse asjakorralduse järele viima keik 22 meest äe Ollandi, Saksa Kõisririigil vangideks. A et neede „vene avaristide“ jäks keis pisku purjuka mieskonnast üle, siis noutsid nad küüti oopiskid vesigaarde. Nõnda saavutesid meriädalised juba nelja päe perast isioma üleandmise vene liitlasriigi Inglismaa sõalaivale, mes kargutas mihed Inglismaa idaranda, Peterheadi. Siest karguteti neited edekohe Newcastle, koes kolme võerastemajas odutud nädali aegas organiseerdi neitel keik tarblised uied tokumendid, maksti välla saamatta palgarahad ning anti võimalus suovi korral astu edimisele kohe Venemaad suundvale alusele. Nõnda´t sõaolusid arvestes läks neite seiklus ikke ete libelt.

Isa armastas naljaga pooleks eeda, kudad ta olnd isigid Suurdes Oktoobri-revulutsioonis osaliseks. Neede ourik olnd 1917 oasta oktoobris¹ Peterburi sadamas prahtida, kui tuland üks punt punaste käepailuga matrussi ning küsind, taht ähk kedast punni viina äe teeni. Sioks tuland menna tükkis matrusted saadud kadettide laskevõimiseta õppepüssega otuaoks Talvepalee juure latsi, koes siis pidavat egamihel viina jägatama. Isa seerandkid ännast otul seltsis mõne teise nuorema mihega paleese kippuma. Miski ülese vinnitava Neeva sülla juurdes olnd aga teepeel ees umbest samma masti käepailuga matrussed, perispüssid käe. Nee põle seletusist oolimada kedast ilma „*propuskeita*“ koutu laskend. Raband poistel püssid püüst, and võmmu kukla ning saatend tahakohe laiva. A näädsa, revulutsioonist sai siiskid osa võötud...

¹ Argeldaja märkus: Seks aoks käüs Sakslaste okupeerit Saaremaal elu juba Gregoriuse järgel, vanast tähtsust 14 pääva ede, nõnda´t Oktoobri-revulutsioon oli novembris.

Ennem konesõidust äe tulegut, 1929 lõppus saat isa Inglismaald omal velil Juhanil (iljam teetud kut Utu Juhan Kaavilt) sie piltpostkaari. Ontliku riigi-Eesti kirjarüsi sega on ikkagid sõrvekeeltse moega apse suginud. Käsikiri oli sieaogu kalligraabvline umbest keigil.

Edimise ilmasõa lõpuni teenis isa Põhja-Eesti saartel – esite kut aoteenijaks kutsutu tsaariarmees ning lugides 1918 oasta lõppest kut vabadussõdalane Eesti Wabariigi Rahvaväes. Peele sõa oli ta piskude vahedega uiest kougesõidu laivadel, küll moturistikis, küll puusepaks. 1922 oastal abiellus ta mo ema Annaga, saajes siekoutu koduväiks just isioma suguvõsa akaduse kuhaks olnd maadel Sääre Munske (jänt kogulankimine on, et sõrvekeeltselt tähend „munske“ ko koduväid). Talukuht ning keik sie lähümbärus oli I ilmasõa aegas majadest tükkis lageks saand. Saksa sõalinnugi süitepommitist plahvatas 1917 oasta septembri lõppus Sääre külas iigelkahurite patarei nr 43 laskemoonaladu. Sio lei puhki ning põlema keikse ümbäruuse ning tappis lisi 80 sõdurt ning ohvitseri. Betoontist kahurialuste lisi asuva, sõa aegas puhtaks lammu läind Munske talukuha ages sõa järges omal mo ema vanaisa Andrei Kaus. Mies oli siebere teetud kut Munske Indrik, kis kogus jõukust isioma uhke uisuga Riia linna vahet purjutades. Kuhaliste külajutte järge vädand ta kuiva sääduse aal ko konterbanti. Mo isa käüs Munske Indrikule abi Piskumunske ning Munske kuha eluoonid ehitamas. Omade moekate loudisparandite, lepitud puneelitud seinte ning laastuskatustiga olnd nee Sääre küla uiemad elud 1920 oastade akaduses kuhaliku rahva silmis otsekut midad imeasjad. Varamidi teeti sii aina palgisseinu, pahnaskatusi ning mullas- ähk kivisparandid.

Jo Munske Indrikul abi käües mo isal ta tütre tütar Anna silma akas. Indrik tegi Piskumunske elu omal tütre Triinul lohutuseks, sest peeles jalast viga saamist jähi Triin mehest maha, üksi oma tütre Annaga. Nõnda juhtus mo isa Annaga abielludes koduväiks Piskumunskele, koes ma koa 1924 sündisi. 1929 sai mo isa Torgu vallalt peris isioma maatüki. Sio oli umbest Piskumunske lappes asuv Ranna nimega kuht, mis Rannaõueks ümbär nimeteti. Sii mere ääres sai isa 1931 oastal akkama uie suure linnatüüpi eluga, mihel põle puutund isigid rōduga ärklikord. Sõrves oli sieaogu irpsast moekas tiha keik uiemad elud nn „kapteni majadeks“.

Mo isa Aleksander Wipp ning ema Anna Kaus eedeste loulatamise päeval Iidel, votugrahv Bulla elu trepi juurdes. Isa oli ristitud vene õigeusku, nõnda kut ko vanaisa, arvata miski vanast aast lubat maa saamise lootmises. Nõnda pidi ema loulatamise aoks Jämaja Luteri kogudusest ajutiselt välja astuma, sest et säelne kirguõppetija põle sugugid tahtand segansuliste abielu kantslist maha itelda. Torgu õigeusu kirgu papp olnd sios aris ete leplik, ähkkeid oli teeda, et Anna loulatuse järges niest tahakohe Jämaja koguduse liikmeks libab.

Sedine kapteni maja tähendas loudisparandid vanaaogsete kivis-
ähk mullasparandite asemil, loudiga üle puneelitud palgisseinasid
ning roo- ähk pahnaskatuste asemil laastuskatust. A kapteni maja
äraldi änam jägu oli laasidud seintega lööv, elu öueukse edine
veranda. Sedisel laasverandal veel rödu peele ehitamine oli mo isa
vali kinnisidee. Isi üidas ta siod "punnis-viirese majaks", sest et
merd söites olnd ta siearulist elu näind Argentinas, Buenos Airese
sadama juurdes. Uie elu nouks võtmisel aand memm Triinu oma
jalamure perast, et nõndad purtsigus elus võiks jo kimmerg koa
tuba tihtud olla, nigut egas möisaäärberis. Kuit meite Sander olnd
taale loukand et sedist eluse sittumist ta ´p salli mette...

Niidseks täüeliselt ävind Sääre külas oli 1940 oastal – ennem N-
Liidu sõaväebaaside tulegut ning Eesti okupeerimist – sugind juba
40 majapidamist. Neite juure kuulund maavaldused olid änamaste
müodus tükkis. Meite tarita oli peele uie elu ning tarbliste
körvasoonete ko meite entsne elu Piskumunskel. Säel, elust pire
magaarde, asus perede koguleppe järele meite sugulase Laas
Mündi tuulik. Eluoonet ümbär olid lousröhased maalapid, mes
peemiselt üksi tuhlitel kasumiseks aitasid. Peele sie oli meitel üks
jägu mere-äertset ühiskaremaad ning suur lige metsaniidimaa
Tiisadu metsa veerdes, mes oli oastasadade pitkuse einateuga
saand kena puisniidi näu. Sääre Sadamaks üütud pisku lainevarjus
löppe ääres oli meitele loodegaart naabriks Holmi (*Olmi*) talu,
läänegaart kalasadam ning paadiloutrid. Ädaligaart jähid vabuajad,
vörgumajad ning neest veel pire edesi elkis sieaogne nelikantis
Sääre maijak. Maijagu ees oli peastejääma soun ning kahekordline
kordun, mes mõlemad tänapid säilind on. Maijagu taades oli
peastejääma paadikuur. Kordunis eland piirivalve poisid keisivad
meitelt piima ning mune ostmas, sest meite eluni oli säelt keikse
lisimal kõntsi. Peele lihma ning kanade oli meitel majapidamises
änamaste ega oasta ko üks origas räime-nuuma peel kasumas.

Saaremaa — Vuade Sõrve tuletornist.

Sääre majjagu otsast vööt pildid. Ülal 1895 kordunioonega tükkis klinkreist tihtud peasteluubi maja, mis äävis edimise ilmasõa käikus 1917. All edimise uhke oone asemele, maagaare-vesigaare koosiga veeskamisettee pee 1919 tihtud niema Sääre peastejääma luubikuur. Aruline veeskamisettee lubas peasteluubi ete nobest tarblisse ilmagaarde mere lasta. Luubi veeskamise aoks käis luubitee ning rattitee ristamiskuha pee äärvöötav süüld.

Sääre maijagu ning peastejäämaga on meite perel müdust kandist pitkalt tegu olnd. Uie eluga akkama saamisel tuli isa kougesõidust äe ning läks tööhe kaluriks. Juba varamidi oli ta olnd sedati nii Kaitseliitus kui Sääre peastejääma mieskondas ammetis. Jääma ülesandeks oli peasta need, kis Sääre ottsast pitkalt Kura kurku käüvate nasvade ning joomede kuhtas merihädase jäänd. Ädajuhussi tuli siikantis laivtega kounis sagesti ede. Kui siis maijaguvaht avaristi ädasigsnaali sai, ähk märkas isi ülalt tornist mõnd avaristi, and ta peastejääma mieskonnal siost märku pisku pouklaenguga kahuri örul. Siod olnd isigid tormide aegas üle küla kuulda ning peastesalk sai nobest kogu. Maijagu kõrvas asund paadikuuris seises vast nii kolm tonni kaaluv 12-aeruline, purju eiskamise võimalusega nn „ubumata peasteluup“, mihel parda sihes õhupaagid. Paikas oli ko keik peastetööks tarblaine varustus. Luubi veeskamiseks kulgesid kuurist mölembat kätt kohe merd lougus kivisteed. Vastavalt avaristi asukuhale lasti luup merde vesigaart ähk maagaart ning söuti võimalusel purju abi taritades avaristi juure õnnetuskuhta. Isa sai elupeastmise eest edimise Eesti Punase Risti oumärgi juba 1924 oastal. Peastejääma ülemaks oli sieaogu ete pailude lisimiste peastmisel osalend ning kena akkija mies Laas Münt, kis meitel vanaisa Martini koutu sugulaseks. Peastejääma juurdes teutsevas noorterühmas said keik Sörve ottsa külade poisid, ma säelhulkas, omal koolitust kõges meriasjanduses - teedmissi merijääl õieti käütumise, ojumise, sõutmise ning inemeste peastmise viisidest, morsest, navigatsioonist, seks tarblastest vahenditest ning egat masti muiest merel toimetuleguks noutud oskusist. Mäeletan et pitkemate vahemaade ning änama laine juhaks oli soovitedud ojumiseviis „poolkülite koer“, mes ojujalt keikse viham jäksu nõuab.

Tegelt põle sio ojumiseoskus Lääne-Saaremaa rannakülade poiste jäuks ennemdi sugugid vilund asi olnd. Pailude Eesti kirjanike ning merimeeste lugudes, koes 19 sajandi purjulaivtega merisõit jutuks on, seisab et saartelt päralt merimihed põle sugugid ojuda

mõistend. Asi oli, et entsel aal võis Saaremaa randas poisterahva
ojuma õppmine äe leigada poisi santsud laivamiheks saaja, jättes

Ülal Sääre kordun (tihtud 1895), majjak (1700) ning majagu taadest välla paistmas
edimise ilmasõa järges tihtud peastejääma puidust luubikuuri otts. All votul peastejääma
ubumatu luup ühes mieskonna ning Sääre külla rahvaga Sörve peastejäämas, luubikuuri
maagaare poolsel veeskamiseteel. Lipu juurdes Laas Münt. Votu on vööt ca 1935 oastal

taal valitseda kõigest kaluri ähk midas kuivamaaroti ammeti vahel. Piskud puised purjulaivad vädasid sieaogu koupu, seilates ääre lisi ning säädides omad kurssi maamärkide järele, randasid koutu. Ega reederi jäuks tähendas sio, et kui taal alus ädase jähi, olid ojumiseoskusega poisid varsi rõemsast kaldal. Aina nee, kis ojuda põle mõistend, jähid reederi alust peastma. Nõnda valitsesid reederid omi laivte peele ammetise just sedisi poisse, kennel põle ojumise oskust olnd mette. Ning siod oskust külaühiskondas olematuks lorada oli poistele koa üsnagid võimatta asi.

Siosamma sisteem oli sii Läänemere kallaste peel toimind ilmsest juba muistisest aast peele. Arvata on, et samma eri sünnitas ko ühe jäu rannaõigusest, misse järele rannarahvas oli ennemdi avaristist koubalaivtega talitand. Kui karidel joosnd laival olid vandid lammu (ähk siis peemast maas), jähi sedati alus, last ning keikse mieskond rannarahva jäuks. Kuhalikud rannakalurid teedsid koduse meriranna tormioovuste ning karide isipera. Ning oma ojumise oskusega põle nad ülearu pelgand isigid omade paatide koutamist tormis. Nõnda saivadkid nämad riskida merihädase jähind laivtest parama mandi äe toomisega (soomuse tegimisega), kunni tormilained põle joudand laivakere veel karide peele lammu peksta ning lae lasti merepõhja laiale eites ubudada. Ühtlase saadi nõnda ko laivamihed ubumisesurmast äe peasta. Peastedud mieskonnaliikmed jähid muistise rannaõiguse järele randlastel „trääleks“. Trääle seisus oli kut ajutiste orjade seisus, kis pidid omade elude peastmise ouvõla tasa teenima - tegama randlaste taludes tööd kõigest sööma ning öömaja eest. Tööaog oli egas randas erinev. Viisiperaselt argeldeti mõne töökuu järges miestel söidurahad ähk munsterollikuht, et nad mõne neite koduse kuha kursiga aluse peele peaseks. Välla arvata muidud nee saged juhud, kui mõni kuhaline tidrik oli vahebel joudand kena võeramaa noormihe pee nõnda segamdi aada, et sio oort tahtiskid senna rannaküla elama jääja – itelda’t „kuhaliku rannarahva verd praavitama“. Üleüldine suhtumine träälese olnd sõbralik. Mette sandem kut suhtumine talusulastisse. Püsis jo egal randlasel pees

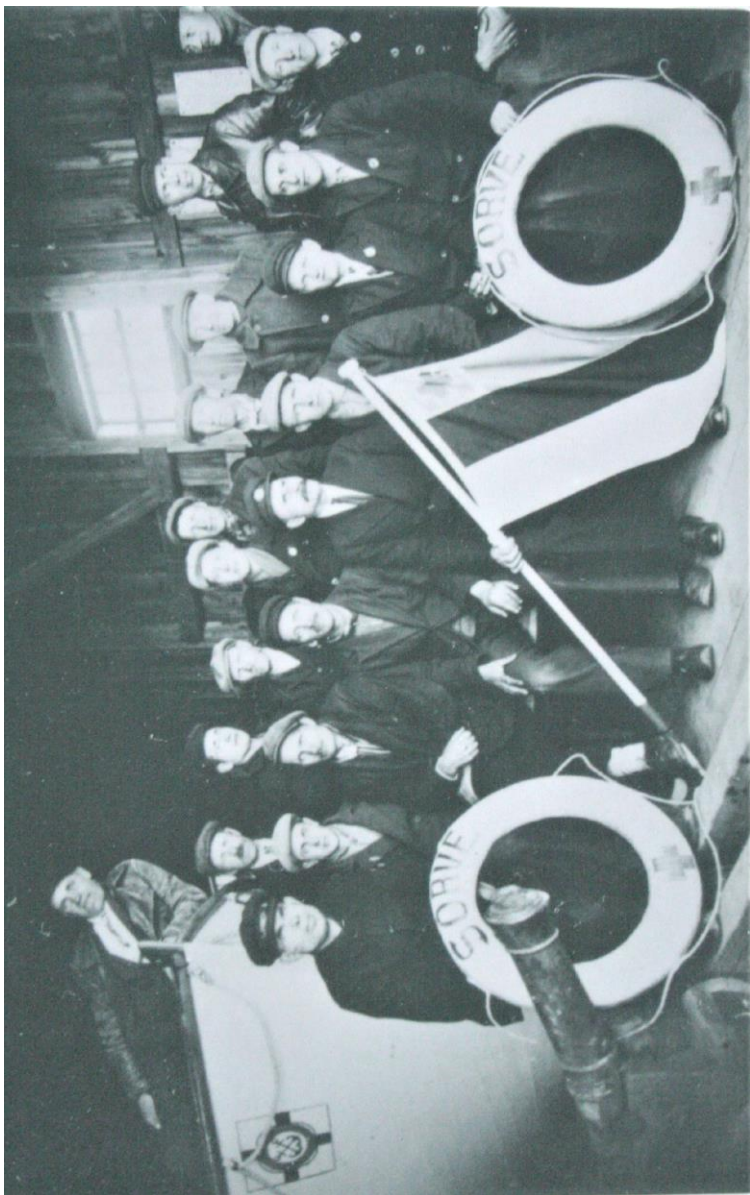

Isal lisimiste peastmise eest 1924 annetud edimine Eesti Punase Risti medal

teedmine, et koegis võeramaa randas võib neite eedeste poeg, veli ähk mies umbest sammas seisus trääliks olla.

1640 oastite aegas tegi Ruotsi kuningriigi vali sõaline võimine Läänemere sirgelt Ruotsi sisemereks. Siebere noustus Ruotsi kuningas änamate koupmieste edepanekuga, et pitkalt toimind rannaõigus Läänemere kallastel tükkis äe keelda. Randlased, äraldi veel rannaäertsed saksa soost mõisnikud, põle poolestgid tahtend sie keelu ala paindu ning jätkand vanadvüiti aakriku agemist. Ning mõned mõisnikud akand siis seltsis omi randlastega sirgelt rannaröövli eri peele. Neitest eedaks irmulissi „vandirahijate“ lugussi paergustgid, sest et naad siis laivte mieskondi – aakriku agemise võimalikkusid tunnismihi – põle jo änam äe peasta saand äga tahtend mette. Ruotsi roonu paigutis siebere randade sõrva sõaväeliste randrüütli ähk tongrite kordunid. Neite tööks, peele merepiiri vahtmise, oligid takista sii rannaröövlite argeldussi, avaristist laivadelt aakriku riisumist ning ülepee entsete aogade rannaõiguse pidamist. Neite örul pidid laivaõnnetusis kannatand mihed kottu tahakohe joudema ning neite koutu pidi avaristide last saama kas laeomanikel tahakohe, ähk siis roonu varakambri. Üks tongrite kardon asuteti Sääre külase.

Siiskid oiti ko veel 1930 oastail elus müdud muistise rannaõiguse jäuks olnd kirjudamatta säädused. Nii näituseks oli randlastel üldteeda, et võerast võrgust kala agemisega vahel jäänd mihed kippusid teedmatta kounuks jäämma. Ko aakrikul kihtisid muistised reeglid edesi. Sääduse järele tuli küll ega änama aakriku löidmine Eesti piirivalve vasta ülese itelda. Avaristide pardalt päralt varad pani piirivalve siis kuhapeelsetel oksjonitel müüki ning neede rahad läksid laivte kindlustuse virmadel. Kuid neest ammetlikkudest noudmistest oolimatta löitsid randlased kounis sagest võimalussi väert aakrik eedestel oida. Siejuurdes käüdi sii ikke muististe viiside järele. Sedadvüiti oli ko moega, et kui ääre tuland aakrik oli rannasõrvaga risti väutud (midisse seisukorda

Sääre peastejääma luubikuuris 1920 paigus tihtud votu, koes ko signaalkahur nähja. Lipuga peastejääma juhadaja Laas Münt. Taades säämal sõrvas mo isa Aleksander Wipp

lainest ääre ojatud kraam isitahtsi kippuda es saa), siis oli teeda, et sio aakrik on juba kennegid lõitnud ning sieperast juba kennegid omandus. Ning siod põle siis tööste ükskid teene puttund mette (misse Sörvema randas veel tänaigid kenaks moeks on). Vahest just seuses neede muististe eluviise ning traditsioonega püsis rannarahval isiomade vahel ültsest pire ousam ning usaldavam koutukäümine. Näituseks oli Sörvemaal moekas et elude lukistamise asemil oli kõgest luuakonts öueukse lappes. Kougemalt võeras põle ometi pidand pererahvast ootma lukkis ukse taades, ongide ning tormaka sihes. Ning luua örul oli ko kougelt nähja, on´s pererahvas paragusti kodu või põle mette.

Peelekouba antse Ruotsi kuningas koupmieste soovil ranna-äärsitel mõisnikel käsu panda meresõiduks ohtlikkude kuhtade peele märgutuled, et laivaõnnetussi vihamb oleks. 1646 oastal korrald Liivimaa kindralkuberner Gabriel Oxenstierna tulepaagi ehituse Sörve ottsa, Vesitüki laiule, nõnda´t Sääre pitkalt mere ulatavad ohtlised nasvad oleks ko pümes märgitsetud. Tulepaak kujutas omast iiglasuure vinnaga kaju moega ehitist, mihel raanti kuhtas roudne põletusekorv. Kajuvinn lasi korvi tükkis põlevate puiega 10-15 meetri kõrgusel vinnida, et tulepaak kougemale ülese merde paistaks. Sie Taanimaald päralt riistapuu nimeks oli *vipp-fyr*, mes alamsaksi ning rootsi keeli viipetuli, a midast olla sie kividega tugitud jala perast Sörves ko ogijalaks (kivide unniks(?)) üütud. Sääre mõisnik pidi tulepaagi tarbeks mõne pere teuorjusest vabastama ning nn paagiorjuse rakendama, et nämad tongrite örul tulepaaki töökordas piaks, pääva mõisa itlemise järele põletispuid varuks ning öössi märgutuld elus oiaks. Muidud sai sio töö osaks ko Sääre tipul keikse lisimal eland Peedu perel. Samma *vipp-fyr*’i järke saivadki nad perenimede pandmisel omal liignime Wipp. Sedadviiti on meite pere lugu müdud viisi kogu seutud Sääre ottsa, *vipp-fyr*’i ning maijaguga.

Tänapäene vipp-fyr ähk ogjalg. Sie viipetuletorni votu on tihtud Taani tuletornide aoluo ühingu kogusaamisel. Sääre ottsa 1646 tihtud vipp-fyr oli omalt ehtiselt ete samma moega.

Tulepaagi edimiseks asukuhaks valitset Vesitüki laid põle sioks tarbeks siiskid east aitand. Peele müdud puhkiminikut tormide, jäätriivide ning tulikahide perast paigutati vipp-fyr ümbär Sääre ottsa, kohegi nüidse maijagu kanti. Vene Kõisirüügi aegas 1770 tihtud sie asemele 35 meetrit kõrge ning sisimiste puistreppega nelinurkline kivistorn – maijak, misse ottsas märgutuld põletada. Wippide pere peases paagiorjusest, kui maijaguvahidel akati peeled pandma eriteedmissi ning erioskussi noudvid tööülesandid ning kuhustussi. Ete varsi sai maijaguvahi ammetist isiäraldi riigiammetniku töökuht. Ning tuld põle siebere ko änam kütispuiega tihtud ühti, vaid petroolilatrunga. 1882 oastaks nelinurklist tuletorni kõrgendeti ning panti sio tõhe uie viietahise petroolilatrungi ning optiliste leätsede örul. Vana maijak ning 1895 oastal ehitet uhke ruugest klinkrist peasteluubi oone saivad I ilmasõa käikus saksa ristleja mürskudest pihta. Luubimaja jähigid oort lammu, a maijagul läks kõigest üks nurk luhki. Kuid 1917 oktoobris valasid vene sõaväelased saksa väerinna peeletulegu irmus maijagu puised osad öliga üle ning põletid torni kivismüürid sihest tükkis tõhaks. Siiskid sai maijak edimise ilmasõa lõpu järges kenast ülese ogidut. 1936 oastal asendeti entsne petroolilatrungi veelgid võimsama atsetüleenilatrunga. Lõpliselt lammusid sie maijagu äe taganevad saksa väed II ilmasõas, 1944 novembris. Puhki lastud nelinurklise torni rusud lossutavad senni ümbär nüidse ümara betoonmaijagu, mes on sii juba kolmas maijak. Teene, 1945 kunni 1960 töös olnd ajutine maijak oli puust tihtud ning kuusnurkline.

Meite pere elas Säärel majandusliselt mette just jõukates oludes. Asi et kordunist keisid tongripoisid just meite emalt piima ning munasid ostmas, oli tänuväärt raha sisetulek. Eks kitsama eluolu põhjuseks olnd muu ulkas kounis suur pere ning peris pailu kulusid noudend majahitus. Meitel, pere vanamatel lastel, oli sietõttu lapsepõli mängade aog lühemb. Tuli akada juba varakult suiti võerastes taludes karjas käüma. Ning ega's põlegid teeb-mes pailud kuhapeelsete randlaste pered saand karjase palkamist eedestel lubada mette. Töökuhti tuli otsi ikke kodust kougembale.

Säärel pubki lastud kivismaijagu asemel oli 1945 kunni 1960 töös puust asendusmajak

Rahvast elas Taga-Sörves edimise ilmasöa järges kounis pailu, nõnda´t 1922 oasta rahvalugimise järele oli Torgu vald oma 4028 elanikuga koguniste Eesti Wabariigi keikse tihelimi asustet maapiirkond. Põlluarimise tarbeks oli maapind Säärel siiskid sandivõitu. Isigid rannarahva sead olid puhtaks räimesööma peel, saades siole vaheldust alles pire ennem veristamist – et sealihal põleks sedist traanimaida lisi kut karvakala tümpsul. Sörvemaa rahval andas toidust peemiselt kalandus ning isaste inemeste tõhe käumine laivtel ähk koesgil kougematel maadel. Sedati pidin ma koa kaheksandamast eluoastast akama suiliseks-lambriseks käüma 30 km üle Irbeni väina paistvale Lätimaale. Sammatviiti kut ete pailud teised Sörvemaa lapsed.

Votu nimeks „Rannääirne külatänav Taga-Sörves, Torgu vallas“. Arvata et Jämaja küla

Täidetakse iga talundi kohta. Talundika arvatakse iga maapidamine, mida kasutatakse põllumajanduse-
sandute tootmiseks, alates 1 hektari suurusel, ja mida peetakse iseseisva majapidamiskonnana.

Väljavõte põllumajandusloenduse seadusest (RT 1938, 97, 835).

§ 4. Kõik asutised, ettevõtted, organisatsioonid ja isikud, kelle majapidamised kuuluvad loendamisale, on kohustatud andma loenduskihtimusteks nõutavaid andmeid. Otsikunajapidamise kohta saadud andmed on salajased ja ei kuulu avaldamisele.

Väljavõte Riigi Statistika Keskbüroo seadusest (SK 1938, 1, 4, 5).

§ 4. Kõik asutised ja isikud, kelle kaastegevusel Riigi Statistika Keskbüroo statistilisi andmeid kogub, töötleb või avaldab, on kohustatud neid andmeid käsitlema salajasteks. Samuti ei või neid andmeid nõuda ega kasutada makustamise otstarbeks.

Talundilehe järjekorranr. 88

Talundi nimetus

Vald, linn

Endine vald

(kuulu talund kuulus enne valdade reformi)

Loendusjaoskond

Talundi aadress

I. Talundi maapidamine.

1. Talundipidaja perekonna- ja eesnimi (kui juridiinne isik, siis selle nimetus)

Maapidamise suurus. Järgnevas tabelis märkida kõik maa, mis on pidada käesoleva talundi arvel, mis maadusest ja mis elusel.

Talundi on maad:	Maaduse järjekorranr. maaduse nimetus	Kokku hektari
2. Alnuomandi alusel	0.66	0.66
3. Kaasomandi	3.33	3.33
4. Jaotatud omandi		
5. Raharendi		
6. Poolterarendi		
7. Teenistuspõlgu		
8. Muul		
9. Kokku (2-8)	0.66 3.33	3.99

Maasitus kasutusala järgi. Järgnevalt märkida, kui palju talundi arvel peetavat maad kasutatakse mis alana (sõlvikuna).

	Hektari
10. Põllu-aiamaa alaline	0.33
11. " " ajutine	
12. Heinamaa kultuuriseisundis	
13. " looduslikus seisundis	
14. Karjamaa kultuuriseisundis	
15. " looduslikus seisundis	3.43
16. Metsamaa	
17. Harimisel olev uudismaa	
18. Muu	0.23
19. Kokku (10-18)	3.99

See summa peab võrduma täpselt p. 9 summaga.

20. Kas pidadaolev maa kuulub (vastavale liigile tähtsata alla kirjutada)
- Enne maareformi omandatud talumaaide liiki;
 - Maareformiga loodud maadikute maade liiki;
 - Maareformiga ümberkorraldatud end. mõisarenditulumaaide liiki;
 - Hingemaast krunditud talumaaide liiki.

21. Kui maad peetakse eriotstarbekohana, märkida milliseks otstarbeks (põllutöökoolina, ketseajamaina jne.)

II. Põllu-aiamaa ositus kultuuride järgi.

Tera- ja kaunvilja all, mida põllult koristatakse valminult.	Hektari
22. Tali- ja suviruks	
23. Talinisu	
24. Suvinisu	
25. Oder	
26. Kaer	
27. Segavili	
28. Tatar	
29. Tõlthernes	
Põldheinade all, mida arvata ka meid tere- ja kaunviljad, mil- lised kasvatatakse heina- või rohulise sõda jaoks.	
30. Ristikhein seennaks (ka segus timuliga)	
31. Kõrshainad (ka timut puhtalt)	
32. Ristikhein heinaks (ka segus kõrshaintega) — esi- mene kasutusaasta	
33. " heinaks — teine kasutusaasta	
34. " heinaks — kolmas ja enam kasutusaasta	
35. Muu põldhein heinaks	
36. Ristikhein suviseks sõdaks (ka segus kõrshaintega)	
37. Vikk ja muu põldhein suviseks sõdaks	
Muude kultuuride all.	0.328
38. Kartul	
39. Loomasõdajuurikad ja sõdakapaks	
40. Lina	
41. Kõõgivil	0.002
42. Teised kultuurid	
Kesa all ja sõdis.	
43. Mustkesa	
44. Jaanikesa	
45. Kesa rohulise väetusega	
46. Põllust ajutiselt sõdis	0.33
47. Kokku (22-46)	
See summa peab võrduma täpselt p. 10 ja 11 summaga.	
48. Kõõgiviljude pindalast on truuimeetrit:	m²
a) Sõõgikapsad	
b) Sigurid	
c) Kurgid	
d) Sibulad	5
e) Sõõgiporgandid	8
f) Tomatitaimi (arv)	
49. Lavade ja kasvukoonte (katnikkultuuride) pind- ala talundis (ruutmeetrit)	

Edimine leht 21 juunil 1939 a Sääre küla Ranna talu kohta täidet põllumajanduse üleseloendamise ankeedist. Ankeedi kolmanda lehe peal seisest talundi rahvastiku kuibat: „Vipp Al-der 41a perekonnaapea; naine Anna 35a kodu-välistööd ning poeg Aleksei 9a koolilaps. Talundipidaja lastest elavad püsivalt talundist väljas: tütar 16 a teenija; poeg 14 a tööline; tütar 12 a lapsehoidja“. Nee on siis vanam sõhar Lilli, ma isi ning sõhar Luise.

EDIMISTE SINISTE MÄGEDENI LIIVIMAAL

1933 – 1941

Karjalapsed väuti kevatse Jüripäe paiku suurte kalapaetega Säärelt üle Irbe salme paistvate Slitere Sinimägede kohe ning toodi tahakohe sügiseks, änamaste Mihkclipäeks. Ma mäeleta kudad ma 1933 oastal esmakordiselt joudsi seltsis teiste Sörve lastega Lätimaale „lambriseturule“. Üks jägu üle väina toodud lapsist läks oort edesi kuhtadesse, koes nämad juba ennemdi ammetis olnd. Neitel tulad vasta taluperemihed, kedast mõned rækisid isigid meitel peris aru saaja keeld (Kuramaa liivlased isi nimetid eedest „*raandalizt*“ - randlased ning omad keeld „*raandakiel*“). Edimist korda tulijad rivisteti „orjaturule“ ülese. Kuhalikud keisid meite rivi ees edekohe-tahakohe, valitsedes isiomale meeldind lapssi tööjouks välla. Änamaste olid suulisteks saadet poisid üheksast kunni viieteisme oastani, tidrigud pire vanamad. Muidud valitseti esiteks välla turskemad ning pitkemad poisid. Ma oli sios rivis keikidest nuorem - kaheksa oastane – ning sieaogu miskiperast muudest pailu vihamb ning ete kintsus (ma aksi nobest kosuma alles murdeas). Nõnda ma seisi säel ilma lõputta koua kuhapääl. Arvata on, et mo suu akas juba püsut kõveraks vädama.

Müdu korda keis edekohe-tahakohe üks muudest iljamb tuland mies seltsis naisega, kennel pisine titt käte peel. Naine jähi kaks korda mo eede seisma ning nee rækisid mihega omavahel midad läti keeli, mihest ma põle siis veel möhkugid aru saand. Lõppeks valitsesid rivist ühe änama kasuga tidrigu ning seerasid enese nigut äe minema. A moost möödudes jähi naine jällegid mo peele vahtma, päätus ning akas mo suureks imestuseks isi vesistama.

Sii Möndu kooli 1933/34 õpioasta votul ole ma üheksaastane, oma valge kampsiga keske pilti, kolmandas reas pahamalt seitsmes. Pildil on veel:

I reas pahamalt: 1. Adeleid TEES (Süllatse); 2. Serafima SIIMON (Käänu); 3. Regina ÖUNPUU (Virve); 4. Lilli MURD (Hindriku); 5. Aino PALU (Mädandi); 6. Nelli OTS (Sepa); õpetijad 7. Marie Suur; 8. Leida Kodanipork; 9. Eduard Aru (koolijuhadaja) ning 10. Vassili Tiitma; edesi lapsed 11. Marie GUSTAVSON (Naarisma); 12. Helmi AULIK (Pärsa); 13. Hildegard HEINMAA (Heinamaa); 14. Loreida ÖUNPUU (Virve) ning 15. Helmi GUSTAVSON (Möndu rinkel).

II reas: 1. Linda VÄNT (Vändi); 2. Mildred PÖDER (Lillesuu); 3. Salme MURD (Mäebelt); 4. Emilie LEMBER (Välja); 5. Adele SUURHANS (Heinamaa); 6. Aino KOKK (Mäebe Tiitsi); 7. Helmi BORNSTEIN (Väikse-Utu); 8. Marie PALU (Mädandi); 9. Aliise KUMM (Siplase); 10. Melusiine TOLL (Holmi Luusi); 11. Linda PILMANN (Pilmanni); 12. Larissa MÜNT (Marguse); 13. Salme HELDE (Tublija); 14. Erna SUURHANS (Suure-Annu); 15. Armilde LIIV (Hänga Liiva poest); 16. *mo noorem sõbar* Luise VIPP (Rannaõue) ning 17. Linda PALU (Mädandi).

III reas: 1. Arnold VALMA; 2. ...; 3. ... JÄÄGER (Mäebelt); 4. Evald JÄÄGER (Mäebelt); 5. Johannes VIPP (Hansu); 6. Arved VOKK (Utu); 7. *ma*, Bernhard VIPP (Rannaõue); 8. Anton POLL (Uelu); 9. Meinhard VALMA (Möndu kooli kõrvast); 10. Oskar METSKÜLA (Siplase); 11. August HELDE (Tublija); 12. Robert VÄNT (Vändi); 13. Evald REINMETS (Reinarti); 14. Albert PÄRNA (Lahtima) ning 15. Salme LEEPKALN (Richard);

IV reas: 1. Eduard HEINMAA (Heinamaa); 2. Arnold MERI-SALU (Kirsi); 3. Arnold PÄRNA (Lahtima); 4. Johannes TEES (Süllatse); 5. ...LAANEVÄLI (Mäebelt); 6. Johannes GUSTAVSON (Metsa-põllu); 7. Leo MUNT (Urva); 8. Aleks SIIMON (Käänu); 9. Eemi MÄNNIK (Tousla); 10. Arnold MÄNNIK (Tikaste, Tousla Tiit poeg); 11. Rudolf MÄGI (Tornimäe Alviine poeg); 12. Feodor MUNT (Urva); 13. Alfred PÖDER (Vanamari Viit poeg) ning 14. Voldemar POLL (Uelu).

Nad vahetid oma mihega jällegid mõned lätikeeltsed loused ning lõppeks mies äigas torisedes kääga, misjärges naine talus minda koa omade oburattite juure. Nõnda löidsi ma isiomal Kuramaale Talsi lisi äraldi kena ning mooga irpsast kannatlikusti ümbär käünd Läti talupere. Juba edimise sui aogu õppisi ma ädaperast tarblise läti keele ko äe. Edimise sui karjasepalgaks (peelee sööma ning mõne riidesilbu) sain ma veel ete purtsigu paari ruskid nõõritavid nahksaapid ning mõned rahatähed, midad perenaine mo Sörve tahakohe reisimise päeks moole vammuse revääri sise õmbles. Ma keisi sammas peres ammetis veel viiel järgemisel suil.

Muidu olnuks nigut kena keik, kuid kooli käümisega sugis moole raskussi. Koolioasta akadus ning lõpedus põle koa east karjapoisi töölepingu tähtaogiga kogu istund. Mool tuli aina ulka tükkisid järke õppeda, et mette klassi kordama jääda. Mõndu kool oli meite elust 6 km kougēs. Üksi egapäine kooli ning tahakohe käümine isi oli üsnagid vāsütav. Pire etem oli sio eri talve. Meitel oli öega kahepeelee tarita jalanoude külgi ruvitav litsupaar, kummagitel üks ühe jala jäuks. Kaldaääre jääd koutu sedadviti ühe jalaga litsutades ning teisega ütsides läks meitel Mõndu ning kodu vahet kippumine ulka nobemalt ning pailu röemsamalt.

Ariduse omandamine piirneskid mool Mõndu algkooliga. Siebere olan omal teedmissi omandand üksi raamadude lugimisega, koesjuurdes asjaolude sunnil sai kounis pailu lugidud venekeeltset populaarteeduslist kirjandust. Mõndus, nigut keigis Eesti koolides sisendeti sieaogu meitel õpilastel muuhulkas isamaa armastust. Ning et 1930 oastatel oiti Eesti Wabariigi poliitlist kurssi peemiselt ikke Inglismaa ning Ammeriga suundas, siis arvati ko koolis õpilaste jäuks inglise keelt muudest änamaks. Minagid õppisi inglīst juba varakult, mes läks koa kenast kogu mo valju suoviga isa viiti merimiheks saaja.

Olude sunnil lankisid mool merimiheks saamise santsud äe, kuid ma puttusi kogu ete pailude teiste rahvastega. Inglise keele asemel tuli esiteks tükkisooepis läti ning saksa keel olmetasandil sohe saaja. Edesise elu käikus peemiselt süiskid vene, mihest sai moole sunniviiti pitkaks aoks sedati rääkimise ning lugimise keel.

Siest aast ede ürgades mälestub inglisekeeltsuse ning -meeltsuse perast oasta 1945, kui olin Kohtla-Järve sõavangilaagrist viidud Talina. Entses Lasnamäe vanglas oli meited ühes kambris seltsis kümme, keik mõistet sunnitõhe Vene NFSV Kriminaalkoodeksi paragrahv 58 järele „*Noukogude kodumaa reetmise eest*“. Oodsim säel vangitapiga äeviimist Norilski sunnitöölaagri. Meited keiki oodas mette miski viisiperane vangilaager, midast venes nimeteti ITL (*ispravitelna-trudavoi lager*), vaid KTR (*kateržno-trudavoi lager*), mes oli venelaste kõnepruukis „*kateržanski lager*“, tõelik surmalaager. Mooga seltsis olid änamaste moost vanamad ousad Eesti mihed, kis olid rindel, Omakaitstes ähk mujal isioma kodumaa kaitseks sõariistad tõstnd. Neitesse keikidesse oli juurdund irpsast kinnel uskumine, et lääneriigid ep lase meited Siberi viia ning me saam varsi kottu. Ilmaskid põle jo sõa järges lihtsõdureid sõdimise eest karistatud – kui just põle midad sõakuritegu tihtud. Muidud põle me sieaogu teedand Jalta ning Potsdami koguleppist Balti riikide suhtes, kuid santisi kuulduksi olin minagid kuulma trähvand. Kui ma katsusi miestel omad teistsugu arvamust eeda, oleks ma sie eest neitelt pääaogu „keretäue“ saand. Nõndad valju oli inemeste usk inglaste ning ammeriglaste kaasatunde, abi ning õru sise.

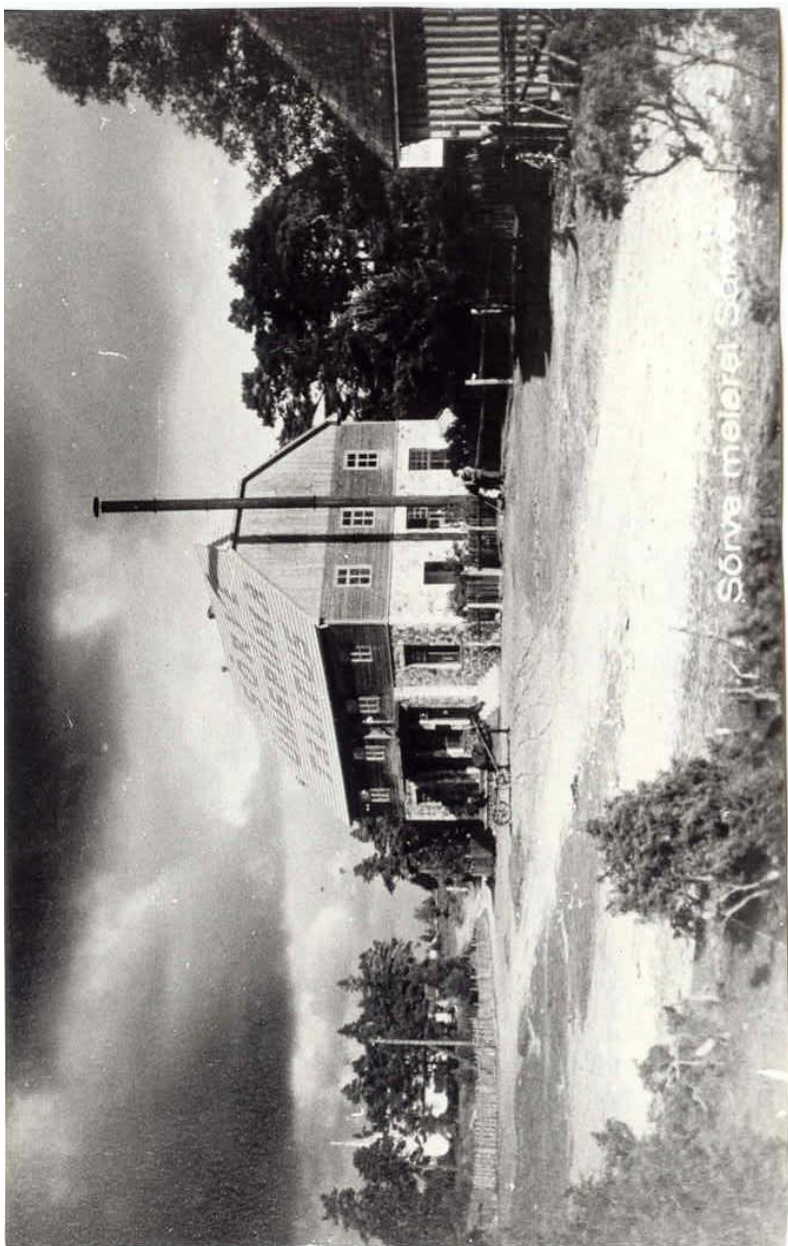
Nigut ma eespool juba mainisi, elasim me Sörves majandusliselt mette just jõukates oludes. Sedist vällendust võib ko ültsemalt tarita arulistel rõhapinnastel asund rannakülade kuhta. Pire oli muidud jõukamid peresid koa. Näituseks meite sugulane, botengarnide omanik ning vali angerjapüidija Martin Vipp või siis perekond Shmuul. Sammadi müdud väljamaa alustel sõitand merimieste ning ammerigamieste (ammeriga-maale võertööliseks tõhe käünute) pered.

Mõndu kooli 1937/38 õpioasta votul olan ma taades reas, pabamalt seitsmes ning oma 14 eluoasta kubta ete silmanäätavalt pitkaks kasund. Mo lappes säämal on Nikolai Vipp

A peemiselt elati Sõrvemaal siiskid naturaalmajanduslistes oludes. Kouplusest osteti viisiperaselt kõigest sool, suhkur, püülijahu ning latruniõli. Meriveed olid Eestis sieaogu keikkidel kalapüüks priid. Tuli üksi püüste vahel ede näatud kougussi oida. Kalavarude seis merdes oli kena ning kasuteti siod ko ääperemihelisel moel. Änamaste püiti lesta, turska, kilu ning räimest, ähkkid näituseks angerjat oli sieaogu merdes eganes. Sõrves pailu kalatöötlemise võimalussi põle olnd. Nõnda püiti kala änamaste eedeste taris, ähk siis vaheteti näituseks sisemaa kandi küladest kalavastaliseks käibijatega levavilja vasta. Linna turule käüdi ete aruselt. Angerjas kut söömakala põle sõrulaste ulkas teeb-mes ou sihes olnd ühti. A elusast peest aitas sio east koubaks saksa sumplaivtele, mes Möndu sadamat külastid. Talveti käüdi ko karvakala ähk ülgid jahtimas. Sie töö jäuks olid pailudes peredes kaitseliidu koutu registreerit ähk muud vintpüssid ning jää peel liikumise vahendiks ümbär ogidud paedid reejalatsitega - jullad.

Röhase pinnase ning sage suise pouaga Sõrvemaa peel kasus keikse kenamdi tuhlis. Siisetel igerikel põllulappel tilguteti tuhlis jädase paigulisti üksi lasna örul, egal tuhlil oukku seltsi mõni räimes lihutiseks. Koa merimuda oli põllurammuks taritusel, sest luomapidamist nõnda pailu põle olnd, et sõnnikut lihutiseks jäguks. Egal talul oli sieperast mererandas ede näatud isioma „mudaosa“, koest talu võis omal koguda ääre uhtund adrud ähk merimuja (meriläkku). Oolimatta igerikkudest saakidest andse meite kuiv röhane maa vahest mõne eelise koa. Sõrve tuhlist sai üsna east välismaale müüa, sest röha sihes kasund mugulad es olnd sedad aldid mädanikul, kut souesest mustast mullast päralt tuhlis. Sios suhtes soodustid Sõrvemaa sandivõitu kasumiseolud meite tuhlise müügivõimalussi. Umbest sammal moel, nigut Eestimaa teraviljadel. Eesti lühise sui aegas valmisid üigesed üksi vahaküpseks. Lõigatud vili oiti järke-valmimiseks rehaltses, parte peel, koes üigesed rehaahju sooja lägu sihes edesi küpsesid. A tükkis sioga sai vili kenast priiks kõigest allest, seentest, kahilikest putukist ning muust sandist. Maidas muudest param peelekouba.

Sörve Ühispiimatalituse meierei Hängal 1925, edesi Hänga kirik, säämal koloniaalpoed

Nõnda siis trähvaskid, et tänu santidel kasumiseoludel sai Eesti teravilja muudel maadel keskemisest ulka kallimalt müüda, sest reheahjude toimet oli vili muutunud ete east säilivaks ning omas magusa maidevarjundi. Sedine teravili, nigu't ko Sörve tuhlis, oli kena säilivuse perast easte eksporditav ning äraldi taganoutud näituseks kougesõidulaivte roviandiga varustijate ulkas. Sörves keisivad vällamaalt tuhlise koguostjad. Sammati käüs koubaagentisid elusa- ning soolakala ning lambuvilte järke. Eesti Wabariigi juustuekspordi ilgeao akaduses pani kuhaline rahvas Hänga külase ühistegivuse kordas püsti kounis purtsigu meierei, Sörve Ühispiimatalituse, mihest pailudel peredel kenad tulu tousis.

Seuses eelmainit „mudaosaga“ mälestub, et peele sie oli egal talul kinnitet ko oma „prügiosa“ – talu elanike arvust äe rippuva pitkusega jupp suurest maandist, midast käüdi lumevabal aal tariduse järele „prügitamas“ ähk rõhatamas. Olgu käsi-reinase ähk oburattiga vööti ühes pienist röha, kastekann, tambits ning taridusel ko vesi. Oma maandilõigu sise sugind ougud ning luhud mutsi rõhaga kinni, kasteti üle ning tambiti vissiks. Siol moel oiti Sörve pisku liikumisega maandid keikaog ete kenast joondes. Talude ning metsade vahel luoklend rattiteede eest angitses ega pere omade maade peel isi, ähk siis kõik külarahvas ühesseltsis - kudad koesgi viisiks oli saand.

Kahiks luhtusid mo nuorepõlve kenad unistused merimiheks saaja. N-Liidu sõaväebaaside Eestise laskmisega koutsim me 1939 oasta lõppeks isigid oma koduse kuha. Pailude teiste Saaremaa külade ulkas kuulus Sääre küla koa jällegid elanikest tõhaks tegimisele. Eesti Wabariik andas peredel valitseda – võttak's nämad uudismaad mandrile Matsalu kanti, ähk siis (pire änama rahalise üüvitusega variant) tööndaks, et kedad sii Sörves lubab siol perel isioma maa peele asuda. Säärele maha jäänd eludeoonete eest kanti meitel pangaarvele piskude jägude koupa rahasid. Tingimine oli, et siod raha sai raidada üksi uie eluone soetuseks. Et sieaogu olid ete ärevad ning sõahõngulised aod juba

Ultimaatumi järges, 18 oktoobril 1939 aastal Eestimaa piiri ületand vene sõjaväe kolonn

üle keige Euroopa, siis põle olukord meitel kinnisvara soetamist soodustand mette. Peelegid võrdsusteti ete varsi Eesti Wabariigi kroon kümugond korda nõrgemba vene rublaga. Nõnda tuli meite perel asuda elama ühe emapoolt sugulase tõhalt seisend eluse Kaavi küla.

1940

1940 oasta juunipöörde järges anti meite perel „uusmaasaabijate“ nime all pire põllumaad Kaavi küla, Sepapõldu. Sio oli uie võimu poolest entselt „suurmaaomanikult“ vägise äe vööt. Elamiseks olim me vahebel saand majalatsi Kaavile, Mõndumaa einamaale, kohes isa piskut elu ehitama akas.

Juunipöörde aoks oli ma 15 oastane ning ammetis Pärnumaal, Are vallas, ühe talu karja- ning tööpoisina. Sest et sios talus oli välla kujundet karjakopli te sisteem, oli mool säel ülesandeks ega varaoomugu ennem muuse talutõhe asumist ko keik piimalihmad teisse kopli ojada. Peele mo oli säel teenijateks veel kaks tidrigut ning sulane. Pire aoga riigipöörde järges tuli meite peremihel kõrgembalt poolt vali käsk – oort panda keikidel teenijatel töötasu 17% ulatuses juure. Kahiks sio uie noukogude korra akadus, mes vist tööinimeste uvide kaitsemist pidi vällendama, lõppes mo jäuks sandiste. Asi oli, et tükkis uie riigikorra tuleguga kousid kouplusist äe paramad koubad ning muutusid ete ulluks keikide koupade innad. Sieperast luhtus veel üks mo jämem unistus – omal jalgratta ostmine. Samma sügise ma löbeti säel talus töötamise ning läksi tahakohe Sörve.

Sörves, meitelt äe vööt kodumajas, elasid nüid vene ohvitseerid ning kõrvas Maantee külas käüsid N-Liidu söaväebaaside ehituse tööd. Ehitas sü mo mäeletamise järele miski Edinbergi-nimeline Talina ehitusvirma. Tihti söaväekasarmuid ning elektrijäama. Sain omal koa seia santsu – ehituse-abitööliseks. Kortli, pisku kambri tõhekäämiseks, aitas mool Läbara küläse löida ema. Mäelestub et

Tänapäene vaatus 1940 aastal vene sõjabaasi jäänuks Maante küla ehitatud kasarmutel

ema tõi moole Läbara sööma varuks suure jäu tuhliid, raantetäue kenasid kapusdeks kutsut soolaräimesid ning ko ahjupuid. Keikse kola paigutim me aita varju. Majaperenaiseks oli säel meite perel kena tuttav naine. Maja ülejäänd elamisepinda taritid keskid vene rahvusest mihed, esmapilgul ete kenad löbusad inemesed, itelda't napsu ning suupiste pooldajad. Oort ega otu pääti köökis pidu, koes oli kampas ko perenaine isi, kisse tangis (arvata veel Tsaari-aast külgi jäänd) vene keeld. Moose suhtuti lugupidavasti ning kutsuti koa olengutele seltsi, mihest ma änamast äe itlin. Ma's mõistand veel alkuhoolist ooli ning ko vene keeld valdasi ma kõigest paari ropu sana ulatuses. Sedadviiti põlegid ma saand piduruumiks olnd köökis omal kordagid liida peel sooja toidust tiha. A asi arenes veel jändimaks. Ühekorra kui ma oli paari ööd äe omade vanamate juurdes Kaavil, löitsi ma tahakohe tulas et mo oedes oli tükkis veranda peepe vinnitid. Vahebel oli kedast teist mo kuha peepe tuba juure vööt. Viimpse öö säel magari ma ete sandist, verandas vilust lödisides, sest sügise oli juba käe. Ma isi oli just kuueteisme oastaseks saand ning teiseomigu jaheduse tundega tõhe kõntsides sugis mo nuores pees mõte, et ma olan vist aavastand põhjuse, miks mõni riik nõndad suur on...

Kui ema mo asjad säelt kortlist äe tõi, oli taal rõemus meel nigut emadel ikke, et ma olan lugu pidand täma toodud toidusest. Ähkkid jah... ma vaikisi muidud, sest et kangest äbenesi miski äpu välla paista. Nõndapailu siis mo edimisest tutvumisest tõelike noukogude inemestega.

Uie elukuha sain töökuha lisi, ajutises ühiselamus. Sammas oones oli avar kamber rahva tõhest priil aal kogu käümiseks, koes pääti tansiõhtid, a muidud ko NKVD-vaimus miitingid ning poliitlissi kõnekoosolekid. Säel oli mool võimalus kogu saaja minda äraldi uuvitand inemestega. Näituseks elas säel üks ete tore merimies. Inglise koubalae, koes ta olla teenind, saand torpeedu Ispaania kodusöa käikus. Sio lae olla vädand sõdivatel pooltel sõariistu, koesjuurdes kahtede lastipapritega – nõnda't kumma poole käde

Tuuleveski näuga tihtud Stebeli patarei tulejübtimise vaatlusetorn. Sie lappes olid sihtmise säädmed ning maa sibes kolmekordline komandopunkt, koes isigid analuogarvuti töös. Too inglaste tihtud mehaanikaline arvuti olnd teene sedine Eesti pinnal. Edimine olnd Talinas.

nad paragusti lankisid, sio poole käde nämad ko laiva lasti üle antsid. Teedagid olid sõdivateks poolteks Ispaania valitsuseväed, kedast örus Noukogude Liit, ning vastaspoole peel kindral Franko, öruks Saksamaa ning Itaalia. Nigut mool mälestub, anti toimunud kahaliku rahva suus aruline innang, et kui Füürer ning Dutze põleks Ispaanial abi läind, oleks sio ete varsi Noukogude Ispaaniaaks ümbär nimeted.

Too pailunäind merimies oli tubliste ilmas ümbär ajand, olnd Ammerigas ning mujal vällamaadel, osas ete põnevaste kahe supikoostaga mängades saata akordiunimuusikad tantsuks jne. Ühekorra pääti jällegid midad poliitlist miitingut, koes edekandija politrukk võrdles santisid Ammeriga olusid kenade Noukogude omiga. Jutt keis paragusti vaesist Ammeriga töötatöölisist, kui sio merimies tousis püste ning selitas, kudad säel olevad isigid töötatööliste toetused änamad, kut meite tööliste palgad. Kahiks mies kous siebere jäljeta äe. Mool ep mälestu ta nimi koa mette. Jänt asi ongit, et pailud juhtumised ning nimed on mool meeles umbest nigut olnuks ari eildisel pääval. A üksjagu asju on peest täüeliselt äe kound, rippumatta siost, on´s asi kena ähk sant olnd.

1941

Mo uieks töökuhaks sai venelaste betoonitahas, mes Sääre möisa lisi oli. Säelt väuti akkamas betoonisegu Stebeli nimega ristitud suurtükipatarei ehituseks ning valati ko „draakoniambid“ Lõu liini taris. Kortli saim me nelja poisi peele Säärele, mo sünnikodu naabertalu suurdes rehalises, koes meitel oli peris poissmieste elamine. Sööma käüsim Maanteeküla söökla. Sie kõrvas töötas ko vene kouplus. Keik muu koup oli säel sant, kuid müüdi odavad vene viina, mihe suhtuti ilmse lugupidamisega. Meitega sammas majas elasid äralde kambrites üks vene ohvitser ning veel kedad eraisik. Üks kamber oli tükkis uuvitavasti äe tarited. Julgad aksid säel taguseinast peele ning lõppsid oort ukseoukkus. Ometigid oli sammas öue peel uiemat sorti kena ning viisiperane kimmerg...

Sioaogu oli baasis irpsast moekas raha peele kaarimäng, atskoo. Meitele eluruumiks olnd rehalises, suure söömarenni ümbär keis sio mäng egal võimalikul juhul. Me, tuaelanikud, võttsim siost kõvali osa ning senna keis ko ulka rahvast võeriks. Oli vene tongreid ning muud rahvast. Kihtas säädus, et kisse kaarimängus märkimiseväärt võitis, tõi poest viinalaasi. Töö nonnimine baasi ehituste peel käüskid paigulisti nõnda, et üksjagu mihi mängasid raha peele kaarisid ning kedast oli ülemusi ekkides akna peel issimas, saades sie eest ega tuki ringi peelt ko pisku tasu. Kui ülemused tulad, võöti tööriistad pilkus püuse. Mäelestub kudad sain ühelt vene mihelt agulemist, et üliaru nobest tööd tein – et nõnda tõstetaks äkist keigil igapäist töönormi. Änam jägu töödest said õigeks aoks tihtud aint tänu kolmekordliselt tasustet ületundidel. Kui Maanteeküla majad viimaks katuse ala said, viidi üksjagu lihttöölissi mujale töhe.

Noukogude Liidu ning Suur-Saksamaa vahelise sõa akaduseks, 1941 oasta suiks, oli ma juba Mõndu sadamas ammetis. Säel sai tihtud egatsugu lihttöid, seltsi arvata maamiinide valmistamine, midad paiguteti randa sakslaste võimalikku dessanti ekkides. Seks leigati kanalisatsioonitorud juppeks ning lõhkeaine sisepaneku järges suleti neede otsad tõrvatud puisklotsega. Sütikuteks panti püssipadrunid. Sii sadamakai ääres moondamisevõrkude varjus seisivad paar-kolm vene torpeedokaatrit, midast keisid pisteliselt pommidamas ning pardarelvist tulistamas arvali saksa linnugid. Mäelestub et meitel, töölistel, tuli ega kord tööobjektile mennes löüda isiomal akkama kuhad, kohe õhurünnaku aoks miskil moel varjuda. Mõndu möisa juurdes olnd õhutõrje vaatlusepunkt andas õhuäiret paigulisti äbemata ilja, nõnda` t tuli isi tähpanelik ola. Arvata, et saksa väejuhadus oli võttand nouks äävida viimpseudkid ojuvvahendid Saaremaa randas. Ühel viimpsetest, mes Mõndu sadama lisi ankrus seises, oli ühe varaomigu saksa linnug suure täpsusega pommi peele eitend, nõnda` t ühemastilisest illugesest mootorpurjukast jähid järke kõgest mõned kalda peele linnand loualombid. Laivamihed isi peasid eluga, sest olid öössiks maale

läind. Moole sai klaariks et jalgratta ostmatta jäämine oligid kena asi, kuna niid keik rattad (ning raadiud koa) rahvalt äe rekvireerdi.

Sio sui aegas jähi Saaremaa ikke korrast kougemal suure sõarinde tagalase ähk „kotti“, nigut iteldaks. Sii käüs keik se aog õhu- ning meresöda, midast paiguliselt ko nähja sai. Sörve sääre lisi merdes ristlesid jämed vene sõalaivad. Nee oidisid kalda ääre, et taritada kalda peel olnd õhutörjepatareide öru, sest saksa pommilinnugid ühtejooi laivi jahtsid. Sakslastel oli keiges õhuruumis täüelik ülekaal. Pommidati venelaste rannapatareisid ning patrulliti maandite kuhtas, äirides keike liikumist. Näituseks ühekorra kui ma jala Möndust Mäebe küla läksi, kargutas säel vene grüsaoutu. Mönisada meetert moost eemal joudand outut ründas äkist pardarelvist üle lindav saksa sõalinnug. Outujuht sai silmapilgu varamidi isioma inne peasta metsa ürgamisega. Puhkis outu jähi maandi peele põlend rusuks.

Töötades Möndu sadamas olin kortlis ühes talus Hänga külas. Siost talust olid kõik pererahvas äe küiditud, järge oli jäänd üksi vanaperenaine. Nuoremal naisel läks süiskid õnneks tükkis kahe poisikesega mandrilt tahakohe tula, kuna saksa armee oli kohe Siberit viiva roudteeliikluse vahebel läbi leigand. A pereisa jähigid neitel kounuks, nigut pailud sõrulased. Oli just einaaog ning ühe innamispäe, kui ma aitasi pererahvast einatööl, nägim me peelt õhulahingu. Müdud kahekordliste tübega vene sõalinnugid tiirutid Möndu sadama kuhtas. Jo neitel keis miski vilutamine. Äkist ilmus ädaligaarest jäme vile ning undamise seltsis neede sega pitk ning sale linnug, arvata sakslaste Messersmith. Oli nähja tiheli pardarelvi tulevälgadussi, ulka tossu ning ete varsi oli keikse lats vene moosiriulidest klaar. Viimpsele, mes katsus Möndu ranna kõrge rinka varjus pageneda, lindas saksa linnug järge.

Sügise kui Punaarmee oli sii kapituleernud, keisim ühe sõbraga vahtimas Maantee ning Sääre külade vahel lagel olnd venelaste

linnuvälja. Säel nee moosiriulid olid paiknend. Üks puhtaks terve kahekordliste tiibega vene linnug seises ikke veel säel kütuse-sisternide kõrvas. Änamas jäus oli sio tihtud vineerist, üksi linduri seljataades oli julgustuseks jämmum teraseplaat. Relvastuseks olid kaks kuulipritsi, midad sai lasta üksi linnugi sõidusuundas, umbest probelleri koutu.

1941 oasta sügise, kui Sakslastel läks õigeks Sörve Säärde kogund jäme punaväe kontingent kapituleerma sundida, olin ma kortlis emapoolt vanaema sõhara juurdes, Mäebe külas. Peele mo oli säel kortlis veel üks nuoremapoolne naisterahvas. Üks päe ennem kapituleermist oli üks vene ohvitser taale püstolist lasu selga tulistand. Kuul oli läbind terve ründkere ning päätund rünna naha ala, kuid põle õnneks elutarblisi organeid koutu läind mette. Juhtumise üksikasjad jähid moole teedmata, sest säel olid ete pailu emasid inemessi seltsis ning minda poisisura ojati äe. Iljam eeti, et õnneks oli naine siest aavast kounis nobest kosund.

Sio talu lisi koes me kortlis olim, kogunesid Kuresaare, Iide ning Sääre maandite ristile vene sõdurid – niid juba sõavangi seisuses, et omad relvad äe anda. Mäelestub et üksi vintpüssisi oli säel valemä labu jagu. Ma angitsi siost pinust isiomal koa kena Karjala kasest kabaga vintpüssi ning löitsi seltsi veel ulka patrunid õhukindlas tsinkkastis. Püssi tariti ma küll kõgest nõndasamma õhku pougutamiseks, kui juhtusi üksi kodu olem. Poisterahva asi. 1941 oasta oktoobris sain 17 oastaseks. Elasi ma entselt Mäebe külas, memme Triinu õe juurdes Teepõllu talus. Noukogude vägede kapituleermise järges jähid Taga-Sörves peremiheta egat värki vene ladudese kogu taritud varad. Säel löidus toiduspoolist, viina, kütust, saapid, pesu, ehitusmaterjaalisid ning midast keike veel. Akas massiline „soomuse tegimine“, mihes keik kuhalised inemased joudukoutu kaasa tegid. Sörulaste ulkas levis sieaogu isigid jänt itlimine et „sedine pisine madin kuluks ega natise ao tagast äe – saakse saapid“. Ede rutates tuleb itelda et järgemine madin 1944 oasta sügise oli sedine, et senni kõntsvad Sörvemaa

võssa kasund ahervarede vahel änam metssead ning kala püüdvad änam kormoraanid ning ülged, kut sörulased...

Et saksa väejuhadus eedest Eestimaa vabastajaks arvas, võib sios seisus aru saaja. Saksa vägede joudmine Taga-Sörve oli mo eest vast 95% rahva jäuks kena asi, midine tähendas sii punase terrori lõppu ning tekitas uie luotuse Eesti rippumatuse taastamiseks. Aoluost oli muidud teeda et Eestit on päilu kordi „vabastatud“ ning ko siekorra või olla tegu midad sedisega. A vihambalt Eesti sini-must-valged lippu oli lubat uiest tarita. Mes siis et sakslaste aakristilipu lappes. Ähkkid meite inemestel olid juba koolipingist sise kasund 700 oastane vihkamine kõge Eestimaa põlisvaindlase, sakslase vasta, jaksesid vene võimud kõgest ühe oastaga tihad nõnda et sakstevaen asendus jäägitult bolševikkude vihkamisega.

Sakslaste tulegu järges, nigut teeda, löiti müdult poolt Kuresaare ümbäruusest ning ko Kuresaare lossi kajust ning keldritest sajad kommunistide poolest mõrvatud inemeste surnukered. Keik nee inemesed olid 1941 oasta sui aegas vagusi kounuks jäänd. Neede surnukered löiti kääd okasraediga seljataa seutud, üheteise peele mässa eidetud, lupja sega puistedud. Lõitud laibad panti Sakslaste poolest keikse Saaremaa rahval vaadamiseks välla. Neite ulkas oli ko meite Mõndu kooli juhadaja Eduard Aru surnukere. Inemesed olid vega vapustatud, sest et peelekeige olid surnukeredel selgest nähja koletislikkusid surnuks piinamise jälgessid. Keeled, ninad ning kõravad äe leigatud, sõrmed murtud, silmad välla torgatud, jäsemed lõdiks keedatud, peenahk tükkis juustega külgest rebitud, naistel rünnad äe leigutud jne. Ete müdud ohvrid olid nõnda moonuted, et omastel oli võimalik neited äe tundad üksnes riiete järele. Üks Kudjape kalmistult lõitud ohvritest, entsne Laimjala vallavanam Joosep Tumma oli matedud elusast peest, torkamise aavad rindus. Punavõimu terroriohvrite ühismatus toimus 1941 oasta 24 septembril. Sioست kujunes üks suur üle Saaremaa leinapäe. Keikide lõitud kommunismiohvrite puissärgid olid ravis Kuresaare lossi latsis, katetud sini-musta-valgede lippudega.

Kuresaare lossioovis sakslaste poolt rahval äetundmiseks välja pandad NKVD ohvrid

Kommunistide äbematta massimõrvade ühisoudu löiti veel Salme vallas (25 mõrvatuga) ning Torgu vallas lide külas. Iidel oli 20 ohvri ulkas kuklalasu saand mooga üheeline poiss ning mo kena sõber Pineas Talvistu, kenega töötasim viimate seltsis Möndu sadamas. Temagid kous sie sui meite leerist oodamatta äe. Arvati lihtsalt et küllap on läind Kuresaarde, koes taal kodu. Mäelestub et Möndu sadamas töös olles keisim me tämaga kahegeisti pailu kordi osalemas nees kaarisid mängand seltskondes. Paigulisti jähim me tahakohe minikuga ilja peele, ähkkid söa akaduse järges kihtestati Sörves üsna varsi komandanditund, nõnda't kellu 22 järges põle kedad sugugid öues kippuda võind mette.

Venelased olid ülepee kangest kahtlustavad. Näituseks panad nad tunnimihed issima Möndu rinka allinga juure, koest söaväelaste jäuks juomavett vööti. Nämad ekkivat allinga äe mürgitamist! Ühekorra Pineasega seltsis kaarisid mängmast tulas oleksi me peeaogu venelaste patrullil ottsa kooserdand. Önneks lehkasid nad nõndad ullust paberosside ning saapamääre järke ning eesid omavahel nõndad valjust, et me märkasim neited juba ete kougelt. Peitsim eedest maandiraavi ning kui patrull oli mööda kõntsind, läksim rahuliselt edekohe. Vahest oli Pineas siis miski teise korra komandanditunnil patrulli käde jäänd, et ta senna lidele trähvand oli. Muidud põlegid bolševikel inemeste tapmise jäuks teeb-mes põhjendussi tarist läind.

Sie kuhta mes lide külas sündis, ilmus pitkem lugu seitunis Meie Maa, 1941 oasta 27 novembri nummriss. Torgus Türju külas eland 40 oastane Ohessaare kalaostupunkti juhadaja August Poobus kirjeld, kudad taal oli önnistund imemoel eluga ning peelegid tervelt äe peaseda lide ühisouast, otse mõrvatute laipade vahelt:

...“Mind arretereeriti venelaste poolt 4. augustil mulle teadmata põhjustel. Hiljem üteldi, et mind kahtlustatakse salakuulamiseis sakslaste kasuks

ning kontrevolutsioonis. Vaatamata neile süüdistusile lasti mind peale ülekuulamist siiski vabaks...

...Minu teistkordne vangistamine toimus 19. septembril Torgu ning TÜRJu vahelisel teel, kui olin Torgust hobuvankriga koju sõitmas. Teel tulid mulle vastu venelased autoga ning ei lasknud enam edasi minna, vaid käsutasid autosse, kus oli vangina juba Karuste küla elanik Sergei Vapper. Mu obune saadeti koju minuga kaasas olnd naisterahva Mari Hermanniga. Venelased viisid meid autoga Iide külla Plaassepõllu talu rehealusesse, kus olid juba vangidena ees mulle tuttavad - kooliõpetaja Eduard Punab, kaupmees Juhan Murd Jämajast ning veel ümbruskonna külade elanikud Jüri Kumm, Mart Tänav, Juhan Nigul, Orest Maripuu, Priidu Türu ning ta poeg Nikolai Türu. Keegi ei teadnud, miks ta vangistati. Hiljem toodi samasse veel Priidu Mägi ning kaupmees Mart Kõkk Mäebelt, Julius Nõmme Mõisakülalt, Pineas Talvistu Kuresaarest ning mõned vene sõjaväelased, nende seas üks mereväe ohvitser...

...21. septembril olime ülekuulamisel, kus muud ei küsitud kui seda, mis ametit keegi peab, kui palju on tal maad, haridust ning millises parteis olnud. Peale nende küsimuste esitamist üteldi, et: „pärast räägime veel“. Seejärel lasti vabaks õpetaja Punab, Priidu Türu ning ta poeg Nikolai Türu, kuna meist teised kõik jäid ootama uut ülekuulamist. 22. septembri õhtal umbes 10-11 ajal lasti veel vabaks kõik venelased, peale ühe sõduri. Eestlasist vange hakati kohe seejärel üks haaval rehealt välja viima, milleks neid kutsuti nimepidi. Kutsujaks ning väljaviijaiks olid venelased. Esimesena viidi välja Sergei Vapper, siis Pineas Talvistu, Juhan Nigul, Mart Tänav, Julius Nõmme, Juhan Murd. Väljaviimine kordus umbes 10-minutiliste vahedega ning kuna aeg ajalt kuulsime seejärel revolvräpauke, tekkis meist igalhel arvamine, et karta on kõige halvemat...

...Seitsmendaks kutsuti mind. Kohe peale rehealt väljaviimist seoti mul õues käed kabe mereväe ohvitseri poolt nööriaga seljataha kinni, kusjuures venelased käitusid nüüd väga toorelt. Peale käte sidumist võtsid sidujad mul teine teise kaenla alt kinni ning hakkasime liikuma mitte kaugel oleva metsa poole...

...Läksime veidi maad veel edasi liivamäele, mändide juure. Seal mustendas pimedas suur lahtine haud, mille põhjas paistis tumedaid kogusid. Mu vangikaaslased - sähvas mõte ajust läbi ning silme ees lõi mustaks, et pidin

kukkuma, kuid suutsin siiski end hoida jalul. Hana äärel seisis kaks meest, kelledest mereväelase vormis olejat kutsuti prokuröriks. Mind seati selle „prokuröri“ poole seljaga. Siis tundsin, et viimane puserdas ühe käega mu seljataha seotud käte kallal ning teisega tõstis revolvi mu pea kohta, nagu nägin pisut pead pöörates. Samal silmapilgul tõukas ta mind hana poole ning käis pauk revolvrast, millest keerlesid tulesädemed mul ümber pea. Nõnda pea kui sain tõuke, mis oli enne pauku, kummardasin isegi peaga ning pooleldi nagu hüppasin hauda, üle laipade hana teise ääre, kuhu kukkudes jäin meele-märkusetult lamama. Meelemärkusele tagasi tulin siis, kui kõlas jälle pauk ning hauda, peaga vastu mind kukkus uus laip. Sain aru, et see oli Orest Maripuu, kes surnud. Ühtlasi leidsin, et mu käed olid vabad. Tõenäolikkult oli nöör, millega käed seotud, hauda kukkudes rebenenud. Ajasin end käte abil istukile. Saades vaevalt istukile, kõlas hana kaldalt järgemööda kaks pauku. Kellele need lasti, ei tea. Ma surusin end kohe tagasi pikali hana põhja ning katsusin tasakesi kogu keha, et jõnda selgusele, kas mind kuulid tõesti ei ole tabanud, kuna ma kuskil valu ei tundnud. Möödus pikki minuteid vaikselt. Jälle ajasin pea ning siis keha natuke kõrgemale, et vaadata, kas keegi on hana äärel. Kedagi näha ei olnud. Tundsin et minus tõusis jälle tabe elada ning hulljulgena söötsin hauast üle vangikaaslaste laipade välja ning peatumata hana äärel läksin püsti käies ligidal oleva metsa poole. Jõudnud edasi umbes 50 sammu, hüüti paaril korral hana poolt mulle vene keeles järele: „Kes seal on. Kes seal tuleb“. Olles endiselt hirmu-kangestusest tuim, läksin tasa käies edasi metsa poole...“.

Edesi ees August Poobus, kudad ta peit ännast kottu elubele äe ning ta kinnivõttjad keisid järgemise päe veel ta naise käast noudmas peltsi ning talimütsi, sest et August sõitvat niid äe Leningraadi, koes need taris lihab. Naine, kis sündinust juba teedis, itel et mihel oli jo ulka raha seltsis, ostku isiomal tee peelt, kuna kodu jo ühtegid viisakat peltsi põle mette. Sie jutu peele rehmand politrukid kääga ning lahkund äe.

Vast bolševikel olidkid miskid ede anted nummrid, pailu tuleb „salakuulijaid ning spioonisid“ äe tappa. Arvata, et isioma söaväe

desertöörele seltsi valisid nämad nummrist puutu jäänd ohvrid kuhalikkude ulgast sie järele, kennelt sai paramid asju röövi, ähk sie järele, kenne kinnivõtmine paist neitel paragusti lihtsamb ning ohutumb olevat. Änam osa meite keikse isamaalisemid ning ärksamid kultuura, kooli, omavalitsuse, poolitsej ning kaitseliidu inemessi oli äe viidud juba ennemdi.

**Avaldan südam-
likku kaastunnet**
minuga ühes vangis olnud ja bol-
ševike poolt metsikult surmatud
**Sergei Vapper'i,
Mart Tänav'a,
Juhan Nigul'i,
Pineas Talvistu,
Juljus Nõmme,
Juhan Murd'i,
Orest Maripuu,
Priidu Mägi,
Mart Kokk'a**
omakstele nende valusa leina puhul.
August Poobus.
Torgu v. Tärju k.

Kaasatundmise kuulutus seitunis „Meie Maa“ neljabe, 27 novembril 1941 oastal

Igatahes olid asjaluod kujunenud nõnda't venelaste poolest oli üks jägu sõrulassi mõrvatud ning üks jägu küiditud, pailud olid äe Venemaale mobiliseeritud ning pailud pered omadest kodudest

ilma jäätud. Kis koutas lisimid sugulassi, kis omad kenad sõbrad, kis naabreid ning tuttavid. Änamik sõrulasist olid ikke miskil moel punasest terrorist pihta saand. Üle terve Saaremaa ulatas kommunistidest represseeritute, Venemaale äe küiditute, sund-mobiliseeritute, mõrvatute ning teedmatta kounuks jäänute ulk kogu lisi viie tuhandeni. Noukogude vägede kapituleermise järges akas keikjal jaht punase terrori läbiviimises osalenute ning neite käsilaste peeel. Kuuldavaste olnd neite leeris ulka tükkis mujalt tuland kommunistisid, kis pagend Saaremaale mandril nobesti edekohe kippund saksa väerinna eest. Neited, sakslaste tulegul sõatribunali ala anted tegilassi kis olid süitta inemeste kallal koletislikkusid kuritegusid toime pandand ning tagast aitand rahva Siberi küididamisel, neited akati nouka-aal mikskiperast nimetema fašismiohvriteks. Võrdselt näituseks neede Sõrvemaa normaalsete tsiviilisikutega kennest 1944 oastal Saksamaale äe küididamise käikus saivad tööste sisteemi ohvrid.

1941 oasta sügise pöördi sakslaste poolest tahakohe pailud Eesti juunipöörde-järgese nukuvalitsuse käsud. Meite perelt võöti uiest äe Kaavi külase Sepapöllule anted „uudismaa“, mes tagasteti sie entsel omanikul. Alles jähi illuge Mõndumaa runt, koes isa oli joudand elu ehituse alustada. Meitele tagasteti punnis-viirese elu ning muud ooned Säärel. A ete varsi kästi meitel maja maha võtta ning äe vädada, sest Rannaöuel pidada sio eede jääma sii tihtava öhutörje-suurtüki laskmisesektoril. Saigid siis maja maha võöt ning majapalgid samma kõrva Uielu koplise unni lapit.

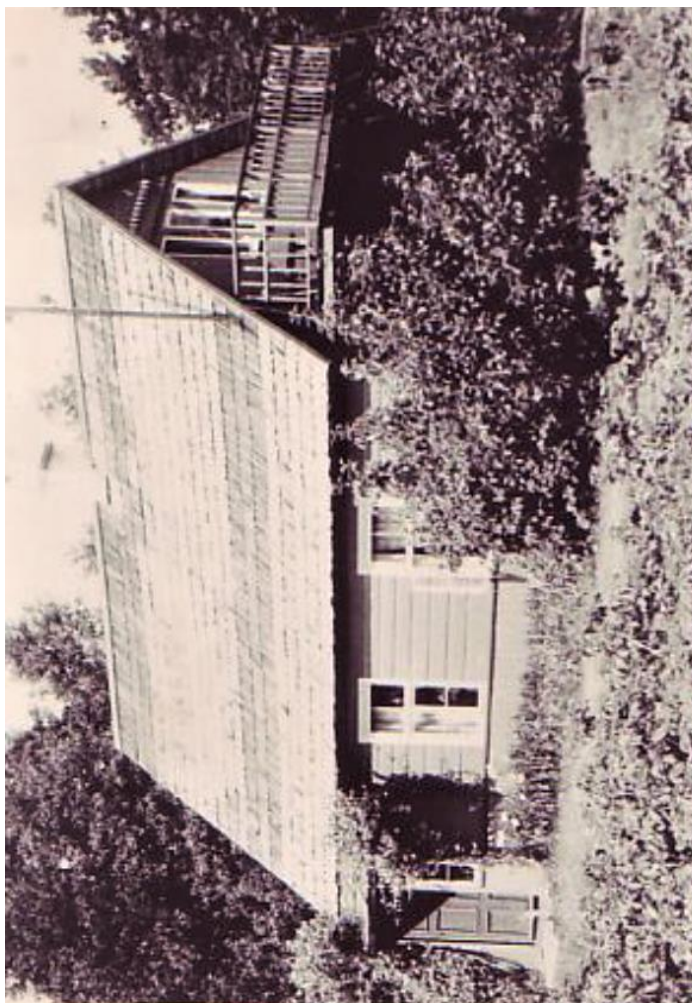
Sõa lõpupoole, 1944 oasta oktoobris, pire ennem sõrulaste saksa küididamist, ostisid sakslased isa kääst keik ta majapalkide unni Reichsmarkade eest (!) äe, et tiha neest Sääre külase, Liivi lahe sõrva illuge sadamasüld omade dessandipraamide taris (kuha lisi, koes niid on lappes mäelestusekivid vene ning saksa sõamieste taris). Eks olnd Mõndu sadam sieaogu oort jäämas vene väerinna suurtükkele laskeulatuse.

Sääre votu vene luurelinnugilt nov. 1944. Nool näütab meite majapalkest sadamasiilda

Kui Sõrve rahvast akati 1944 oasta oktoobri lõppus Saksamaale küüdidama, põle isa ähmiga mõistand majaraha seltsi võtta. Mattis sie Kaavile laaspurkis maha. 1945 Saksamaald Sõrve tahakohe joudes põle taal muidud neede rahadega änam midad tiha olnd.

Ennem omad surma 1984 jägas isa egal omal sugulasel ühe rahatähe neest reichsmarkadest „mälestuseks meite Rannaõue punnis viirese elust“. Ülejäänd rahatähed käskis isiomal peele surma seltsi panda, kirstu padja ala. Isal oli sio Sääre maja kangest südame külges. Nigut jonni perast ehitas ta Möndumaa piskul elul koa rödu külgi, oone maagaart ottsa.

Isa tihtud uiem elu Kaavil, Möndumaa, röduvaatega Liivi merel ning isioma tublismaal

TEISTE SINISTE MÄGEDENI VIRUMAAL

1941 – 1944

Nöndapailu kut ma isi 1941 oastal ümbärtkoutu rahvaga kogu sai, oli keikjal lein ning viha punase terrori läbiviidijate ning ko neite eestlasist käsilaste vasta. Piltliselt iteldes ojas ülese ärritet rahvas niid omad seljad uiest sirgu. Vaadamatta siole et punavõim taht mõrvata ning küidita keiki ärksamid inemessi, löidus need veel. Ühtlase ilmusid kuulutusetulpadele ülesekuksed sios vaimus et „*Eesti mies peeb isi omad kodu kaitsema!*“. Ete jäme oli luotus, et kui punased rindel äe lammutaste, aavaneb vangidel, küiditudel ning mobiliseeritudel sants kottu peaseda ning põle änam ohtu punase terrori tahakohe tuleguks.

Sediste mõtedega läksid ete pailud nuored mihed priitahtliselt täütma omad Eesti mihe kohust. Neite ulkas pani ma eedest koa 1941 oasta sügise Kuresaardes priitahtlikuks kirja. Ma astusi sicaogse Eesti Julgestuse Põhiüksuse nimega väcossa, mes asus Tartus. Et olin veel alaealise iga, umbest seitsmeteismeseks saand, läks mool tarist vanamate luba. Vööti jo vasta ko niisamma, a siis jähis vanamatel ikke alles poisi vällanoudmise õigus. Keikide priitahtlikkude vanamatel maksti pere tööjou rindele lahkumise silumiseks piskut egakuist toetust. Isa põle mo nouga esite kuidad leppida tahtend. A kui nägi et olan sie nou ete valjust piha võttand, andas lõppeks järke.

Tänu sakslaste varustusel ning relvadel saim me bolševismi vasta sõdida. Nimetada siod eri „saksa sõaväge astumiseks“ äi põle korrektne mette. Saksa sõaväge - *Wehrmahti* - mo teeda võeraid põlegid võötud. Ma's tee ko ühtegid eestlasest natsi ähk inemest

kis olnuks NSDAP – Rahvussotsialistliku Saksa Töölispartei liikmeks. Seltsis päilude muude Euroopa rahvaste priitahtlikega ühinesim me bolševismi vastase ühisvõitlusega (*in Kampf gegen Bolschewismus*). Siod on muuhulkas võlts nähja ko otsekut meite vaenu lääne vasta. Eestlased sõdisid Venemaale äe viidud lisimiste vabastamiseks ning punavõimude Eestise naasmise välistamiseks. Me võitlesim Eesti vabaduse eest, ähkkid meite idealism võikse tagastjärge tarkusega pire naiivne paista...

Eesti Julgestuse Põhiüksuse ridades, Tartu linnas, 1942 aasta jaanuaris

1942

Votu on tihtud mo Eesti Julgestuse Põhiüksuse ridadese astumise järges, Tartus 1942 oasta akaduses. Olan sii veel 17 oastane ning kannan saksa vormi. Eesti söaväe vormirõivad põle võtta olnd mette, sest et venkud keikse Eesti söaväe ladude sisu (peelee vormimütse) olid äe agend. Sie votu ongit ainumas sõaao pilt moost, mes säilind, kuna üks aruline sai kirjaga Tartust kottu saadet. Keik muud mo sõaaoagsed pildid ning tokumendid said 1944 oastal, ennem sõavangiks kukkumist, Ambla kirguaja lisi ühe puu ööne mutsidud tükkis mo Parabellum püstoliga. Nii kolmekümmuna oasta järges uiest säelkantis käües ma's löidand siod puud mette. Jo oli sio igane pärn vahebel lihtsalt maha võöt.

Tartus kunni 5 märtsini 1942 kestand sõalise vilutamise järges viidi minda üle 37 Eesti Julgestusüksuse (*Estonische Sicherungs Abteilung*). Me argeldasim Pihkva, Ostrovi ning iljamb ko Luuga piirkondas säeltsete roudteeliinide ning -süldade julgestusega, kaitstes need partisanide kallaletungimiste vasta. Euroopa jäuks ete vilumatta partisanitegivus ning ülepee metsa rüpes teutsemine tekitas saksa soldatites paigulisti pire ülepingutet pelgust. Sioga seuses mäelestub mo jänt „esimine lahing“, mes oli Pihkva-Ostrovi roudtee peel. Ma kodisi ühe vanama Oustriast päralt priitahtlikuga patrullis. Meitel oli patrullimiseks ede anted teelöik ühe pisku roudteesülla lisi. Relvad olid meitel patrullis kõntsides rihmaga abu peel kuid laskevalmis akkamas, kuul roudas, lukk maas. A mo igand saksa vintpüssi peastikul juhtus olema ülearu lahke „vabakäik“, misse perast sai moole patrullimiste aegas jändiks moeks kõntsides paham käsi seljataade oida ning pöidlaga peastiku lõtku peel mänga. Siekorra nõnda kõntsides ma komisti ühe liipri taade, pöial muljus liigvaljust peastikule ning keske metsavaikust kõlas pouk... Ma isi kangestusi ähmatusesest seisma. A mo vanam kamraad lahettas eedest ete nobest rööbasti peelee mouli, tõmpsi mo koa pitka maha ning akas metsa tulistama, isi ete valjust partisane jugades. Ma aksi siis koa kohe metsa tina

küdemä, sest mõistsi oort et maa'p tohi omad eri ülese tunnista. Lask tähend sülla lisi kasarmus lahingäiret ning keikide magamis- ähk innamisaoga pidavate meeste positsioonele kupatamist. Kui mo äbematta lollist teust oleks teeda saaded, oleksi ma kindlast sedati miestelt kut ülemustelt valju koslepi äe teenind.

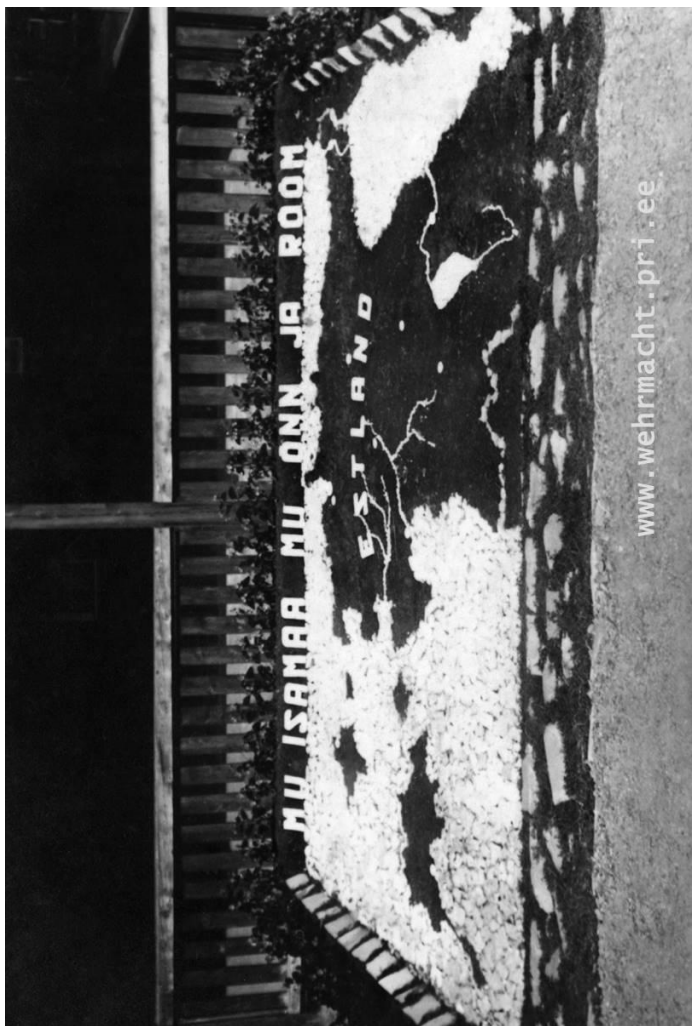
Tulistand paarimihega kumbkid ühe padrunisalve äe sie rapaku peelee, vastalaskmist muidud kuulmada, panim me joosuga sülla kohe et omal vahiülemal ede kanda. Moole miskid kahtlust põle lankind, sest paarimies ees ete õhinal, kudad metsast lasted kuul olad taal umbest kõrva juurest koutu lindand. Ta olad laskija isigid metsa vahelt lipsumisi nägand! Siebere kutsuti välla abijoud ning järgemise päe läks käüma sie metsalohmaka ete põhjalik läbisoemine. Ähkkid midad äga kedad lõitud põle, tuli moole kiitus kompanii ülemalt. Ma olad metsa läbisugemise käikus näütand ülese muudega võrreldes silmapaistevat julgust ning akaduse võimet... Muidud tuli meitel ede ko liigagid tõtsi kogupörkeid, sest nees padumetsades varjusid tööste suured ning üsnagid east relvastet partisanisalgad.

1942 septembri lõppus oli otsusted luua Eesti Leegion ning meite üksuse tuli võeraks värbamisekomisjon. Priitahtlikkude ulkast valiti välla Leegioniga ühineda soovijad, kedast sie taris aitajaks pääti. Arvese tuli ko meeste pitkus, nõndasammati muud tarblised omadused. Änamaste olid Leegioniga ühinejaks nee priitahtlikud, kis põle tahtand jääda kaitsepataljonides, itelda't teissijärgulikeks sõdureiks, vaid tahtvad viisiperaste sõariistega osalda tõsitses rindetegivuses vihat bolševikkude vasta. Teene asi muidud oli, et suuremal jäul julgestusüksuste priitahtlikel pidid neede kihtivad teenistuse-lepingud äe lõpma umbest 1942 oasta jõuluks, a saksa väejuhatusel oli kangest suur uvi, et Eestist päralt sõdurid osaleks ko edesises võitlemises. Nõnda't kolm pääva ennem omad 18 sünnipäed, 1942 oasta 8 oktoobril, ilja-otuaal, istusi ma Pihkvas susla peelee. Seltsis 112 idapataljonidest Eesti Leegioni värvatud mihega kargutati meited rohversionaalsele sõalisele vällaõppele

Poola, öppelaagri. Meitega seltsis olid iljamb eedestel rindel valju nime teind leitnandid Paul Maitla ning Elmar Silm. 13 oktoobri õhtaks joudsim me Debica linnakese lisidal asuvase Heidelaagri (saksa keeli „*Heidelager*“ ähk nōmmelaager). Sio asus Louna-Poolamaal, arvata 50 km Krakowi linnast ning sammapailu Tšehhimaa piirist. Sael sain omal veel nobest ning pailu seltsi oort Eestimaald tuland tsiviilisikutest priitahtlikke. Heidelaager isi oli kut pisine linn keske mōnni- ning pōōgimetsa. Territoorium jōgus miduse ringi, misse āārdes olid latsid meite kolmel rōgemendil. Harry Tulp kirjeldab siod easte:

"...Laagri hooned asusid kontsentriliste ringidena, igal ringil oma funktsioon: ohvitseride elamud ja staap ning kultuuriasutused, laod ja kasarmud. Kōiki kasarmuid poolitas neid lōbiv koridor ja kasarmud ise koosnesid magamisruumidest, õppeklassidest ning majapidamis- ja kantseleiruumidest. Iga kompanii kōasutuses oli kolm kasarmut. Igas eluruumis kolmekordsed narid, riidekapid, taburetid ning suur laud. Sooja andis vōike malmist abi. Pesuruumides oli saadaval ainult kōilm vesi..."

Heidelaagril olid olemas igad masti isioma tōōkojad, elektrijāām, pesumaja, aigemaja, sōdurite kodu, isigid kantiin, teater ning raamadukogu tōkkis lugimislouaga. Muidud oli olemas ko kartser distsiplineermatta poiste karistuseks, koes mool koa vōeraks kōūa „ōnnistus“. Nimelt oli meitel peris valju vūūsiline „mahv“ peel ning egapāesest toidusest jōhis kasumisigastel poistel keikaog vihaks. Ūhtejooni isutas ānama suupoolise ning ko sigarette jārele, sest need sai sōduripalga eest ete napilt. Nōnda juhtuskid, et kui olim kuhapeel juba pitkemalt sise eland, vōttsim ūhekorra kolme poisiga seltsis nouks ōōssi moonaladu puistata, koes me teedsim maiustusi, napsu ning sigarettisid olevat. Sio eri lōppes kahiks meite ale vaheljāāmisega ning kahe nādaliga jahes ning pūmes kartsas, toiduseks ruus vett ning paar kuivand levalombi pāe peele.

Heidelaagris olid kõik kasarmuedised koonisnud isamaalise patriotismi vaimus

Öppelaagris pantigid esite pöhirõhk just meite vilutamisel karmi distsipliiniga. Sio põle puttund üks allumist ning Preisi moega rividrilli, vaid ko keike muud, ääkorra pidamisest ning ügieenist „saksiklike“ käitumise ning viisakuse normideni – kunni noa ning kahvliga söömiseni välla. Piskumagid älbimise eest oli karistus

ümbär kasarmu jooskmine ähk miski mõttetu tööülesanne ähk lidri sihes mouli käte kributamise, peele midast tuli mõne minuti järges omal instruktoril jällegid puhta vormiriidega esineda.

Meite õppimine sii keskendus esite änam vüüsilistel tegivustel, sportlikust vilutamisest kunni kaivumise, roomamise, maastiku peel kippumise ning lähivõitluse viisideni. Mälestub kudad instruktor tallas roomamisel mool jalakantsasid maha, õilates isi täüest kõrist saksa keeli: „Neetud seakoer (*schweinhund*), tahad´s sa et so emme tules minda süüdistama, kui Iivan sool jalakantsad rindel koutu lask?!“.

1943

Viisiperase vahetpidamatta trilli ning vilutamise vahelduseks viidi meited müdul korral abitöhe lisidal olnd Debica linna, miskise tihasese. Säl pidasi ma argeldama üsnagid kentsaka töö peel – söakahidest ähk miskist lammudusest maha jäänd rusust nailte välla kiskumise, sorteerimise ning sirgu tagumisega, nõnda´t need saaks uiest taritada. Meitel selgiteti et siearuline „*ersatz*“-materjal“ on valjus metallipuutuses Suur-Saksamaa jäuks kangest väärt asi.

Abitöhe käümaga oli seutud ko mo teene änam korrarikkumine, koes ma küll õnneks vahel põle jäänd. Nimelt oli keikkidele teeda, et Debica linnas teutsesid kounis müdud söaväelastel mõeldud löbumajad. Muidud olid nee lihtsatel reasöduritel rangest keeltud. Sie järele issisid söaväepolitseid – välisandarmeeria „ketikoerad“. A meite poisid uursid olukorda ning organiseersid nõnda et ühel abitööde päel võttsim kogutud rahapire ühes ning läksim omad õnne ruovima. Ühekordline suure siseooviga kivisoone äärelinnas oli varamidi olnd arvata et miski võerastemaja, sest sie oone keikide kambrite ukсед aavanesid siseoue. Ma oli nõndad elevil, et ukсел kobistades ning tuba astudes põle taiband isigid teritada.

Sie asemel sirutin ede püu rahaga, missest oli taksiks juttu olnd. Tuba oli suur, sihes kõrge oedes ühes oetikaapiga, vaiba peel ümar kohviloud ning kaks tugiistet. Kardina taades oli vististe pesuruum. Ukse peele tuli mool vasta ergult ruuges omigumantlis uskmatta kena brünett. Sie arvata et lisi neljakümmuna oastane naine oli nõndad kounis, nigut miski vilmiaokirja kaanepildi peelt ala astund. Vaivumärgata moiuga palgel võttas ta mo püüst raha vasta ning pani louale. Siis vahtis moole sirgelt silma sise ning küsis saksa keeli: „Kas noormies (*junge*) on varamidi tidriguga olnd?“. Nägi's ma nõndad nolk välla või?... Muidud oleks tahtand taale „jah“ kosta, a ma es saand. Ma's põle ta sinisilme läbipuurvat pilku äe kannatand, vahtsi maha ning raputasi peed. Siebere võttas ta mool kääst kinni, lükkas elligust oetile pitka, arutas mo riided vallali ning tegi suuga midad sedist, midad maa'p olaks mõistand isigid mette unes nähja. Siis tõi kardina taadest kousiga sooja vett ning rätiku ning pesi minda elligusti puhtaks. Pire toibund ning omad vormiriided õigeks seerand, põle ma entselt sana suust välla saand. Naine talus mo ukse juure ning itel: „Sa püsi elus, noormies, ning oia ännast puhtana oma tõelise armastuse taris. Küll sie tuleb!“. Ma tuikusi säelt õue nigut puuga piha saand. Vist põle isigid cadaoga jättand. Kui järgemistel kuudel oleks kedad moolt küsind, oleks ma nous sie naisega abielluma, ma oleksi ilma köhklemta „jah“ öiland. Nõndad lummadud olin ma isioma kaheksateisme eluoasta keikse vapustavamast seiklusest. Sõbrad naertsid mo äseletud olemist. Kuid mool olid mo armuluod senni piirdund kõgest Säärel meite naabritüdrugu musutamise ning rimumisega. Kailustim ning mutsisim säel karge peel ühteteist irpsast, nigut tahass üheks saaja. A tüssised püksid püsisid kummagitel kenast jalgas, ähk nee küll lõppeks pire liged olid. Meitel kummagitel oli kodust aruline kangest valju kristlik õpedus lisi anted, missest me kuidad üli astu põle julgend.

Heidelaagri õpeduse peele löidisid isigid Eesti söaväes teenind allohvitseerid, et sedist mahvi polnd nämad omas eluaegas näind

mette. Leegionäride vilutamine olnd kümmanakordselt raskemb kut Tondi söakoolis. Esiteks keis õppmine küll üksi käsirelviga nigut vintpüssid, püstolid ning püstolkuulipildujad. A 1943 oasta akaduses joudisid kuulipildujad ning jämmumad „torud“. Siis sai egaüks juba isiomal kindla ammeti neede relvade juurdes ning akas peele asjalikum õppmine ning vilutamine. Meited jäutati laiali isiäraldi erialadega kompaniidesse kompaniiülemate poolest, kis ülese rivisted leerist omal kompaniise poissisid valitsesid. Ma trähvasi õppma jalaväe toetussuurtüki kolmandaks nummriks. Ohvitseerid, allohvitseerid ning erialaspetsialistid läbisid omasid erikursusid teistes õppekuhtades. Sisteemse ning preisilikult karmi *ausbildungi* kasud selgusid iljamb – kui tänu pitkal vilutamisel aksi rindel olles tõhe meite keremälu ning siekoutu ko meite võimine käütuda lahinguolukordas ennemdi piha taotud mustri järke, outumaatselt, asjatta paanikase lankimata.

Meite vällaõpetijate leeris oli pailu ete vilund rindemihi SS-rügemendist *Deutschland*. Akaduses otse sadistliku kiusu moega paistand lahing-vilutamised vormisid meitest lõppeks kounis kena edevalmistusega sõdurid. Arvata võib, et meitele Heidelbergis anted õpedus oli ete samma moe ning tasemega, nigut õigetel SS-vägedel. Sio peris õige SS oli natsipartei sõaline tiib (*Schutz-staffel*), misse liikmeist olid pandad kogu eliit-võitlusüksused öruks saksa regulaararmeele (*Wehrmacht*). A üksi Leegionis oli viisiperastest Saksa väeüksusist teisseldi ko võerriikide priitahtlikuid. Küllap sakslased taritid Leegioni nime esite Rantsuse Vöerleegioni järele, et aruliselt tähistada mettesakslasist väekoondissi. Iljamb nimiteti Leegionid mikskiperast ümbär Relva-SSiks (*Waffen-SS*). Eesti Leegionis oli akaduses eestlassi arvata et 80%. Peele meite veel 1938 oastal Eestist lahkund baltisakslasi ning muid nn mette-riigisakslasi. Ko pireke venelassi, suomlassi, lätlassi ning muid. Vanam-ohvitseeride leeris olid muidud änamjagu riigisakslasi.

Teisseldi kut *Wehrmachtis* põle meitel vööpandlate peel olnd mette tekst „Jumal on meitega“ (*Gott mit uns*), vaid „Mo ou on truudus“

(Meine Ehre heisst Treue). Eesti meeste mundritel said kougembalt näha erisused, kui meite vormi kääkaatsal tuli taritusel sini-must-valge vapiembleem ning lõkmetel asendeti SS-i välgumergid Eesti vabaduseristi E-tähe ning mööka oidva kääga. Sammatviiti nigut keikidel SS-üksuste sõdureil, tätoveerdi meitelgid egaühel pahama kää kaindlu ala veregrupi märgistus. Sio oli abinou viga saand sõdurite elude peastmiseks nobe vereülekande taridusel. On's vigastused nõndad jämed, et isigid südamepoolse kainlu all põle märk lugitav mette, siis põle eluluotust niikutnii. A söa järges muutus kahiks just sio tätoveering meeste elul valjuks ohuks, sest sie järele oli bolševikel ete lihtne SS-i sõdurid löida. Kogu keisid saksa vormis rindel bolševikkude vasta arvata 70 000 eesti meest. Priitahtlikult saksa (ning ko suome) mundris võidelnd mihed tahtsid tõesta, et eesti valitsusel põle 1939 õigus old, uskudes vältimatta asjaks vene sõabaaside sisetoomist ning ala andmist.

Omas töös jalaväe toetussuurtüki mieskond, koes kolmas nummer laadija

Stalingradi koutuse järges oli saksa vägedel idarindel kounis apu seis. Sieperast eraldeti ulka aoga ennem me vällaõppe lõppu üks kolmest pataljoonist, midast oli lubat meitest kogu panda. Siost vormeerdi äraldi motoriseerdud pataljoon Narwa, misse saadeti juba 1943 oasta aprillis äe Ida-Ukraina, kindlustama säel diviisi Wikingi tagalat. Ukrainas sai neite vällaõpedus kesta veel neli kuud, senni kunni neited juulis rindel saadeti. Pataljon Narwa sai rindel ete valjust vatti. Oasta lõppeks oli arvata tuhandest mihest veel rivis kõgest sadakond, ülejäänd viga saand ähk lankind. Kuid Narwa pataljoni võitlemised olid nõndad tähelepanuväärtsed, et tegid eestlaste kut söamieste maine sakslaste silmis ete valjuks.

Meitest, õppelaagrise alles jäänd mihest ning kunni kevadeni Eestist juure joudnutest, vormeerdi Eesti SS-priitahlike Brigaad, koes neli pataljooni. Oastake peele mo Haidelaagri saamist pandi meited rongi peele, misse 1943 oasta 20 oktoobril, umbest nädal peele mo 19 sünnipääva, kargutas meited idarinde kohe. Lahingu suunati meited edimist korda oktoobri lõpupäävil niidse Pihkva oblasti ning Valgevenemaa piiri kantis, et võidelda säel ännast Rossono Vabariigiks ristind vene partisanide jäme armeega. Sio partisaniriik sündes oort 1941 oastal, kut saksa armee nobe edesitung jättas metsade läbikammimise tagalaüksuste ooleks. Äe leigatud vene regulaararmee oli seia padude ning metsade keske sakslaste tagalase kogund 10-15 tuhat miest ning neitel väuti Venemaal linnugitega ko kõvali varustust. Nad mineersid teesid, õhkasiid roudteesid, korraldid rünnakid kuhalikkude külade vasta ning sakslaste outukolonnide vasta ning. Meite leeris oli edimine lankinu juba ennem rindele või lahinguse joudmist. Üks meite poiss läks öösi kuuvalges eluoone taade lumeange püksikorraale ning lisiolevast metsast laskis kedad issija ta surnuks.

Vast nädali kestand lahingute käikus öivasim me juba Rossono partisanide keskuse äe, a novembri akaduses seeras Punaarmee ännast valjule peeletungile säelsammas lisidal asuva Neveli linna juurdes. Meited saadeti rindele riivistama Punaarmee läbimurret,

misse oli mõne päega joudand juba 60 km Nevelist läände, Neštšarda järveni Põhja-Valgevenes. Sie järve äärdes õnnistus vaindlase peeletung päätada, a nee novembri ning detsembri lahingud olid meite jäuks kounis ohvriterohked. Õnneks põle säelne padus maastik luband punastel meite vasta tankisi taritada. Jõuluks Punaarmee rünnakud rougesid.

1944

Üsnagid oodamatta vahetas *Wehrmacht* meited 7 veebruaril Neveli rinde positsioonel välla. Nigut me olim alati suovind, saadeti meited niid seisma Eestimaa eest, Narva rindele. Tolleaogse nimega Leningradi piirand blokaad oli äe lagund, misjarges oli muga Punaarmee üksussi ännast juba koguniste üle külmand Narva jöö saksa kaitseliinidest koutu murdend, ähvards keike Eestimaad. Wabariigi oastapääval, 24 veebruaril, suunati meited Narvast põhigaart, Riigiküla ning Siivertsu juure vene süllapeesid likvideerma, misse märtsi akaduseks ko õnnistus. Venelased pidasid need süllapeesi vist irmuliselt asjaliseks ning läksid neede koutuse peele jämevihatseks. Siis aksid ete tigid rünnakud neede tahakohe vallutuseks. Mäelestub kudad kuulipilduja-mieskondade mihed eesid, et neitel olla isigid lousa ale nõnda tiblesid nottida. Ründijaid ojati umbest luotuseta oludes üle lage jööjää uiest ning uiest rünnakule, nigut sihimärkisid lasketiirus. Kui mõned tiblesid tahakohe pöörtsid, notiti neited maha vastaskalda peelt, omade kuulipildujast. Needes meeleeitel rünnakutes kattus Narva jöö jää kounis varsi punaväelaste kangestund surnukerede vallega.

Kui tiblesid nee endatapu-rünnakud päätasid, aketi vene linnugitelt meite positsioonide kuhal ala lahettama lindlihti, koes nouti et eestlased oort rindelt lahkuks – ähk muidu tihaste maatasa keik Eestimaa linnad. Ning tööste, järgnesid julmad, ilma egatsugu sõalise tähenduseta viharünnakud. Elanikest tõhaks tihtud Narva pühiti linnugipommide ning suurtükitulega maa peelt puhtaks äe

6 ning 8 märtsil. Siis pommideti linnugitelt ete oolega ko Jõhvit ning Tapat. Siejārges 9 märtsil Talinat ning Tartut, koes sai juba ukka āhk viga ete pailu tsiviilisikuid.

Talina keskelinn tiblade linnuwāe 1944 oasta 9 märtsi kādemaksu-pommidamise jārjes

Rindejoon jāhi siiskid Narva jōōle pūsima. Aprillis, ūhes mūrseva jāāminikuga rāndasid ko tiblade laibaunnid kohe Suome lahte āe, āhk siis vaosid jāākoltelt jōge. Rāegitaks et Narva jōōs olnd 1944 oasta jārjes silmupūdejaile ennekuulmatta kenad loomused...

Peele mūdude suurte Krivasoost Ouverele tihtud vene rünnakute lammu lõomist, 1944 märtsis, jāhi Narva rindel rahuliseks. Saksa väejuhadus isi tõmmas rinde ete varsi Narva jōō peelt 15 km tahakohe, Tannenbergi kaitseliinile Vaivara Sinimāgedes, et saaks rindejoont lühembaks. Suini keiskid sāel umbest positsioonisōda, koes kõnelesid peemiselt raskerelvad. Sui mõistedi minda mūdu samma vilumisega poisiga seltsis asendama aigemajades ning puhkustel olnd mihi jāme kaliibriga kougelaske oubitsate juure. Nee seerasim me uitele positsioonele pire ādaligaart Sinimāgesid.

Süist antsime me koordinaate ning tulejuhaduse järele äävitavad tuld, misse ulatas ko kougele tiblade tagalase, Narva jõöst teissele.

Juba suiks said venelased omal ete jäme ülekaalu öhus ning neite ründelinnugid keisid meited paigulisti ning kibesti kimbutamas. Pildusid pitki meite kaivikuliine linnates pomme ning tulistid meited pardakuulipildujaist. Meite öhutörje põle neega poolestgid toime tuland. Vahest lindasid mugad linnugid nõndad madalalt üle, et linduri löust oli kabiini laasi koutu ete selgest nähja. Mo Parabellumiga põle linnugi vasta pailu midad tiha olnd. A ültse saim me eedest säel pire muretumalt tunda kut otsekohe eesliinil. Ühekorra keis meitele võeraks kogunist kedad Saksa rindeseitungi aokirjanik, kisse umbest meite suurtüki sakslasest komandöri intervjeeris ning vilms meite mieskonda lahingulaskmiste aegas. Maa'p teegid, äkist oli minda koa tööste miheski kinurinkvaates nähja, nigut sio aokirjanik meitel lubas.

Suurtükirügementes oli saksa rahvusest mihi ulka änam kut muudes Eesti väeosades. Seuses sioga mälestub moole, et kui joudisid meite ostedud ähk miskite pühade puhul tasuta annetud abipakid, süs käüs sie „*markitendri*“ eris sakslastega ühtjooi jäme vahetuskouba tegimine. Me's ole mõistand mette sugugid oolida Rantsuse veinist ning siost allega mädajuustust, midast sakslased olid nous vahetama isioma pakki trähvand kangede juomade ning isigid sigarette vasta. Üksi konjakid oidisid nämad viisiperaselt isiomale. Kuid meite eest põle seegi'd teeb-mes kena asi old. Meitel said miski valema nirku sise segamdi kogu Wabariigi valge, Ungari palenka ning keik muud kangemad juomad. Siod riibates ning sigarette kimudes olim peris önnelised sakslaste jäntide maide-eelistuste perast ning eitsim neite üle röemsast nalja.

Pire vagusamma ao järges aksid juulikuu lõppus peele põrgulised Sinimägede lahingud, missest on juba irpsast pailu räegitud ning kirjutud. Misse sündis Vaivara Sinimägedes 27 juulist kunni 10

ougustini oli tööste täüelik pörgu. Isigid meitel. Otse eesliinil põle me jo olnd, a meitelgid oli meeletu tamp peel ning lankinuid ete pailu. Saksa leeris ülepee kogu ähk 10 000 miest. Punaväe jäus arvataks, et jämes tehnika ning elavjou ülekaalus (kuus ühe vasta) rünnates koutas sio lisi 200 000 miest surnute ning vigasaanutena. Siiskid põle Sinimäed tiblade käde lankinud.

Sinimägede möllu järges, ougusti keskes, saadeti meited poistega tahakohe meite üksuse, misse niid pidas rindejoont Puhatu lisi, Krivasoo koti ädali-äärdes. Sael padus sitsisid talvest saati löksus ete müdud üle Narva jöö tuland punaste väeosad ning meite ammetiks oli tahakohe peksa neite vahetpidamatta vällamurdmise katsedusi.

Oli 1944 oasta 17 septembri öhtapoolik, kui meitel anti edesi käsk asuda nobesti Krivasoost kohe Talina taanduma. Tartu lisi olla Punaarmeele önnistund rinne läbi murda ning niid ähvardas meited eedest sii „kotti“ jäämine. Järgemise omigu joudsim välla kohegi Kuremäe lisi. Sael oli saksa armee omad toiduselaod äevädamise asemel „rivitult“ lasknd. Sie kena üve taritamisel sain ma omal arvata et miski mürgituse, egastahes irpsa kõhuvalu ühes äbematta valju „lekkega“. Meite üksus olla algselt varutud üldtaandumise kattijate leeris, a moole anti niid käsk löida miski sanitaaroutu, missega kohe Talina äe kargutada. Kahiks sedine võimalus puutus. Pitkapeele läks mool siiskid olemine pire kenamaks. Otuaoks jäksesi ma juba maandil kulgeva lõpmatta inimulgaga liituda, et jala kohe Talina kõntsi. Voor kippus üle Iisaku Avinurme peele, kui 19 septembril takerdim Tudulinna ristil, kohe oli sugind uskmatta jäme inemummik. Olim pidand kõntsma Avinurmest edesi Laekvere – Rakke peele. Et sie suuna peel oli maandil niid peris luotusetä mäsu, pööras meite kolonn Rakke asemel oopiskid Roela – Viru-Jaagupi – Rakvere koosile.

Vankad nägid oma linnugitelt muidud keikide meite kolonnide kippumisi. Oli ko teeda, et nämad püidisid meite taganemise teid läbi leigada. Ülepee muutus keikse meite taganemine natuse aoga täüeste organiseermatta argelduseks. Nobemaks edesi saamiseks aketi ete varsi väeosade varustust maandi ääre risuks lahettama. Siod ullu eri on east kirjeldand Meinhard Leetmaa:

„Tudulinna teeristil kiilusid üldjubi puudumise tõttu mitmest suunast tulnud rügementide pataljonid üksteise vahele. Pärast ei olnud enam ükski rügement omaette kolonnis, vaid pataljonide kaupa läbisegi umbes 25 kilomeetrit pikas kolonnis... Rännaku jätkamisel läksid segamini enamik seni koos liikunud pataljone. Ühte hoiti veel kompaniide kaupa. Jõudnud Viru-Jaagupisse, koostas in allüksuste ülematega järgneva lühikese ülevaate olukorrast: 1. segipaisatud ja mitmetest väeosadest koosnev üldjuhtimiseta inimmass pole võimeline lahinguid vastu võtma, valgub laiali ning langeb vaenlase tankide ja kahurväe ohvriks; 2. kõrgem juhtimine on kadunud, pataljoni- ning kompaniülemad tegutsevad iseseisvalt; 3. alates 18. septembrist ei ole me saanud mitte ühtegi korraldust ega pole näinud ühtegi kõrgemat ülemat, oleme jäetud saatuse hooleks; 4. toidutagavara on läbi, oleme näljas ning mitu ööpäeva kestnud rännakust väsinud.“

Perast sain teeda, et me joudsim müdust kuhast koutu ete napilt ennemdi vene änamate väegruppide tulegut. Alles pailu iljamb kuultsim, et peele meite kolonni Avinurmest koutuminikut olad Mustvee poolt tuland tiblاد mörvand Avinurme kirigu varjule talutud raskest aavatuid ning lõmastand omade tankiroomikute ala meite oburattitel aigevoori tükkis inemeste ning oostega.

Vooris, missega ma niid edesi kippusin, olid mässas seltsis ete müdu erineva väeosa mihed ning ulka tsiviilisikid. Ohvitseere paistis kolonnis väega arvali. Kodemed eitsid ega sammu juurdes tuld ning unepäätused oli ete napid. Vene linnugid keisid ko keikaog tulistamas. Siis tuli maandi peelt laiale joosta ning varjuda. Tihti jähim troppi toppama, sest et tee peel oli iganes

pailu massinate risusid ning inemeste ning ooste surnukeresid. Ete müdul korral pidi kolonni pees liikuv eessalk murdma koutu vankade piskudest luurerühmest, kis olid ühe-kahe tanki seltsis joudend meitel eede teed tõkestama. Nee koutumurdmised läksid õnneks, kuna meitel oli veel tankirusiguid ning muud sedist kraami ühes. A sie keige peele kulus äe ete ulka jäksu ning aoga.

Kui saim kuulda et Rakveres pidid koa juba punased ees olema, võtsim me Viru-Jaagupist koosi Kadila peele, et kippuda kohe Porkuni – Tamsalu – Ambla. 21 septembri öhtapoolikul joudsim Porkuni. Säl oli maandi täüs meite mieste surnukeresid. Tee peel ning lappes põllul põles müdu vene tanki ning lõunagaarest keis äe lahingukära. Selgus et meite ees tuland kolonn oli Porkunis Punaarmee Eesti korpuse varitsuse peele trähvand ning pidand sii maha valju lahingu. Me isi kippusim edesi Tamsalust põhigaart ümbärtrinki, üle Alupere ning Nõmmküla kohe Ambla.

22.09.1944 votu Porkuni lahingus lankinute surnukerede matmiseks vädamisest

22 septembriks, päeks millas lankis Talin, olim me siol moel viie pääva, sagede takerdumiste ning ete lühiste unepäätustega läbind lisi 160 km. Me olim joudend Ambla asula lisi, kui meite kolonnil tulad ratsaoostel ning valgede plagudega vasta kolm Punaarmee ohvitseeri. Selgus et olid Eesti korpuse mihed, venelaste poolest 1941 mobiliseerit Eesti ohvitseerid, kis tunnsid ko üht meite kõrgemat ohvitseri. Nämäd teetasidkid meitel et Talin on lankind ning me isi ümbär piiratud. Önnitlid veel meited, et meite jäuks olla niid sõda lõppend, kuna neitel tulevat või-olla't veel oort Berliini välla mennea. Ning seletid meitel, et keik Inglased ning Ammeriglased södivad Venemaaga seltsis, nõnda't Sakslasel põle änam miskid luotust jäänd mette. Ning tegid meitele edepaneku veel ompse omiguni järel mõelda ning eedest sii vangideks anda. Koesjuurdes nämäd garanteervad meitele ohutta konvoeermise Talina, koes me keik saam tarblised tokumendid kottu minikuks. Ekki põlevad meitel ete midad, sest et Noukogude Liit es olevad änam entse moega riik ühti. Ning nõnda edesi.

Panimegid siis otuks omad relvad maha, ähkkid ete pailud poisid kahtlid keiges sios aris. Järgemise päe pidim akma kohe Talina kõntsma. Üks Viljandi poiss veendas minda veel siosamma öössi tükkis relvaga jalga laskma, kuid ma pidasi ete piskuks võimalust salaja kottu Sörve välla jouda. Nõnda't ma seerasi ännast seltsis teistega akkama, et eedest teiseoomigu vangiks anda. Isioma pildid, kirjad, sõduriraamadu ning Parabellum-püstoli mutsisi ma egaks juhuks Ambla kirgu lisi ühe keikse valema ning igasema pärna puuööne.

PUNASTE MÄGEDENI SIBERIMAAL

1944 - 1955

23 septembri koivalges ilmus kogulepidud kuhta, Ambla koolielu juure latsile arvata neli- ähk viissada meest. Kögest mõnest arvali Eesti Laskurkorpuse mihest konvoi saatel jätkasim me omad jalgsirännakut kohe Talina, a nüid kut sõavangide kolonn. Siod valjus usus, et me saam säelt tokumendid kottu minikuks. Sänna oli meitel veel üle sadakonna kilumeetri kõntsi. Nigut lubat, Talina tee peel meitega tööste midad santi juhtund põle. Kui välla arvata sio, et ühelt koutu sõitend vene grüsaoutult eideti keske kolonni, otse mo lisi, vihinal suur kerves. Kedast põle õnneks pihta saand. Iljamb oli kuulda et kolonni edeottsas olnd kedad purjus vene ohvitseer müdud meite meest - sõavangi - näkku löönd. Küllap üleoleku märgiks. Tee peel sai mõnigid mies konvoisoldatite loa käüda joosuga äe omas tee ääre jäävas kodus, et lisimistel isiomast teeda anda ning siis uiest kolonniga ühineda. Isigid maandi äerses võsas äkal käünd mihed joosksid kolonnile järke. Jalga laskijaid oli ete arvali, ähkkid kennegil põleks sedise suovi korral erilissi takistussi olnd mette. Talina joudes oodas meite kolonni tänavate äärdes, midast me läbisime, uskmatta pailu rahvast. Änamaste naisterahvid, kis luotisid löida meite leerist omakssi. Kui omaksid löitud põle, andasid seltsis olnd toidusega pakikesed oort võerastel äe. Moolegid pistis üks kena daam pisku söögipaki kainlu ala.

Meited paiguteti Sitsi vangilaagri, Kopli roudteejääma lisi, koes me olim vast tuhatkonna mihega umbest nädalipäävad. Säelt mõistis minda miskil üleloomulikul moel ülese löida mo Talinas

Saksa sõjavangide kolonn kõntsimas Tallinas, september 1944, teeäär täis omaste otsijaid

eland täditüdar Ellen (mo isa sõhara Helene Rikko (np Vipp) tüdar). Üks valvur, laskurkorpuse mies, tuli mo juure, küsk nime ning itel et säel aja juurdes küsib mo järel üks tidrik, kis on täpipeelt mo näu ning moega – ete sammati ruuge juuse ning tedretähnis palega. Et muidu valvur es oleks ähk osand minda sie rahvasuma ning kära sihest ülese löida. Elleni koutu sain anda omastil teeda, et olan ikkegid elus.

Sammal aal aksid raskembad juhtumised Sörvemaal, koes saksa väed veel novembri lõppeni vene ründamisi törjusid. Mo ema ning isa elasid 1944 sügise juba lahkus. Ema seltsis mo sõharate ning veliga oli Kaavilt äe läind, kuna säel põle põllumaa taritamise võimalust änam olnd. Nad kobisid Läbara küla, Rulli taluse, a isa jähis Kaavi Möndumaale uie elu ehitust lõbetama ning ko säelses sadamas kaluriks tõhe käüma. Omaede jäänd isal olla pitkapeele sie sugind Mässa külast päralt silmarõem, Liisa Koppel. Siost arist külapeelt kuulda saand ema andand isal pilkus undipassi.

Läbaras keisid 1944 septembrikuus mo ema, sõhara Luise ning veli Alleksi eluümbärust paigulisti kimbutamas vene linnugid, sest siisamma lisi asus peemiste rünnakute sihimärk, Möndu sadam. Rulli taluoue louda katuse olid linnugid juba leekkuulega ühepäe põlema süitand. Poolkogematta õnnistus pisivelil Alleksil leegid louda räätsast oort äe kustuta, sest et ta trähvand lihma veenouga just sio silmapilgu sios paikas olema. Järgemise päe nääti jällegid öhurünnakut akkamas. Ema tahtand egaks juhuks lihma loudast välla ojada, et ta'p saaks õnnetuse korral sise äe põleda mette. A siekorra eideti linnugilt (arvata et elule sihitud) pomm, misse tabas louta sedadvüiti, et sio läks täüeste puhki. Otse imekombel ronis ema põleva loudakatuse rusu ning varisend seinapalke vahelt läbu süist välla. Isi oli ta pommist kõgest ühe illugese killu jalga saand (misse taal küll kunni surmani vaiva tegi). Ainuüksi siesamma päe aegas pommitid punakotkad Sörve tipus puhki viie pere elud-ooned. Jo põle linnugeil Möndu sadamas paragusti midad sihti olnd. Või oidisid lindurid ännast lihtsalt eemal sadama juures teutsend saksa õhutörjepatareide tiheli tulest.

Arulise ruutu moega onupoeg Bernhard ning täditütar Ellen 64 aastad iljamb, 2008

Oktoobris-novembris 1944 käüsid Sörve poolsaare peel nõndad rasked lahingud, et Sörvest sai II ilmasõa keikse änam purustussi kandand piirkond Eestis. Ühtlassi ko Vaivara-Sinimägede järges teene Eestimaa piirkond, koest saksa sõavägi pidas tarbliseks rahvast valjude lahingute jalust äe viia. Sõapidamist reguleervate Haagi ning Genfi konventsioone järele peevadkid sõdivad pooled evakueerma elanikud kuhtadest, koes on ekki ete äget ning tsiviilisikuid ohustavad sõategivust. A kui Virumaa inemeseid said minda kodudest äe mujale Eestise, siis Sörvemaa lahingute eel oli mujal Eestis juba Punaarmee. Nõnda vädasid sakslased Sörvemaa rahva vasta neite tahtmist üle mere, Möndu sadamast ning Säärelt Vindavi koutu Poola- ning Saksamaale. Kogu küidideti 1944 novembriks Sörvemaald sõaväepraamidil ning laivtel äe üle 3000 inemese. Muidud pidid inemeseid keik oma maise vara, loomad ning muud maha jättma, saades seltsi ageda kõgest mõne kohvri. Arvata ähk kolmandik neest sörulasist põlegid änamb tahakohe tuland. Üksjagu neest said ukka juba meritranspordil sõategivuse perast, üksjagu suri võeral maal nälja, külma, tõbede ning sõa perast, üksjagu läks äe läände. Keikse meite pere küidideti koa Saksamaale. Peele mo vanama õe Lilli, kis rinde ületulegu aegas Saaremaal, tööteenistuses oli. Õnneks jäksesid meite pere liikmed küididamise üle igada. Järgemise oasta, 1945, peasesid Sörulased Saksast tulema. Kahe-kolme kuuga Sörve tahakohe joudenutel põle aga nee kodudest änamast ete midad järges olnd. Mes põle mette otse lahingute käikus äävind, sio olid vene sõdurid perast rüüstand ning raidand. Säilisid ete vähesed kodud. Änamast üksi nee, misse omanikud mõistisid eedest Saksamaale küididamise ning rinde ületuliku aegas varjata oma metsa ehited koobastes. Neitel jähi lahingute lõppus pisku sants oida venkusid tagasi, et neite eludooned lousrüüstatud ning lammutud es saaks mette. Mo isa Möndumaa maja oli süiskid säilind. Ema otsis korteli linna.

Meited, sõavange, sunniti 1944 oasta oktoobri akaduses, peele nädalit Sitsi vangilaagris, minema Talinast jala Kohtla-Järvele. Siol minikul olid meitel valvuriks juba ulk irmtigedid venelassi, mette änam Eesti Laskurkorpuse mihed. Rännak kulges meitel nõnda't

päävaläbi kõntsisim ning öössiks viidi meited kohegi lagese kuhta, koes käste vagusi pitkas maas olla. Lidrise ilmaga oli äralde vastik. A kis piregid kargest kerkis, võis oort kuuli saaja.

Kohtla-Järvel majutati meited saksa aal sii vene söavangide jäuks tihtud laagrise. Sios sõjavangilaagris nr 289 sain ma 1944 oasta 11 oktoobril kahekümmuna oastaseks ning ühtlassi akas säeltpeele mo peris tõelik söavangi elu. Toidusega oli asi ete ull, nõnda't me saim edimise kuu aoga kogu kõgest 1250 grammi leiba inemese peele. Sie leva ulga arvestas välla üks kaas-söavang, kennel sedise statistika pidamise uvi oli. A moole jähi sio nummer eluks aoks meele. Leiba anti müdu pääva tagast üks päts pailude meeste peele ning oli ikke peris tuline nälg. Inne oiti meitel sihes nõnda't jägati egäühel päävas liitri jägu mõne kaapsulihe ning soolascenega vesiõhust laksperi. Sios laagris vireldud viit kuud põle ete pailud vangid üle igand mette. Edimiseks surid nee, kis juhtusid säel aigeiks sugima ähk kis juba ennemdi tõbised ähk aavatud olnd.

1945

Kohtla-Järvelt viidi meited 1945 oasta varakevadi edekohe Maardu vangilaagri ning panti tõhe vosvoriidi-karjääri. Sio oli ühtlasi nn viltreerimiselaager, koes uuriti juba täpsemalt egäühe minevikku. Koduminiku paprite asemil panti meitele sii „süiasi“ kogu. Otsustati kennega midast tiha ähk kedad kohe saata. Selgus et meite masti söavangide jäuks oligid kõgest kolm võimalust:

1. mahalaskemine;
2. sunnitöö koloonia (seitse nn Gulagi Arhipelaagis asuvad KTR-surmalaagrit, koes jämem karistus 15 oastad, mes nees laagrites vasta pidamiseks käüs üle inemese võimise piiri);
3. paranduslike tööde koloonia (ulk viisiperasi Gulagi Arhipelaagi ITL-laagreid, koes küll elutingimused ähk pire kergembad, kuid sie-eest karistuseaod veelgid pailu pitkema. Säel oli 25 oastad kounis vilund tähtaog).

Ete pailud jugasid ropuste sakslaste pedantset *ordnungit* ning neite ontlikust tokumentide oidmises, misse perast olid NKVD käde joudand änamast keikide meite mieste isiklised toimikud. Muidud põle isioma kodumaa eest võidelnd lihtsödurite üle kohtu pidamine mailma aoluos viisiperane eri mette, peelegit veel võera riigi sääduste järele. A venkud olid sios asjas ete vilund. Nõnda't süidistuse koguvõtte esitamise järges langitas NKVD sõatribunal ähk erinoupidamine meitele „kohtuotsuse“. Siole noupidamisele anti peemiselt otsusta nee juhtumid, misse uurimist oli argeldand rindel teutsev sõaväe vastaluure eriteenistus SMERŠ (lühend sanadest „*Смерть шпионам*“). Ning kui karisteti Vene NFSV Kriminaalkoodeksi paragrahv 58 leige 1a (kodumaa reetmine tsiviilisiku poolest) järele, siis tegid kohtuotsuse kolme liikmega NKVD vägede sõatribunaalid ähk „*Troikad*“, nigut need kutsuti.

Ammetlikult arreteerdi minda Maardu vangilaagrist 1945 oasta 16 juulil. Edesi viidi Talina, Narva maandil asund NKVD uurimisvangla, koes vormisteti paprid mo kohtu ala andmiseks. Kohus toimus 26 juulil 1945 oastal. Mool õnnistus 55 oastat iljamb Eesti politsei koutu angitseda omal koopia sioist mo kohtuotsusest. Kolmele liheküljele ruumiv ullu käsikirjaga tekst on vene keelest ümbär pantult lühidaste sedine:

Salajane. Kohtuotsus nr 1859. N-Liidu Sotsialistlike Vabariikide nimel.

1945. aasta 26. juulil, Eesti NSV N.K.V.D. sõjatribunali kinnisel kohtuistungil Tallinnas, asukohas nr. 13, koosseisus:

Eesistuja - Nemsonova.

Lükkmed - Agaeva ning Ivanova.

Sekretär - Tatarinski.

...Edesi tuleb süidistustoimiku nr 2661 andmete lugimine: nimi, sünnikuht, elukuht, kooliaridus ning klassikuuluvus...

СЕКРЕТНО.

ПРИГОВОР 1859

Именем Союза Советских Социалистических Республик.

1945 г. Июль 26 дня, Военный Трибунал Войск НКВД
Эстонской ССР, в закрытом судебном заседании, в г. Таллине
в расположении РВ М в составе:
Председательствующего: Ст. полковник Немец, В.
и членов: полк. Макаев и м. Шварцман
при секретаре: Татаренская

рассмотрел дело № 2661, по обвинению Витт Берн-
сфельд, Фридрих-Вильгельм, 1924 г.
рождения, уроженца ЭССР
дворян. дворянства, военн.
полковн. зап. резерва, действит.
мемб. членом Союза военн.
дворян. зап. резерва по кавалерии,
сержант, действительн. член
Общества «Познание»;
ст. надзиратель, в настоящее
время предприниматель
ст. 58-1 и 2 ч. РСФСР.
Материалами предваритель-
ного и судебного следствия
установлено:

Год судимости Витт
проживавший на временно-
оккупированной территории
тер. РСФСР в
оккупации в 1942 г. добровольно

Взвешивание

17 confounding 430. 7

was disappointed 165

war nicht ohne, & nicht

меха, абырдыгы менен

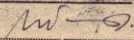
Exp. on the heavy water-
... ..

Received of the Treasurer of the
City of New York

plan in 1896 and 1897

St. Petersburg

[Handwritten signature]

96

...ning edekohe: „*Tribunal on tuvastanud, et kohtualune, elades sakslaste poolt ajutiselt okupeeritud ENSV territooriumil, astus 1942. aastal vabatahtlikult Saksa fašistlikusse armeesse, kus ta teenis kuni sõjavangi langemiseni. On saanud personaalse Relva SS väljaõppe.*“

Siejärges lugimine, mes rindelöikudel võitlend ning troika otsus:

„*Kohtualusele otsustati Vene NFSV Ülemnõukogu presiidiumi 19. aprilli 1943. aasta seadluse paragrahvi 58-1a alusel mõista 15 aastat sunnitööd (кааторных работ) koos poliitiliste õiguste ära võtmisega viieks aastaks ning kogu vara konfiskeerimisega. Karistuse kandmise algus 16. juuli 1945, koht Kang-Põhja rajoonis. Edasikaebamisele ei kuulu.*“

Sio teksti kuulmine tolgi poolest ede lugituna vädas moole vist miski virila moigu palgele. Peele sie et keik asi jänt oli, paistis mo 20 eluoasta juurdes peris uskmatta möte 15 oastast sunnitööst, peelegid veel koesgil Siberi Koug-Põhjas. Siebere õilas üks neest kohtudaamest mo vasta et: „*Tam ezje budete ulõbatsja!*“ (et „küll te säel alles akate moitutama!“). Ähkkid ma es ole siis vene keelt suurt tangind, söebis sio louse mool meele tükkis jaeletoniga.

Edesi viidi meited, süidimõisteduid, Talina Lasnamäe vanglase oodama vangitapiga küüti külmale maale. Säel juhtuskid mooga varamdi kirjeldud seik seuses müdude kaasvangide usuga, et läänერიigid ep lase meited mette äe viia ning me saam varsi kottu. Ougustis, ennem äesõitu, otsiti meited põhjalikusti läbi. Vööti äe keik riidesesemed peepe seljariide – kennel juhtus olema näituseks kaks kampsu vms. Moolt midad võtta põle olnd, olin kõgest õhuses suisest vrentsis, Saksa vormiriides. Neitelt kis olid saand vahebel kodustega ühenduses olla, vööti äe keik kodust toodud riidesilbud ning söök. Juhtus sedadvüiti et kunni ma läbiotsmiseks koridoris sabas seisi, õnnistus mool ageda äevvõot riiete unnist omal üks kena soe viltne kamps. Kouaks põle mool siod õnne olnd mette. Entsne omanik tundas isioma kampsu muidud äe ning soovis siod tahakohe. Vastameelt küll, a mõistagid tagastin ta

vara. Kahiks võõti sio taalt järgemise läbiotsimise aegas uiest äe, siekorra juba lõplikusti.

Edekohe karguteti meited luomavagonites Valge mere ääre Molotovski (niidne Severodvinsk). Molotovskis panti meited lisikoutu kuuks aoks tõhe miski sadama ehitusel, mullatöödel. Tööpäävade pitkuseks oli 10 tundi. Kuna söa järges oli keikse Venemaal toidusest vali puutus, siis oli vangide sööma veel äralde sant ning igerik. Molotovski laagris toideti söavange kaks korda päävas, ennem ning peepe tööd. Toiduseks oli nögesist keedet rokk või vesiõhune laksperi – supp, mihel ööldi nimeks *palanda* ning koed olnd saja portsu peepe 7 kg tursakala. Leiba, misse oli känkjas ning ulka veega, anti 300 gr päävas. Oli üsna arjund asi, et vangikolonnis kõntsides ähk ko töökuhtas mihed nõrkuse perast äe joobnult pitka maha sattesid. A meite viibimine Molotovskis oli jo kõgest seks mõeldud, et ransport äe oduda. Meited pidi vautama laivaga Põhja-Jäämerd koutu Jenissei jõõ deltase, Dudinka asula, koed oodasid veel ete pailu sandimad eluolud.

Diksoni-nimelise laiva randumisel prahiti meited sie trümmesse, kohes olid sise ehited viiekordlised puisnarid. Akas mo mälu järele 12 pääva kestand merisöit Taimõri poolsaarel asuva Dudinka kohe. Valge mere ulatuses, arvata poole tee jäu, läks reis sojuvalt, viisiperases laines. A umbest kesk Kara merd trähvas lae irpsast valju külgtormi käde. Meitest, laetrümmi nummer 6 pailurahvus-lisest seltskonnast, kogu vast nii 150 mihest, jähid arvata 95% meriaigeks. Paraskid (tündrid välläeidete jäuks) olid ümbär läind juba tormi akaduses. Ning õige varsi oli niikutnii täüeste ükskeik kohe oksendada ähk muid ihuasjasid öiendada. Innamiseõhu jäuks poolelde valla olnd trümmiluugist tuli jämema lainega merivett sise ning trümmi parandule sugis oort edimise tormipäävaga merivee, okse, kuse ning pasa kiht. Tükkis laiva lengerdamisega läigutas sio kiht laenena ühest pardast teise ning mättis läkku narijalge ning seinte vasta laiale. Läkukiht kasus ega päega nobelt. Lõppeks äigas laiva ega öötsmiskorraga änam kut

meetri kõrge reuveelaine üle alumiste naride. Peelekouba lankis lammu meite trümmi keskes olnd jägu puisnaridest. Meriaigusest täüeste oimedad inemesed jähidkid neede narirusude ottsa konutama ning ädatlema. Sio nariosa, koes ma isi pitkas oli, põle õnneks lammu läind mette. Meriaigus põle minda koa kuigid ullult taband (rannapoiss ning merimihe poeg ikkegid!).

Kuuldavast seuses miski jäme jama suginemisega naiste trümmis põle alust änam entsel koosil külglaines oida saand. Lae panti tormi vaganemiseni triivi, võör kohe lainet. Sietõttu pitkenes ko lae Dudinkase joudmise aog mõne päe jägu ning lõppsid ottsa laivas olnd joogivee varud. Inimesed katsusid jänu kustuta trümmi seintel kogund kondensvee tilkest. Maged vett saim me valvuritelt juoma jäuks alles Jenissei alamjoosul joudmisel, koes siod lihtsalt ämbriga jööst ammuteti. Valvurid löbustid eedest veel sioga, et trümmiluugist ämbriga vett sise nöristes vahtsid, kudad keikse tihke inimmass all ullult rüseleb, luotes mõnda veelonksu omal sohe ahmi.

Sedadviiti joudsimegid 28 septembril 1945 Krasnojarski krais, Taimõri poolsaarel asuvase Dudinka tapilaagrise. Sio kuht oli mõeldud vangide transiidiks Dudinka sadamast edekohe, lisi 100 km kougusel asund iiglasuurde vangilaagrite kompleksi, Norilski kaivanduse- ning maagirikastuselinna. Siise kangest rikka söe, vase, nikli, palladiumi jt polümetallide aseme löidisid juba Tsaari-Vene aegas käde baltisaksa teedlased – meite Tartu ülikooliga seutud Friedrich Schmidt ning Alexander von Middendorff. A piirkonna sandi kliima ning olematta lisipeasetavuse perast oli seia raske mäetööstussi akatada. Peelegid olid kuhalikud samojeedi rahvad kounis söakad ning venelasist sisetungijate vasta irmvaenulised. Norilski linn tükkis omade kaivanduste ning maagitöötlemise tihastega akas maavararikka Schmidt-i mäe lisi kerkima alles 1930ndail oastail. Siod muidud umbest tänu vangide orjatööjoule ehitustel, kaivandustes ning maagitöötuse tihastes.

Vene luuletaja Šerševski on Norilski kuhta kirjudand, misse
Heldur Jögioja tolkind: *Siin sündind võimas linn,
kui sotsialismi ime tundras,
sai tehtud inimkontidest,
me laagrirahva libast.*

Tänane vaatus Norilskil ning Punastel mägedel polaarpäise kesköö peigese valges

Norilski linnast väuti rikasted maakisid välla Dudinka jöösadama koutu, laivtega Jenissei jõöl 2000 km ädaligaare, Krasnojarski. Sio oligid lisim kuht, koes need maakisid sai roudteele panda ning edesi Venemaa tööstusrajoonesse kuhale vädada. Omal aal kiputi akatama igikeltsaste Siberi avaruste koutu koa joonelt Moskvani ulatuva roudtee ehitamist. A kui Stalin kärvas ning orjatööjoud kahanes, siis sio randiuosne nou jähigid nouks. Norilsk-Dudinka kaksiklinnal põle tänagid muu ilmaga miskit maisemaaühendust. Norilski linn oli ning on tänagid mailma keikse põhipoolsem tööstuslinn, 300 kilumeetrid põha-polaarjoonest põhigaare. Ning ühtlasi on sio üks mailma keikse külmemid linnu. Taimöri poolsaarel on jaanuari keskemine temperatuur miinus 36 raadi. Lühise polarpäise sui aegas on ikkagid võimalik öhuleitse tous 25...30 soojaraadini. Suine öhk on vissist täüs valusti pistvid illugesi massakid, nõnda't ete raske on ilma neited innekurku tõmbmatta innata. Talve kestab säel umbest 280 pääva oastas ning polaaröössi võib pakane ulatuda 65 miinusraadini. Mägede vahel jööorgudes kasub ko puid, mes meitel soodes kasvate ete vaevaste puie moega. A änamast on keikjal aina lage tundra.

Moole möös kangest rusuvasti polaarööde pitk vahetpidamatta pümedus. Talviti võisid tuulegaare pöördmisega seltsis käüda üliäkkised öhuröhu muutused ning temperatuur võis ürgada miinus 10-lt miinus 60-ni, ähk vastapidi. Änamaste tegid sedise moega ilmastikuürged inemeste oleku apaatseks. Pee läks jörmiks ning keikse jäks kous ihust äe. Kuiva kliima perast paist samma nummriga miinusraadid pire vihamb näpistavad kut näituseks Eestis, a pailu änam võis trähvada, et sool möni kerejägu oort äe külmas. Oastas oli keskestläbi 130 pääva lumemülti. Neede aegas põle viisiperaselt külma küll vega pailu olnd, a nee tuisud isi olid ete irlulised. Kunni 40 m/s tuuletürjudega burgaassi kutsuti sii "mustadeks rajudeks". Lages tundras sedise lumemüldi käde jäänul põle eluga peasmiseks pailu luotust olnd. Tundus kut puhuks sio tuul külma koutu keigist soo vattest, lihast ning luust.

Dudinka tapilaagris majutati meited sunnitöölissi ühekordsist plankudest tihtud kütteta kuuridese. Kennel põle olnd soojemat vammust, olid viluga tööste kimpus. Säelses kliimavööndis kõikus septembri lõppus õhuraad koesgi nulli ümbär. Viimatsi tulim sie peele, et moedustim kolme-mihelise kamba ning murdsim eedest õhtati sise ITL-i mieste (viisiperase vangilaagri vangide) buržuika-küttega barakki ööd olema. Üks meitest kolmest oli Sörvest päralt Peeter Öunpuu, kis iljamb elas Kuresaardes ning lahkus meite ulkast 2008 oastal, 85 oastaselt. Peele Peetri ning isioma ma'p teegid teissi nõnda igand entsid sunnitöölissi. Nee natused, kis jaksesid KTR-laagrites inne jääda, surid vabanemise järges ete varsi kopsuaigustese ähk siis – äraldi sagedaste – südamepuutulikusse, midast iteldigid „NKVD-aiguse“ olevat.

Tapilaagris viibides sugisi ma mõne ao perast oodamatta aigeks irmulise palaviku ning ete valju kõhulahtisusega. Tänu valvuritel malmilt peele käünd kamraadele õnnistus mool peaseda laagri teise jäuse, koes pidi olema aigemaja. Sio nn aigemaja paiknes pitkas barakkis, misse keskes oli metallist buržuika-ahi, seinte äärdes kahekordlised narid ning kummaskid ottsas pisi-illuge ake. Löövi moega vastavõturuum, kohe minda sise taluti, oli sie baraki kõrvasoone. Paragusti oldi säel pisku lekist vaani kuhtas ammetis ühe vega äe nõrkend aige klaarimisega ta isioma pasast. Üks asjamiestest andse moole raadilaasi ning läks siis isi arvata et siod äepesdud aiged nari peele taluma. Kui vastavõttus põle änam kedast teist olnd, tormas äkist sise üks mies, kis akas mo imestuseks oort sammast pesuvaanist ete isukasti siod pasavett juoma. Perast sain ma ühelt aigelt teeda, et sedine kõhutõbi tekitab irpsast valju jänu. Kuit neitel, kis äi jaksu veejuumatta vasta pidada, on varsi minik. Nõnda't kuna aigetel põle priiperast vett anted mette, tunnsid nämä keikaog irmuliselt piinavad jänu.

Kuna ma omasi kõrge keretemperatuuri ning valju kõhulahtisuse, siis sain sios „aigemajas“ omal latsi kohegi teise korruse narile. Mihed olid säel ete tiheli üheteise vastas nariloudsil pitkas. Kui

naaber äe vaibus, oiti ta surnukere eedeste vahel nõnda koua kut vähegid kannatas, et taale ede näated toiduseports omal saaja. Kõrvastvaadajal oligid raske aru saaja, kis neitest juba surnd või tükkis poollagund olid või kis alles inne vaakusid. Vähestel sii jägus tahet ning luotust et terveneda. Kuit mo lappes oli pitkas üks leedulane, kis paistis olevad juba üsnagid terve mies. Kui vahedevahel arst mihi vaadama keis, siis esines ta irpsast tõbisena. Ma võttsi taast kena eeskuj, sest säel nari peel pitkas oli tükkis targem olla, kut pougadise kääs sunnitööd rügada.

Kuidadviiiti ma ikkegid tervenese ning „aigemajast“ saadeti minda välla. Aigemajaks äi tohiks siod ristiinemeste viiside järele küll nimeta. Mo mäeletamise järele põle säel ülepee miskit arstimist olnud mette. Välla arvata, et vahest jägas üks velskrit etendav blatnoi aigetel käde raadilaase. Varsi ta tuli ning ages nee keik jällegid ühte püuse mäsä kogu. Sios „aigemajas“, irmuliselt umse apu aisuga barakkis, oli kahekordlistel puisnaridel vissist pitkas täütand inimmass, kennest üks jägu oligid juba surnd ning üks jägu veel suremas. Inne jääbijate ning paranejate rotsent paistis sii olevad kounis pisine. Öueukse lappes seisid tunnind välläheidete jäuks – paraskid, midast agaraste taritid aiged, kisse veel omal joul kippuda jäksesid. A keikse meite KTR-laagri muu territooriumi kuhta oli üksainumas vale lahtine kimmerg. Sio asus arvata 300 meetri kougusel laagri äermistest barakkidest. Ko kõhuaigusega vangid pidid ega öössi sedu-müdu korda pakast koutu seia keima, misse neite terisel veel omakorda põnsu pani.

Paigulisti võis vangidel saatuslikuks saaja ko ülearuline vee ning soola tarbimine. Ilma lõputta nälgmist kannatades panti juba niigid õhusel leemelagal veel vett sega, et sedadviiiti omad tõhja kõhtu „äe petta“. Saadud levalombi sise tikiti koa võimalusel soolaragesid, et kõhul „täüemat tunnet“ anda. Sio suurendas veelgid kere veetaridust ning tagastjärg võis olla üleütlne ülese paistmine, misse kenamal juhul lõppes invaliidsusega, a änamaste ikke lihtsalt surmaga.

Meitest, sunnitöolistest, jäätigid esite änam jägu rassima Dudinka asulase. Kui akas polaartalv, siis anti meitele välla talimunder – igand rapetand vativammus, vatipüksid, kõrvikmüts ning burkad. Burkad olid sedised viltisjalatsid, mihel vatipüksi põhjusmõttel kaatsad juure tihtud – tuleb itelda et soojad küll, kut altpoolt otsast ete paindumata, kohmedud ning lidrist ilma kartvad. Neede sise keisid jalaräntsud, midast tuli öössi isioma kere vastas kuivatada. Ahju juure kuivama jätmisel põle omanik räntsusi omigu änam eest löidand mette.

Keigil KTR-i sunnitöolistel kihtis sundus peelisriiete peel omad nummert kanda. Lõpuppole maaliti nummrid vatikuuel ning pükstel värviga, a esite nouti et nee oleks elest riidest aluse peel musta karva vattide külgi nõöludud. Ma omasi nummri, mihel oli ees umbest ladina tähestiku Z-ile vastav täht vene kirillitsas. Nõnda't ma's olnd änam risti- ning liignimega ineme ühti, vaid kõigest nummer Z 706. Sio nummer on mool igavest meeldes.

Miski vene aolihe kena paraadvotu sunnitöolistest söömarenni ümbär, koes toidust iganes

Majuteti meited umbest sammasugu kahekordliste naridega ning loudadest kogu löödud barakki, nigut oli olnd ko sio „aigemaja“. Aksime käüma roudtee ehitusele pinnasetöhe. Tööriistadeks olid kirkad, nirud lasnad ning puiskärud ähk ko talumisraamid kahe peele. Dudinka-Norilski kitsarööplise roudtee kõrva taheti uiem laiarööpline juure tiha. Ehituse käikus läks tarist roudtee trass ühest kõrgendikust koutu kaivata. Seks oli ede näatud maleloua põhjusemõttel rahida kirkaga kild-killu koupa igikeltsa sise ougud mööduga 1,2 x 1,2 m ning nee siebere öhkida. Sedistes oukkudes tuli kehtestet töönormi järele, isi poolnälgas olles, rügada 12 tundi ega päe. Laagrioludes põlegid sio tegelt veel keikse sandem töökuht olnd. Vihambalt sai äkise akadusega burgaa eest omase oukku varju mennea. Ähkkid jah, mõnigid mies põle burgaa järges omast ougust änam tousend ühti.

Omas raamadus „Küünlad tundras" rægib Vaino Kallas, midad meitega Norilski erilaagris sündis:

„...Sajad tuhanded sunnitöölised pidid valvurite automaatidega silmitsi olles pikki aastaid rassima ilma ühegi pubkepävata kuni 60 kraadini paukuvas pakases ning kuni 40 meetrit sekundis puhuva tuulega „mustade lumetormide“ ehk burgaade rajus. Olles poolnäljas ning kehvast vangiriides, pidid nad nõrkemiseni raskest füüsilist tööd tegema. Arstiabi sisulise puudumise tõttu põeti raskeid haigusi, nagu lahtist kopsutuberkuloosi ning mitmesuguseid sise- ja nakkushaigusi, kohati püstitajalu, kuni ümberkukkumiseni. Igapäevaseks nähtuseks olid vitamiinivaesest toidust põhjustatud kanapimedus ning skorbuit. Paljud said hukka või jäid invaliidiks tööõnnetuse tõttu. Tihti juhtus et vangid „platnoide“ poolt laagris või töötsoonis paljaks rööviti ning läbipekstuna maha vedelema jäeti, kus nad polaarpakases surnuks külmusid. Kümmed tuhanded vangid tapeti valvurite või NKVD politrukidest mõrtsukate kätega lihtsalt ajaviiteks, põhjendades seda kõige pisemate vigade või üleastumistega...“

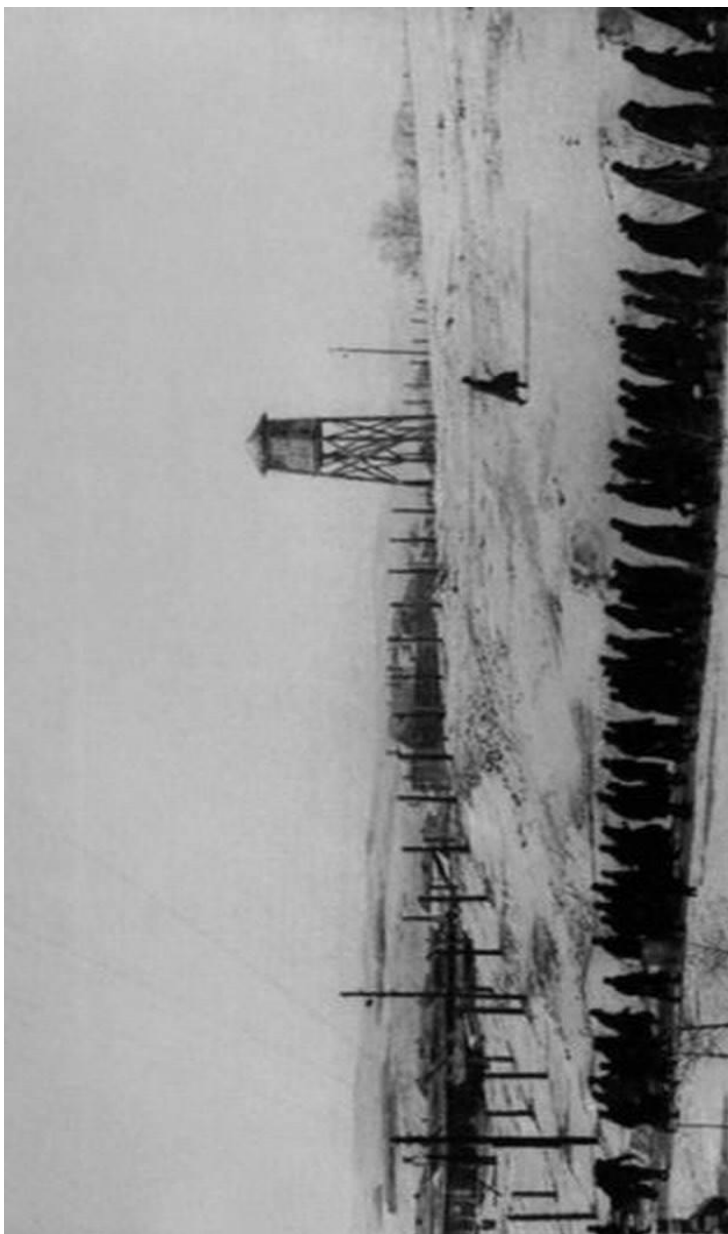
Me, sunnitöölised, elasim keik eelkirjeldud tingimustes. Oli tööste valvureid kis võisid KTR-i vangisid ilma miski põhjusest, lihtsalt

aoviiteks tulistada. Ammetlikult piisas põhjuseks ko kõigest ühe sammu jägu marsirivist älbimisest või ilinemisest käsu „*ležad*“ (pitka maha) täütamisega. Isigid kõnelemisest marsirivis. Sest et „noukogude inemeste“ jäuks olid keik söa- ning poliitvangid ühed „*prokļjatõje fašistõ*“ (neetud vašistid), sammas kut isigid keikse ilgemad sarimõrtsukad olid „*nažij*“ (omad). Nõnda võimutsesid vangilaagrites blatnoid (korduvasti karistet retside ning kogend riminaalkuritegijate „*bõtovikkide*“ eriseisus keigis ITL- ning KTR-laagreis). Needel inimjätistel anti meitega võrreldes alati keiges õigus ning neitel oli laagris meite üle täüeline voli. Sest „vašistid“ lihtsalt põle inemused olnd mette. Poliitliste- ning söavangide oidmine riminaalkuritegijate kuntrolli all oligid GULAGI sisteemi osa. Blatnoid pidad „vašistide kahtlase tegivuse“ ülemustel ede itlema ning vastatasuks võisid nad „vašiste“ pailaks röövi ning mõnita. Isigid üliraske vägivalla ning tapmiste juhtumistel laskis laagri juhtkond paista, nigut es teeks nämad siost ete midad.

Keikse Venemaa rahvale oli sisendet, et nee kis on Punaarmee vasta võidelnd, ongit vašistid ning neited ongit tarist äe tappa. Umbest sedise mõtte järele käüs sedati konvoisoldatite kut ko riminaalvangide teotsemine. Tihti vahetid blatnoid meite kääst varastud või röövitud asju valvuritega näituseks paberosside vasta. Kibes suitsunälgas vangid luovutid omad niigid piskud levapaikud paberosside vasta, misse blatnoid olid agend omal sammadelt vangidelt äe varastet või röövit asjade eest. Sedadvüiti olid blatnoid meitest parama söömaga koa. Ülemuste poolest blatnoide kergemase tööhe sokutamine jättas neitel änam võhma ning võimaluse nõrkend „vašistidest“ üle olla. Önneks viidi 1940 oastite lõppus änamjägu KTR-laagrite riminaal-kuritegiiaist pailu „inimlikumatesse“ ITL-laagritesse üle.

Esimistel sunnitöö oastadel taridatigid meited peemiselt aina mullatööl – betooni moega vissi igikeltsa raidamisel, oolimatta ilmast. Tööriistadeks kirkad, lasnad ning puiskärud. Änamjägu miestest jähid valju pakasega nõrgaks, a mool oli önneks umbest vastapidi. Sie asemel jähin ma nõrgaks just suviti, leitse ilmaga. Väsümisest tuikudes marsirivist älbimine võis lõppeda kuhapeel maha laskmisega. Mäelestub kudad ühekorra peele tööd laagri kohe kõntsides jähingid ma kogematta rivis vümpsete ulka. Nõrgemad, kis marsirivis vümpseks jähivad, said – nigut ma siekorra – valvuritelt püssikabadega lüia ning koerad rahkisid veel püksikaatsasid. Valju pakasega jähid mõned mihed paigulisti nõnda nõrgaks, et põle jäksand sammumiseks jalga jala ede tõsta mette. Siis said nad keigepeelt konvoisoldatitelt pekša ning kui neited põle otse maha löödud, sunniti brigadiire (kennel anti lisatoidust, kis isi põle töötand ning olid nõnda pire kabadamad) neited baraki kohe taluma. Baraki juure joudand said nood äe nõrkend omakorda brigadiiride kääst valjust pekša sie eest, et neited taluda oli tuland. Tihtipeele es elandkid ohver järgemist ööpääva üle. Tegelt piüas luojakarja minikuks isigid siost, et sa näituseks põle võind tahtmist kogu võtta ning öössiks omasid *bartjankasid* (jalaräntsusid) isiomal külje ala ihu lisi kuivama panda. Kui oort kut kott naril peele magama panid, võisid sool järgemise

Sunnitöölise marsirivi olnd juba kougest nähja äraldi moega, kut muudel vangel, sest et neite kereoiak olnd alati kössis, nigut sio muidu olnd üksi mabalaskemise jäuks viidavil

päe niiskete bartjankade perast varbad ähk jalalabad äe külmata. Kui sa siis põle jäksand järgemise päe kõntsida ähk marsirivist kõrva tuikusid, olid laip. Kui sool üksi varvas ähk sõrm ähk nina äe külmata, võisid ikke laip olla, sest äekülmamise järges ete sagesi sie kuha peele sugind gangreen võis sinda ouda viia.

Laagri juhtkond põle teind miskid saladust siost, et sunnitöölaagri peemine möte põle seisend tööd rügamises mette, vaid „äeneetud vašistide suretamises“. Üle N-Liidu oli GULAG-is 418 numri-kombinatsioonega tähistet ITL-laagert ning peele neite veel 7 KTR-erilaagrit, midast tähisteti isiäraldi nimedega. Meite KTR oli „*Osoblag nr 2*“ (teene erilaager), keskusega Norilskis, Schmidt'i mäe lappes. Sio kandas poecilist nime „*Gorlag*“ ähk „*Gornõi lager*“ (Mägilaager). Edimistel oastadel, millas me sios laagris viibisime, oli vangide suremus äraldi suur. Seia oli kogund tõelik rahvaste paabel, koest statistika järele keis koutu inemessi kuuekümmuna kaheksast rahvusest. Akaduses oli eestlaste arvukus ukrainlaste ning venelaste järges kolmas. A eestlased surid muudest nobemdi maha. Kui võtta rahvuste järele, oligid baltlaste, äraldi eestlaste leeris suremus keikse suurem. Oldi jo sandimas olukordas, sest puutus keeleoskus ning oskus käütuda sii ellu jäämiseks tarblise nahaalsusega. Muude ulkas jäksesid küll inne jääda kaks sakslast, kis oidisid lõpuppole mo lisi, kuna olin lõppeks üks viimpseist saksa keele tangijaist, ähkkid kõgest olmetasandil. Mälestub kudad nämä paigulisti korrutid peed vangutes ikke ühte ning samma: „*Ooh, Russische sweine!*“. Nämä vabanesid nn Adenaueri amnestia järges alles 1955 oastal. A vastapidamise võimine oli arusaamatta moel keikse nirum just varamidi kena sööma peel olnd suurteil valjutel talumiistel, kenne kere põle sugugid leppind närbi vangisöömaga. Kui ma sain säel ühekorra kogematta isioma kintsus kere üle kaaluda, siis näütas kaalu pale 58 kilu. Siod mo 182 cm pitkuse juurdes.

Meite 7 erilaagripunkti lappes paiknes 3 erilaagripunkt, koes olid edimistel oastadel änamaste söavangid. A perast oiti sii kinni ko

lisi 4000 naisvangi. Noukogude „umaansed säädused“ nägid ede, et oodu peel naistel võimaldeti üleviimine kergematesse kinnipidamise tingimustesse. Nõnda juhtuskid, et mõnekorra kui valvureid põle nähja olnd, öördasid naisvangid okasraetaja vahelt meite mehi ning pakkusid eedest et käima peepe saada. Sie vaiva tasuks andneks naised äe oma päävase levapaiku. Sedise tasu eest oli egaüks erilaagris akkamas tiha midast iganes. Kuid mihed olid nõndad nõrgad ning kurnat, et sedisest kenast vahetuskoubast põle ko parama tahtmise juurdes ete midad välla tuland.

Keik erilaagrite vangid olid süidi mõistet 58 paragrahvi järele. Sioga olid nad vene sääduse järele kodumaa reeturid, spioonid, terroristid ning poliitkuritegijad, sh trotskistid, buhaarinlased, menševikud, esseerid, anarhistid, natsionalistid, valgeemigrandid ning muud keik-võimalikkude noukogudevastaliste organisatsioonide liikmed. Meited keiki kogu nimeteti „erikontingendiks“. Erilaagrites, teisseldi muudest, oli ede näatud vangi nime asemel nummri taritamine, tööpril aal kippumise keeld, vangide ojamine äraldirasketel töödel, ITL-ist poole vihamb elamispind barakkis (ähk 1 m² loudisnari pinda inemese kuhta), kirjavahedust mette änam kut kaks kirja oastas jne. Valvuriteks oli meitel ede näatud tarita mette viisiperassi sõdureid (*voennizirovannaja obrana*), vaid konvoeerimisvägesid (*konvoinoe voiska*). ITL-laagrites kihtis kuulu järele kord, et kui „klientuur“ oastaga üle 20% kahines, oli laagriülemusel suolas pihasoamine või kuha peelt maha võtmine. Meite KTR-laagris olla „riiklik tellimus“ olnd tükkis vastapidine. Kaasvangega jummistes joudsim järeldusel, et meite Gorlag-is viibimise kümmuna oasta järges oli akaduses meitega seltsis seia saadetuist eluse jäänd arvata üheksa miest sajast ähk 9%.

Taimõri piirkonna Norilski Metallurgiakombinaadi erivondi tokumente järele oli seisuga 01 jaanuar 1953 sii paranduslikkude tööde ITL laagrites ikke veel umbest 75 055 vangi ning sunnitöölise KTR erilaagris (*osoblat*) meitemasti „riiklikkusid kuritegijaid“ veel 18 592 lisas. Sioga Norilskis ühtaogu kogu lisi 94 tuhat vangi. A keikse Norilski ümberuse igikeltsas maapind ning pailude igand

kaivanduste käügud on täüs ete müdu korda pailumate tuhandete inemeste maissi jäänussi. Ega oasta toodi „kouprosendi“ katteks ikkegid juure kunni 18 tuhat vangi. Tähendas et „kouprosent“ oli koeski 20% oastas isigid 1950 oastatel, millas laagrielu ometi juba pire kergembaks oli muutund ning suremus pailu lankinud.

Norilskisse, Schmidt'i mäe lappes asund ühisoudade juure püstiteti Eesti delegatsiooni poolest Eesti taasiseseisvumise järges 1991 oastal mälestusemärk ukkund kaasmaalastel

Siost kudad meitel matussed käüsid, on öige seledus raamadus „Küünlad tundras“. Keik kis põle jäksand laagri vaivadel vasta

panda, viidi öössi ree peele unni lapitult laagriväravast välla ning eideti mõnda mahajäät kaivanduse žahti. Suviti kaadati igikeltsa sise uuristet ühisouda. Ühte oukku panti 25 kunni 30 laipa. Juhtus et ouk põle päävaga täüs saand, jääti sio seeni vallali, kunni ulk täüs. Vangide ühisoudad kaiti neede täütmise järges kaivandusist agetud aherainega ähk siis tihasist toodud žlakiga. Laipadel jääti üll üksi laagripesu ning jala külgi lipik ta nummriga. Nõnda't surnute nimesid teedsid tegelt umbest GULAGi asjamihed üksi.

Ete jäme oli NKVD irm vangide laagrist pagenemise ees. Ähkkid ega vang mõistnuks laagrist pagenemisega isiomal surmaotsuse, sest ümbärrinki laius egas ilmagaardes pailu tuhandid kilumeetrid ühe iniminnetat laget tundrat, midast koutu käüa tahtmine olnuks selge endatapp. Ometigid löidus riskijaid, kis eelistid siod üheprosentset peasmise santsu üheksakümmuna üheksa prosentse ukkumise võimalusel. Nõnda't Norilski laagrites kuntrollis valve üle ega väravast välla viidud laibakoorma. Kuntrolliks tariteti puisvasarat, misse talla külges oli sörmepitkune metallist teravik. Sioga leid valvesoldatid laagriväravas egal laagrist vällaviidaval inemkerel 5 cm süvuse ougu kukla, ähk otsakondi kuhta... Jo kardeti et muga surnukeressi võise kogematta ikkegid innes olla. Nõndapailu siis meite sunnitöolaagri viisiperastest matustest.

Kuud ning oastad läksid kottlohinal, midad vahet aimamada, üks päe korraga. Ete arugesti juhtus momenti, millas närv põle inne jäämise taris pinges olnd. Ähk mõtted põle olnd kõhutöhjuse, vilutunde, kurnatuse, miski aiguse või uie verise kisma juurdes. Kui needel arugestel rahulistel momentidel mäelestus tsiviilelu ning lapsepõlvkodu, siis tuli peele sedine tunne et nee mo mäelestuste pildid on ebareaalsed. Sugis köhklus, on's sedine aog ning kuht tegelt ülepee olemas olndkid. Nee paistisid otsekut mihestki muinasjutust ähk irmkenast unenäust päralt olevat. Ühekorra, saand pire mahti polaaröö virmaliste ala innama istu, arvata võib et pooleldi tukkudes, oleksi ma kut sirgelt Jumala enese kääst küsind, müduks oastaks moole veel elupäävi anted

on. Siebere ilmus mo eede polaaröö taiva virmalise-roheltse örna elendusega ihmjas nummer 6. Täüeste rahuliselt mötlin omaede et nää, et siis ma ikkegid suren seia laagrise. Et maa'p jouagid oma vangipõlve lõppu äe oduda ning uiest prii inemese elu nähja. A siis kogunes virmaliste narmist nummer kuiele juure samma näuga ihmja nulli kuju. Kogu siis veel 60 oastad?! Sieaogu oli mo iga 25 oastad². Olan pailu möelnd, et küllap sio meelejäänd nägimus oli kuidad seutud mo süvalt uskliku ema möoga mo peepe. Ähk palvetas ta siol etkel kodu mo inne eest. Üdselt maa'p joua sii kirja panda keike kolet, midast tuli koutu elada. Sedistes oludes ühtjärke 15 oastad elus püsimine oligid üks ilmvoimata asi. Kui Stalin põleks 1953 oastal kärvand mette, oleks mo santsud säelt põrgust eluga peaseda olnd klaarilt nullis.

Pitka aoga pidi ma rügama irpsast piraka, sioaogu POF-iks üütud utmisevabrigu (*paroda obagozennaja fabrika*) ehituse peel. Nüidne nimi on siol mailma suurimal nikli, pallaadiumi ning plaatina tootjal „*Norilsk Nickel*“ ähk „*Nornickel*“. Sie vabrigu siseseadel - kivilammujatel, kuulveskitel, muotoritel - ilutsesid bolševikkude kõnepruukis „roiskuvate kapitalismimaade“ virmamärgid, nigut *Westinghouse, Cummins, General Electric* ning muud.

Müdüd oastad ühtjärke tuli mool rügada ko maa all kaivandustes. Kogu kolmes: kivisöe, nikli-pallaadiumi-plaatinamaagi ning vase-settekivismaagi kaivandustes. Viimande oli neest keigist keikse teristrüüstavam, sest et keik säelsed puurimisetööd keisid kuivmenetlusel, miska vasetolm ühes roheltse vaseallega levis keikjale. A alguseoastil põlegid erilaagrite sunnitöölissi kaivandusetöödel tarited, sest säel põle olnd tarist kannata burgaade ning pakase käe. Ähkkid kaivanduses tuli koa omigu tõhe menna egadsugu ilmaga ning minik võis tükkis väravas ülelugimisega kogu paar tundi kesta. Värava taades, koes issisid konvoisödurid, tuli meitel ülemuse vasta ülese itelda isioma nummer ning karistuseaog ning

² Argeldaja märkus: Bernhard uskus siöd omad nägimust nõnda valjust, et ta valmistas ännast 85ndaks eluaostaks egal moel suremiseks ede. Tegelt lahkus ta alles 90 eluaostal.

asuda rivise. Siejärges lugiti alati ede samma tekst: „Samm rivist säämale ähk pahamale arvataste pagenemisekatseks ning tulistaste ede itlemada!“. Muidud oli kaivanduses soojas ulka eam töötada. Sant asi oli, et peele niigid püme polaar-talve es näind säel tõhes olles peigest ning päevalget ko kevade äga sügise mette. Sedati omigu tõhe tulas kut otuaogu laagri mendas oli öues püme. Kis põle isi polaarööd üle igand, see´p mõista vististe elades, midine uskmatta önnistus võikse olla kõgest korragid peigest nähja...

Vaatus Norilski POF-i ehituselt, koos vangid 30 raadise pakasega pinnasetöödel

Norilskis „mustaks rajuks“ kutsut, kunni 40 m/s tuule ning valju pougadisega burgaad olid ete irmulised. Mäelestub kut ühekorra polaaröö videvikuhämus kõntsim me rivis järve äert koutu töölt kohe laagri. Säel jähime oma kolonniga oodamatta tousend musta raju käde. Laager oli juba kounis lisi ning valvemieskond ojas meited edekohe järve kaldarinka tuulevarjus, jää äert koutu. A kaldast pire kougembal oli tuul puhund jää lumest klaariks. Üks mies keske rivi joobus äe või lihtsalt koutas tasakaalu ning libises naabritel jalgu. Äkist olid viis miest paila libe jää peel pitkas ning torm akas neited rivist eemal puhuma. Nämad tahtisid muidud paika jääda, sest isigid üks samm rivist kõrva tähendas et valvurid võisid tule aavada. A kohegi põle ankida olnd. Vahtisim keik,

kudad tuul türjus libe jää peel täüest kõrist abi röökvid mihi korrast nobemdi kougemale lumemültis videviku ämuse. Valvurid valgustid latruniga neite kohe ämarikku ning saatsid järel ete müdu outumaadivalingut. Mieste katkematta öilamine kougenes, kunni kous tormituule ulumise sise. Järv oli möni kilumeeter lai, nõnda't neitest „pagenenuist“ olid ilmsesti keikse õnnelikuma saatusega nee, kis trähvasid kuuliga surmavalt külgi saama. Miskid luotust säelt eluga tahakohe peaseda põleks olnd isigid kenas vüüsilises vormis ning easte riietet miestel. Siod suureperaselt teedes põle muidud kedad vaivund neited otsima. Panti kirjanigut pagenemise-katsel maha lastud.

Schmidt'i mägi laagrite ning tihastega jalamil. Ültalt laskuvad kaivetoorme ranspordiliinid.

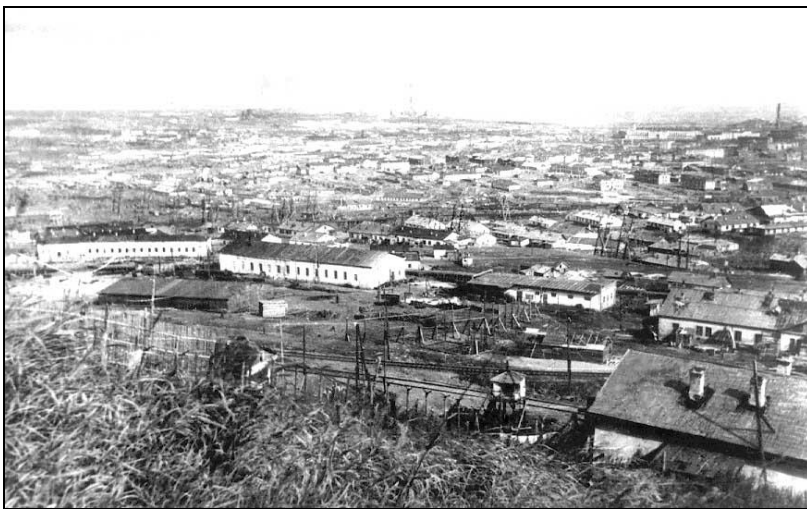
Pailurahvuslise sunnitööliste seltskonna omavaheline läbisaamine põle esite just kuigid kena olnd. Mõned baltlased, äraldi pailud omast kodust arreteerit eestlased olid saand lisi ageda pisku tagavara toidust, midast sii tahtsid äe varasta teiste rahvuste liikmed, ähk siis äe röövida platnoid. Ma nägi, kudad näituseks leedukad olid sunnit sie eri äe lahettama - nõnda't kutsusid omad

kaasmaalased kogu ning korraldid ühitse sööma. Teisseldi oleks sio kena mant varsi võeraste poolest omastet.

Ma isi aitasi ete müdul korral Eesti miestel kaitsta neite suurimat vara – toidust. Siod isioma jäuks änamaste tuluta. Tõenäuselt meite, baltlaste ning äraldi eestlaste outuriteedi lankus teiste silmis tuli ete pailuskid siost, et meite leeris põle sugugid kogu oitud. Näituseks tuli Eestist juure ulga vanamaid, söa järges kodust kinni vööt mihi. Nämäd olid saand omaga seltsi ageta ko suured söögipakid, midast oldi sii „vangisääduse“ järele vilutud pidama umbest keikide kambamiestest vangide ühisvaraks. A nad põle omas nälguses mette kehtand omad toidust teistega jägada. Nönda läks sio kulla indas vara lõppeks blatnoidest röövlite omandusse. Põle Eestlased (paigulistii lätlased koa) poolestgid mõistend omavahel kogu oida, nigut tegi änamik teissi rahvussi. Ning nönda muutusid just meite sunnitööliste leerist ete pailud nn „alistatuteks“, kennega kut jalaräntsega ümbär käüdi. Äraldi nee, kennel sai nüid lõppeks klaariks jumaldet Lääne tegilik reetlik poliitika, koutasid viimpsegid luotuse ning nigut omal saatusel ala andes kustusid muudest nobemini. Keik pire nõrgembaks jäänd mihed lankisid muidud oort blatnoide lousnöökimise ohvriks. Isioma kuhta ma otsustin, et kui mool tööst sii surra tulab, siis vihambast püstipäi.

Suhtluseks tarblise vene keele sain ma üsna nobelt sohe. Siod muidud ühestükkis meitel laagris iganes tarited „mattega“, kunni „jop-tvoju-tri-gosboda-poga-matini“ välla. Ma juhtusi änamaste tõhe just venelaste brigaades, koesjuurdes sain kounis kenast akama. Tegelt löidus toredid mihi isigid brigadiiride leeris. Mäelestub kudad ühekorra kangest valju pougadisega tõhest tulas, rampväsünult üle lumivaalude vaarudes, lükkas kedad minda korduvasti seljatagast. Ete müdu lükkamise järges ma vötti keikse oma allesjäänd jou kogu ning lein ta pitka maha. Mies trähvas olema brigadiiri abi laagri nn näidis-brigaadis. Laagri joudmise järges taheti minda kädemaksuks „karistada“, a meite brigadiiri üheaintsa öilamise peele vöttisid keik kolmkümund mo

brigaadi (änamaste venelastest) miest oort mo ümbär kaitsevase rinki ning ülbikutel põle ete midad peeke akada olnd.

Vaatus Schmidt'i mäelt Norilski tibastel ning laagritel, votu 1950 oastade keskest

Laagris oli meitel ko üks kena eestlasest brigadiir, kis vabanemise järges elas Pärnu linnas. Alati kui me taaga tänava peel kogematta kogu saime, akas ta juba kougelt naertma. Taale tegi ikke veel nalja mooga laagris juhtunu. Ma läksi ühekorra barakkis buržuika-ahju juure selga soendama, kui üks säel juba ees olnd, jämet üdikonti juutsutav blatnoi (ta töötas köökis) itel mo vasta et „*passol nahui at sjuda, jobanöi Latiz!*“. Ning siis, pisku madina perast, juutsutasi juba ma isi säel ahjuleitse paistel siod sammat konti. A ültsemalt mäelestades sieaogsete sunnitöölise oiakuid – olga siis aled poolsurnd söavangid, ännast laagris koduselt tundevad ülbed platnoid või varju oidevad koolitet poliitvangid (kennega sai isigid malet mänga) – jummistid keik aina ühe moega: et N-Liit on üks ilmatu asjaline mailmariik ning keik muud riigid on nõnda kut närbid narmad sie jame iulguse külges. Üksi ikestadud baltiriikide rahvad olid sios suhtes erandlised.

Ühekorra kui olin „üppest“ tahakohe tulemas (ma keisi Schmidt'i mäe söekaivanduse suudme ukseoukkus päigest vaadamas), jähin meite mäemeistril „vahele“. Meister oli mettevangist spetsialist. Ta oli sio moment töömurede perast irpsast närvis ning kukkus mooga õhutama, et „isiklikult täma teeda olevad ma töökuhtast lahkund juba tunni ao eest“. Ma itli jölkides ta vasta, et lahkusi juba kahe tunni eest. Siebere lei ta kääga ning ladus rida mõned „matid“ ning „plätid“. Ta ärritud olemise öige põhjus oli ühe kaivandusekäigu läbistamiseplaeniga jänni jäämine, sest et puutus skreeperijuht (skreeper oli kaivanduses madal kopplaaduri moega massin, midast tariteti lõhadud materjaali vällatömbmisel ning sie vagonette sise ähk transportööri lindi peeel vinnimisel).

Votul niidse ao vällavaatus siosamma Schmidt'i mäe söekaivanduse suudme ukseougu peeel

Mies kedast oli sii sreeperijuhiks pantud, põle tehnikaga kudad toime tuland. Sieperast oleks siosamma meister siopäe peeaogu surma saand piraka pooletonnise skreeperi-kopa koutu. Lahkund moost „boga mattisid“ lugides, tegi ta pire ao järges üllatavasti just moole edepaneku samma skreeperi juhtimist katsuda. Ma's

olnd jo elades miskeid massinaid juhtind, a katsusi ikkagid. Peeb itlema et mool akas sio eri ete kenast laabuma. Meister tuli koa moole abule patsutama, kut tahtnuks omad „matid“ tahakohe võtta. Edespidi tuligid mool skreeperi peel tööd tiha – kogu kolmes isimoodi kaivanduses kunni sunnitöölise-karjääri lõpuni.

1953

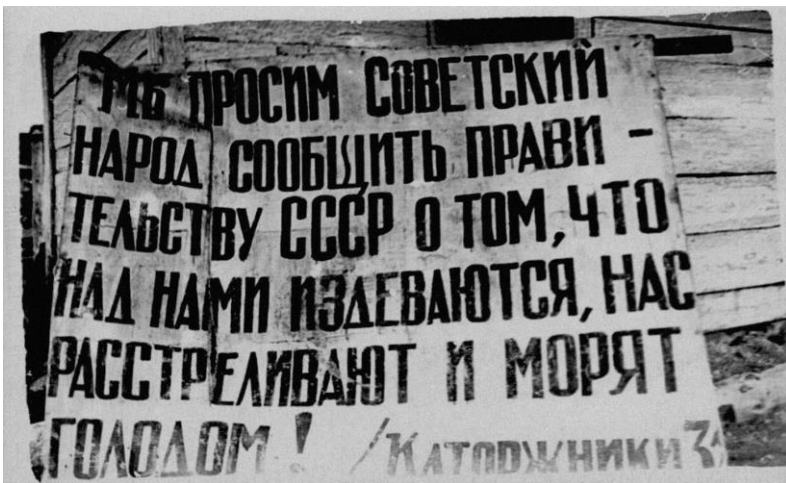
Arvata et kaivandusekäikude ilmalõpmatta väutuule tagastjärges aigestusi ma mihegi närvipöletikku pahamas jalgas. Äraldi jämet aigust põle sie küll omast kujutand, a siis trähvasi ma kogu ühe vanama mihega, kis elutses töövõimetuks tunnistet mieste barakkis. Ta mõistis moole tõelikkude piensusteni kena nou anda kudad ma saaksi arstidel täüslilikult närvipöletiku tunnussi ede mänga, nõnda't ülepee tõhe käümisest priiks saaja. Ning neede teedmistega varustet õnnistus mool tööste ennem 1953 oasta kevadet simuleerda ännast lousa Norilski laagrite keskaigemajase. Sio oli juba umbest inimikkude tingimustega, isigid oeted sihes ning meditsiinipersonaliks mette blatnoid, vaid vabad inemesed. Läks sedati, et tänu east äe õpit näitemängul sain lisi kaks oastad keskaigemajas viilida. Säel põlegid muud tiha olnd mette, kut ühtejooni aoviiteks louamängusid mänga ähk raamadid lugida. Laagritest ning sedati keskaigemajast oli koutu käünd üsna ulka ko kõrgest koolitet inemessi. Neitel oli oastade joosul kogu saadet pailu raamadid, mes neitest maha jäänd säelse raamadukogu jäuks. Laagri oli lubat saata üksi poliitliselt kõlvuliste outurite juturaamadid, sammadi kompartei, teeduse ning populaarteeduse raamadid. Viimpsed olidkid saajaolevast valikust mo eest keikse kenamad ning neede örul õppisi ma ko venekeeltselt lugima. Peelekouba löidus sios aigemajas mihi, kis mõistisid malet mänga ning mindagid sios kuntsis välla öpsid.

Ühe poisiga, kennel mooga itelda't samma „teriseäda“, vädisim kihla kumb meitest saab kouemb sii aigemajas soojas ning söönd püsida. Ma võitsi. Juhtus nõnda't meite laagris oli kaks lõunaecesti muusikamiest, kis koa „Noukogude kodumaa reetend“ – olla söa

aegas reisuronge restoranvagonites Saksa okupantidel pilli mängand. Nee muusikud saadeti ühekorra keskaigemajase meitel tõbistel esinema, üks akordiunil ning teene viiulil. Neite muusika kuulmine oli meitele üle pailude oastite tohutu kõitev ning ühtlasi ko nõnda koduselt tuttavlik, läänelik. Kui nad siis mängasid entsest aast meitel east tuntud tangud, mis päralt 1940 oastal äe näätud populaartsest Saksa kinuilmist „Rio tähed“, siis põle mo kihlveupartner änam vasta pidand – läks ning painas ühe kenama medõe isiomaga inglisvalssi arkima. Juba järgemise päe sai poiss omal „tahakohe-tuusiku“. Muidud sündis ko veelgid jändimid juhtumissi. Üks mies, kis oli ete koua ning irpsast vaivaliselt kahe kargu örul komberdand, sai omal invaliidsuse perast käde vangilaagrist vabastamise otsuse. Vabastamispäe lahettas ta omad kargud teise teissele kanti ning ronis isi täda oodava grüsaoutu kasti. Rohked peeltnägijad olid muidud ete nõrdind. Oli jo klaar et sedine eri otse solvas meditsiini-töötajaid, kis ültse meitesse vangidesse jo võimaluste piiris kenast suhtusid. Mihel läks vabanemine lõrri ning ko meite pailude simulantide eluke muutus med-töötajate entsest valjema vaadu all tüki maad sandimaks.

Mool vädas iganes et ma juhtusi just laagrite keskaigemajase, ning põle mette meite laagriosakonna aigemajase jäänd. Nimelt puhkes meitel Norilski Gorlagis maikuu lõppus kõge GULAG-i aoluo änam vangide ülesetous. Sie käikus panti 4 juunil muu ulkas põlema meite laagriosakonna aigemaja tükkis säel olnd aigetega. Eri akas nõnda, et 5 märtsil 1953 keis äe sana Stalini surmast. Sio puhul kuuluteti 27 märtsil välla amnestia, misasi muidud meite „erikontingenti“ puttund põle. Gorlagi oli sioks aoks jäänd kõgest 63 riminaali. Ülejäänd 20 082 poliitvangile sio amnestia laienend põle. Kuid inemeste luotused olid kangest ülese kõetud. Pire ennemdi oli tapiga laagri tulnd veel ulka peemiselt ukraina rahvusest vange, kedast mõistedud meite „erikontingendi“ ulka, sest nämad olnd 1952 oasta vastaakkude juhid viisiperastes ITL-laagrites. Nad mõistisid meite 7 ning 3 laagripunti territooriumid niid koa isioma kintrolli ala võtta, kuulutid sii välla „kuhaliku

omavalitsuse“ ning vinnisid lipumasti musta plagu valge kirjaga „Смерть или свобода“ (surm ähk vabadus). Kui blatnoid tahtsid poliitvange ülesetoustu sabotööri, peases valla poliitvangide irpsast pitkalt kogund vimm riminaalide vasta. Paarkümmunat ülbemat blatnoid katsusid massi kääst äe peaseda, varjudes laagripunkti aigemaja-barakki. Siis nailuteti baraki ukсед-aknad kinni, et neited säel paikas oida. Jo põle mõned vangid jäksand koua kosund vimma talitseda ning aigemajabarakil panti tuli räätsa, nõnda't sio põles maani maha tükkis keikkidega, kis sihes olema trähvand.

Tekst: „Palum Noukogude rahval NSVL valitsusele teeda anda, et meited sii mõnitaste, tulistaste suva järele surnuks ning vintsutaste näljaga! / 3. laagripunkti sunnitöölised“

Ülesetousijad pandisid välja luosungid omade noudmistega, misse ulkas 12 tunniste tööpäävade lühendus 8-l tunnil, olmetingimuste inemligumaks muutmine, pesemise (täüdl!) ning edimise arstiabi võimaldamine, keikide poliitvangide kohtuasjade ülevaadamine, laagriasjameeste omavoli lõpetamine, vägivallatsejate karistamine, ega oasta änama kut kõgest kahe kirja saatmise võimaldamine, vangide nummrisisteemi äe koutamine, vällamaalaste kodumaale lubamine, invaliideks jäänute laagrist vabastamine jne. Peemiselt nouti Moskvast valitsusekomisjoni latsi kutsumist, et sio saakse

erilaagri elamisetingimuste ning vangide noudmiste üle õiglaselt õigust mõista. Usuti naiivsesti, et riigi valitsus Moskvast lihtsalt põle teednd, kudadvüti sii Siberis inemestega ümbär käudaks.

Ülesetous türjuti maha erilise julmusega, taritades regulaararmee üksussi, kuulipildujate rittuld, soomustehnikat ning keemiarelvi. Siejuurdes ukkus vihambasti 150 vangi ning raskelt aavatuid oli änam kut 200. Eluse jäänd vastaaku akatajad ning „omavalitsuse“ aktivistid panti Norillagi trahvi-isolaatori (*Штрафной изолятор ИИИЗО*) ähk kubuse, midast vangide leeris „akklihamassinaks“ üiti. Säelt olla keikse laagri aoluo käikus eluga äe peasend kõgest möni arvali vang.

Siiskid, sie 1953 oasta sui lõppeks aksid tööste ilmuma ko piskud muutused pire kenama olemise kohe. Sioks aoks, mo sunnitööl viibimise seitsme oastaga, oli üle 90% mooga seltsis laagri joudnuist ühisoudades puhkamas. Järgesjäanutelt vööti nüid äe sunnitöölise eriseisus. Nummrid rõivaste peelt eemaldeti ning keik erilaagrid muudeti viisiperasteks ITL-laagriteks. Ega vangi „elamispind“ barakkis kosus toppelt, kahe ruutmeetri loudisnari pinna peele inemese kuhta. Miestel anti isigid „oetevastustus“, mes siis et sio üksi saerüga täüs aluskott oli. Ikke pailu kenam kut lage külma ööveldamatta loudise peelt magada. Ko 12 tunnised tööpäävad lühendeti 9 tunnisteks ning sugulastega sai vaheta lousa 12 kirja oastas. Nõnda't vangide olemine läks peele Stalini surma pire kergembaks. Kuid sunnitöö jähi ikke sunnitööks.

1954

Meited, ete pitkalt eelnimet keskaigemajas oete jäuks olnd „isimoodi töbisi“, katsuti keikaog vahel võtta. Müdul korral keis sie taris latsis arstlikkusid komisjone. Ühekorra viidi meited, pire kahtlassi, koguniste Norilski linna keskaigemajase kuntrolli. Säel kutsuti minda seltsis mo tsiviil-naisterahvast arstiga ühe asjema doktori ede. Kabinettis käskis ta mool püksid ala lasta, vaadas, küsis arstilt mo aigusao pitkuse kuhta ning lousus: „*Dai bobh vsjem*

takie horozje nozki!“ (annaks Jumal keikidel nõndad kenasid jalakesi). Ma täheldasi et mo naisarsti pale muutus siebere korraks pire kahvatuks. Mool akas taast üsna ale ning ma katsusi kabinetist väljudes veelgid töetruumasti omad jalga önduda. Kuid omatte mötlin, et küllap ma olan niid pailastud. Et küllap oodab minda niid uiest sio äeneetud orjatöö.

Vangilaagrite keskaigemajas oli aigetel suiti ede näatud neite lubvitamine aigla öue peel

A läks teisseldi! Peele veel paari nädalid aigemajas itel peearst ühepäe mo vasta: „Sa oled sii niid nõnda´d ulka aogu pitkas olnd, et me olam otsustand so välla kirjuda... invaliide ulka...“. Ning tööste, minda tunnistatigid täueõiguslikuks invaliidiks ning suunati varasui ümbär asuma Dudinka transiitlaagri, invaliide barakki. Säelt panti meited, invaliide, 20 septembril 1954 pargase peele ning kargutati Jenissei jõe koutu 2000 kilumeetrid ädaligaarde, Krasnojarski, GULAG-i invaliide erivangilaagrisse. Norilskist lahkumise järges, nigut ma niid tee, sai mo ilma lõputta pitkast üheksaoastasest vangipõlvest, sieulkas kaheksaoastasest sunnitöölise-põlvest, Norillagi arhiivi kirja kõgest igerik jutujupp:

ВІІІІІ Бернхард Александрович. Род. в 1924. Уроженец и житель х. Лябара уезда Сааремаа ЭССР. Эстонец, 5 кл. Из крестьян.

Арестован 16.06.1945. Обвинение по ст. 58-1а УК РСФСР. Осужден 26.06.1945 ВТ НКВД ЭССР на 15 лет КТР и 5 лет лишения политических прав. Срок отбывал в Норильлаге, прибыл 28.09.1946 Таллинским этапом, убыл 20.09.1954 в УИТАК УМВД КК.

Tolge: VIPP Bernhard Aleksandri p. Sünd. 1924. Päritolu ning elukoht ENSV Saaremaa maakond, Läära küla. Eestlane, 5 kl. Talupoegade päritolu. Arreteeritud 16.06.1945. Süüdistus Vene NFSV Kriminaalkodeksi artikli 58-1a järgi. Mõistetud 26.09.1945 Eesti NSV NKVD sõjatribunalis 15 aastaks sunnitöölaagrisse ning 5 aastaks poliitiliste õiguste äravõtmisele. Karistust kandis Norillagis, jõudes 28.09.1946 Tallinna vangitapiga, lahkudes 20.09.1954 siseministeeriumi paranduslike tööde laagrite ning kolooniate juhaduse Krasnojarski krai osakonda.

1955

Krasnojarski invaliide erilaagris juhtusi ma kerge tubase ammeti peele soojas puusepatöötuas. A juba kõigest nelja kuu järges, isiomale üsna oodamata, sai ma 29.01.1955 Krasnojarski laagrist vabaks. Selgus et ma keisi uie „kahe kolmandiku“ ähk 15 oasta vangide 10 oasta amnestia ala, kuna ma (arvates 22.09.1944) olin kogu juba 10 oastad „äe istund“. Sain uiest vabaks inimeseks!!! Jähi küll poliitliste ning mõnede muude õiguste koutus 5 oastaks.

Sio tähendas mo jäuks peemiselt, et peele „noukogude kodaniku õiguste“ puutumise oli moole piirat elukuha valitsemine sieaogse N-liidu territooriumil. Juhtus nõnda't Kuresaare linn oli vahebel saand omal uieks punaseks nimeks Kingissepa, a vangilaagri „seltsimiestel“ olid keelutsoone kuhta taritusel aogund paprid. Moole lubat keikse läänepoolsem sihtkuht oli tegelt Leningradi oblasti linn Kingisepp, entsne Jamburg. Meite Kingissepat põle veel jäksedud Kuresaare asemel keelat elukuhtade nimekirja ülese panda. Nõnda õnnistus mool omale välla räckida piletid, et sõita Krasnojarski linnast Moskva ning säelt edesi oort Kingissepa roudteejääma Eesti NSV-s! Midad põle muidud olemas olnd...

[illegible]

*Elu odutum dokument*³, koos Krasnojarski vangilaagri ülem tõendab et ma olen vabamies. 22.09.1944 kuni 29.01.1955 kestand vangipõlve järges sain omal rongipiletil sõiduks Kingissepa linnani Eesti NSV-s (!) ning rahalise reisutoetuse summas 34.- rubla.

ЛЕНТА НА

ПЛАЦКАРТА ДЛЯ СИДЕНИЯ

в ЖЕСТКОМ вагоне пассажирского поезда

10	3821	4150	28.35
9	3141	3620	25.20
8	2481	3140	21.80
7	2021	2480	18.25
6	1721	2020	16.85
5	1421	1720	14.65
4	1061	1400	12.70
3	821	1050	10.70
2	611	872	8.80
1	1	310	6.85

Полны

Растояние

Р К

от ст. Красноярск

до ст. Москва Ярославская

Ж. Д.

Вагон № 11 Место № 387279

К билету № 387279

№ 136096

Suslpileti latskaar, missega moole anti kuht kõva istme peele ning luba ko istmele pitka eita mo 3360 km ning üksteistkümmund pääva kestand reisul Krasnojarskist Moskva.

VIIMPSETE MÄGEDENI EESTIMAAL

1955 - 1961

Siejärges läks lahti mo üksteistkümmund pääva kestand rongisöit koutu „pesematta Venemaa“ (*nemõtaja rassija*), nigut olin kuulnd venelassi eedessi eemas isioma iigelriigi üleültse räpakuse kuhta. Isigid vangilaagri närbtusest tulijal jättas vagoni aknast aavanev vaade üsnagid sandi mulje. Peelegid vohas keikjal varastamine jms kuritegivus, misse roudteejäämades äraldi valjust silma torkas.

Joudand 1955 oasta 9 veebruaril Talina roudteejääma, sain teeda et kuhalikkude jääolude perast olevad Virtsust Kuivastu üleminek ete võimata asi. Ko Viirelaiu maijaguvaht olevad juba mõnd aoga jäävangis. Ähkkid mool oli Talinas tädi perekond, kis aitasi minda kui olin säel 1944 söavangi seisuses, otsustasi ma siiskid oort Virtsu edesi sõita. Sedise räpase ilparakana, nigut ma oli, äbenesi ma ikkegid teissi tülita. Vii teistel oma trööbase vangilaagri riidega veel täüd ähk kerbud kottu. Sieaogse kitsarööpmelise suslaga joudsi ma ilisöhtaks Virtsu. Kahegeisti kedast nuorema mihega olim sios vagonis aintsamad sõitijad ning eesmärk oli meitel koa ühine - jouda Saaremaale. Mies itel et oli taale komandeeringuks seltsi anted linnugipileti raha Talinas napsu ning suupiste peelee raidand. Niid tuli taal kuidad ikkegid öigeks aoks Saaremaale tahakohe jouda. Oli teene ammeti poolest miski põllumajanduse spetsialist. Ma räcksi taal ete lühidasti isiomast koa ning aksime siis seltsis Suurest Väinast üle kippumise nou pidama. Önneks anti meitele luba olla ööd Virtsu roudteejäämas, kenas suojas ooteruumis.

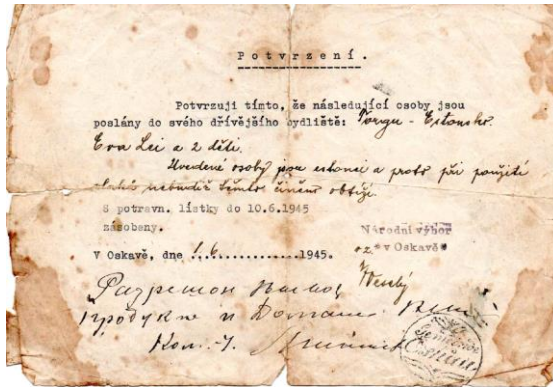
Omigu, varustand eedest pitkade kalidega, aksim jääd pide kohe 9 km kougel asund Muhumaad kõntsima. Akaduses oli jää peris viss. Õhuse jää sise oli külmand änamid taldregumasti kolte. Jo oli tuul vana jääkatte äe lammund, misperre neede kolte vahele oli vaguse ilmaga külmand uiem õhune ning libe jää. Olim üsna tüki maad kõntsind, kui üks mies meitel irpsa vaardiga suome kõlgul järke kargutas ning andas tungivasti nou tahakohe pöördä, kuna üle väina minik olla ilmvõimata. Lubasim taale et ruovim kõgest pire veel ning jätkasime minikut. Kuivastu ranna lisi muutusid jääolud meite jäuks tööste irmsandiks. Vahebel juure sugind lahve vee perast oli juba võimata ko tahakohe pöördä. Me pidim akama edekohe kippuma ave jää peel mouli roomates ning taritades lisi väutud kalisid, et omal laiembat kandepinda saaja. Mooga seltsis olnd vangilaagri vineerkohver põle koa teeb-mes ojuvvahend olnd ühti. Õnneks märgati meited kalda peelt. Kai peelee kogusid lõppeks peris müdud inemesed ullusid vahtma. Säel nad andasid siis kätega vinnides märkust, et juhtida meited sennappole, koes nämä sulavee sihes änamad koldid nägid. Vast tänu neite õrulte me ülepee Muhumaa ääre jouda saimegid...

Kuivastu kai peel olid meitel muu rahva leeris vastas ko tongrid, kis lasksid teise mihe edesi menä, sest taal oli olemas Saaremaa piiritsooni luba. Minda kutsuti piirivalvejäuskonda. Kõlistati kohegi ning selgiteti telehvonis olukorda, nimetes meited kaheks lolliks, kedast teisel puutub kogunisti Saaremaale sõidu luba. Ning et tahakohe äi saa koa saata, ubub kurat veel äe. Sie kõne järges antsid tongrid moole käsu menä ännast ilmutama Kingissepa linna miilitsajäuskonda. Nõnda saingid üle 14 oasta uiest jala kodusaare peelee. Omaste kirjädest ma teedsi juba, et meite koduse kuha peel Sõrves, Sääre külas, oli niid kõgest pirakas rõhaouk. Venelased saand säelt vähemba vaevaga rõha ageta, et omade uite militaaronete taris betooni tiha. Peele sõa elasid mo Saksamaald tahakohe saand isa ning ema eralde. Koutsu oli läind keik meite pere entsne pisku varanatike.

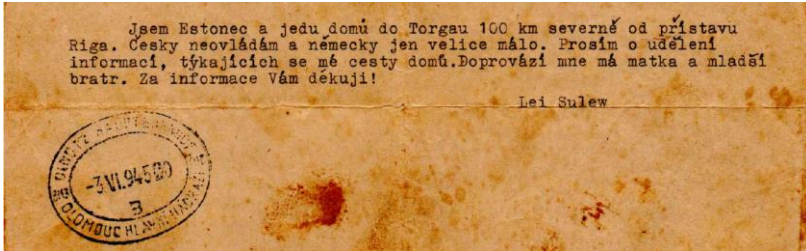

Sääre tipu sõajärgsed vene militaarooned, misest on nüidseks saand merest uhut risud

Sääre küla ning ko änam jägu Sõrvemaad oli niid saand tohutuks venelaste sõaväe- ning tongribaasiks. Võerastel oli säel eriloatta kippumine valjust keeltud. Mere ääre põle tahet east lubada isigid kuhalissi elanikkusid. Rannakalureid kahtlusteti keikaog umbest suovis läände äe pageneda. Ma kuultsi koa mes mo omaksed ning muud sõrulased pidand üle igama Saksamaale küididamise aegas. Ning et pailud sõrulased jähidkid võeramaa mulda.

Küiditud sõrulassi trähvas mette kõigest Saksa ning Poola, vaid mujal koa. Sie papri sai tahakohesööduks Kounispe külast Tšebhimaale Moraaviase väntud Eva Lei:,Tõend. Tõendan käesolevaga, et järgmised isikud on saadetud tegelikeks elukohta: (Torgu – Eesti. Eva Lei ning 2 last. Nimetat isikud on eestlased ning seepärast nende paigutamisel rongile ärge tekitage neile lisatüli) Toidunimekirjas olemise tagamisega kuni 10.6.1945. Oskavas (1.6.) 1945. Oskava rahvanõukogu (allkiri) (venekeelselt: „Lubatud toidu ning koduste asjade ülevedu“ linnakomandandi allkiri) „...Pöördel kumpäe-templid „Edesisõit lubatud“

Eva Lei vanam poeg Sulev sai Tšehhi roudteedel toimetulekuks sedise papri:,Ma olen eestlane ning sõidan koju Torgusse, mis on 100 km põhja pool Riia sadamast. Ma ei oska tšehhi keelt ning saksa keelt mõistan õige vähe. Palun andke jubiseid, mis aitaksid mul koju jõuda. Minuga koos on mu ema ning noorem vend. Suur tänu Teile jubutamise eest! Lei Sulew“... Küiditud sõrulaste kottijoudmine võttas kuude viiti aoga. Sõajärgses tobtus rahvasterändes olid roudteejäämad massidest troppis. Sios Tšebhoslovakkia jäus, entsel Sudeedimaal, lintšiti valitsematta saksa rahvusest inemissi ning sedine papper võis sõrulastel aita vältida neite pidamist saksa pagenikekudeks. A keikjal oli sõa lõppus segamduš ning säädušetus, ümbär väginallatsevad vene sõdurid. Naistel, lastel ning vanureil tuli kuhalisi keeli tundmatta akama saaja ning kudad kottu jõuda. Mo ema seltsis liikus Sõrvest päralt Libliku pere, kenne vastisündind poeg Prits mibeski Poola roudteejäämas de varastati. Kui sio kenast pakit ning arvata et väärt kraami täüs pamp äkäst valjust kiürgama kukkus, labettati sio roudtee peele maha.

Kingissepas andas müüls moole laagripaprite asemile valla uie isikutunnistuse ning ko valju korralduse, et ma oleksi Saaremaal kut piiritsoonist kolme pääva järges kound olevat. Olin jo viieks oastaks keik öigused koutand riigitruuduseta isik, kedast egase kanti lasta põle tohtind, äraldi veel piiritsooni. Nee anted päävad elasi ma ema juurdes, ta igerikus Kingissepa kortlis, koes ma trähvasi ko teiste pereliikmetega. Kuna ma omasi rõivasteks üksi vangilaagri vatte, kulusid moole tulisesti äe riidesasjad ning muu abi, midast sain änamaste emalt. Moole anted aog kodusaarel olemiseks sai nobest ottsa. Tuli jällegid jätta üvaste omastega ning sünnimaaga. Et vahebel oli ilm külmaks pöörand, põle üle Suure Väina minikul änam jääoludega muret olnd. Otuaoxs sain juba Pärnu. Säel elasid ühed meite kougelt sugulased, kis ema kirjalikul vahendusel said moole linnas peevarju anda. Edimise öö Pärnus pidin koutu saatma „*Kolhoosnikute Vöörastemajas*“. Omigu sain ülese otsi meite sugulaste elukuha, kohe ma jätsi omad napid kimsud-komsud. Sios igerikus kortlis elas peed-jalad segamdi Sörvest päralt ete pailude lastega pere, kis saatuskaaslased meite perele - nõndasammati N-Liidu söabaasi perast ilma kodutta jäänd ning sammati Saksamaale küididamise üle eland.

Moole ammetlikult lubat uie elukuha piirkonnaks önnistuskid mool 1955 oastal saaja Pärnu linn. Niid oli tarist löida omal linna alaline elu- ning töökuht, misse otsingul tuli pingsast teutsema akada. Ilma kindla sisekirjuduse- ning töökuhatta elamine oli tol aal karmisti karistatav „hulkurlus“. Kuna ma olin sunnitöölaagri papritega mies, sugisid mool töö- ning elukuha löidmisega jämed raskused. Kuulutamise tulpadel löidus elamispinna pakkumissi iganes, a oort kut saadi teeda et ma olan poliitvangina joonelt vangilaagrist tuland, oli juttel nobe löpp. Pitkapeele ma taipasi et rahvas on ete tublist äe irmutet ning valjute küididamiselainete järges inemesed lihtsalt ekkvad moosarnastega kogu puttu. Ääelamiseks tuli linnast maale juhutöhe käüda. Varsi sai meitel kogu müdust mihest punt, kennega agesim tööotsasid lepingute alusel kaloosides. Raidasim vösa, leigasim turvast, oli mullatöid

ning muud sedist. A et eri maakuhtade vahet öörumisest peaseda ning linnas kinnel töökuht saaja, läks tarist linna sisekirjudust.

Mo veli Alleks ta ruudi Astaga, mo sõharad Lilli ning Luise ning ma isi 1955 oasta sui, velide-sõharate edimisel kogusoamisel peeje 1941 oastat. Vöötud Pärnus, Koidula parkis

Linna sisekirjudus õnnistus lõppeks saaja nõnda, et me olim maal töötades kortlis ühe naise juurdes, kennel maja omav sõbranna Pärnu äärelinnas. Leppisimegid kogu et saan sisekirjuduse, kuid elama's tule ning maksan linna-aadressi tasuks ega kuu miski pisku raha. Sio idüll kestas kõigest senni, kunni naise abikaas (kis naisest ete pailu vanam) sai meite tihingust teeda. Olin paragusti Pärnu turuoones, kui mo ede ilmus üks maruvihatne mies, kis nimetas minda petiseks jne ning noudes et ma ännast täma elamispinna peelt oort välla kirjudaks. Muidu minevad mool sandiste. Ma kuulasi sie keik rahuliselt äe ning jölkisi ta vasta, et ta teeks otuaoks moole omas majas ühe nurga tühäks, et ma saaksi oma välioede ülese panda. Sedisel juhul lubas ta moole miilitsa kutsu. A ma itlin, et miilitsa võttan ma isi seltsi - sest noukogude ineme peeb elama sihes, kohes tema on sise kirjudet. Mo sedist jölkimist kuuldes ta malm oiak muutus. Siebere leppisim kenast kogu, et täma kut kuhapeelsi võimalussi tundev ineme aitab moole löida teise kuha, kohes ma sisekirjuduse saaksi. Lõppeks tegim veel piskud „grammid“ ning läksim ete sõbralikult lahku. Mõne päe järges saingid mihelt adressi. Sio oli ühel entsel Pärnu politseinikul kuulund illuge majake Posti tänavas. Sain omal ädatarblise sisekirjuduse ning isigid elamisepinna maja valemis kambris, igand kolme poolega riidekapi taades tuanukkas. Maja perenaiseks oli elatand mammi ning ennem minda olid säel kambris kaasüürlisteks juba müdud maalt linnailu peele tuland tidrigud. Vahebel ma löidsi omal linna ko mõnekuissid töötssi, neest pitkemad Pärnu Ehitusevalitsuses ning Suusavabrigus.

1956

Järgemiseks talveks sain töökuha Pärnu Mudaravila katlaküttijana. Tuli soendada arstimiselätku ning kütta äe ümberuse eludooned. Kogu oli kolm katelt. Egat pidas küdema äraldi kütisega - üht kivisöega, teist puiega ning kolmant põlevkiviga. Kahiks akas mool teris alvenema. Köhaoood, mes olid mool laagrist saadik lisi, aksid korrast änam vaivama. Ühe tuttava naisterahva koutu õnnistus mool sügise metteammetlikus kordas röntgeni-uuringul

peaseda. Säel löiti mool olevad pahamas kopsupooldes miskid ete tumed kuhad, missed nigut näütaks tuberguloosi olemasolu.

Mo kaassunnitööline - Sõrvest Lööpöllust päralt Peeter Öunpuu - nägi Norilskis kirjaga moole saadet nuorema õe Luise votu ning astus taaga kirjavabetuse. Kunni Peetri Siberist peasmiseni kestand kirjavabetus vädas asjad nõnda, et nad lõppeks omavahel abiellu eitsid.

1957

Arstimisele minikuks tuli mool maikuus töölt lahkumise aavalduis esitada, midast tollane Mudaravila lätlastest juhadaia põle kudad vasta võtta tahtend. Lubas organiseerda moole preemiaid jne. Asi oli sios et teised küttijate vahetused, üks keskeigane naine ning üks nuoremb mies, põle mette mõistand tiputundide aegas tarblast ourusurvet ülal oida. Mool sio õnnistus tänu asjal, et sain kena klapi Mudaravilas töötava mihaanikuga, kis minda koolit. Itlis et teiste õpmine olevad umbest tõhja läind. Ta oli kena sõbralik vanama-poolne mies ning oma ala vali spetsialist. Aitas minda pailu ko müdus muus aris. Oli otse kahi taast lahku minda.

Tänu asjale et Moskvast, nigut mool ihmjalst mälestub, oli miski sur üleilmne konverents tuberguloosi massilise leviku pidurdamise asjas, akas Eestimaa peele koa sugima tuberguloosi arstimise võimalussi. Organiseerdi ete arvukasti sanatooriume, aigemajasid ning tuberguloosi dispansreid. Ma kuultsi ühelt saatuskaaslaselt, et ennem sie üleliidu kampaania akadust olevad eri tükkis teisseldi käünd. Arstidel olnd ede ant riigiplaen, misse järele tuland ega teetud ao tagast kinnel nummer aigid „äe teristada“. Sie staažika tuberguloosiaige jutu järele olevad taad kut isioma tundmise järele tõbist miest ühepäe välla kutsutud ning teetadud, et sa oled niid terve mies ning lihad dispanserist kottu. Küsimisele, võib´s ta niid ko rannamõnussi noutida, päigest võtta ning ojuda, kostand arst pisku mõttepousi järges ta vasta et „no kisse teited ikke keelda saab“. Mõistagid joudas mies kounis varsi aigemajase tahakohe, sest et aiguserotsess jällegid ägenes. Nõndapailu siis nobemast arstimisest.

Mo tuberguloosi arstimine akas Pärnu Tuberguloosidispanseris, Sääse tn, koes minda pitkade uuringute järges suunati. Et säelsed arstimised tulemissi põle andend, suunati minda edekohe Talina dispanseri ning säelt juba edesi Nõmmele, Kivimäe aigemajase operatsioonile. Peele rasket kopsuoperatsiooni jähin ulgaks aoks

aigemajase aseme jäuks. Siebere tuli veel irpsast pitkalt müdus erisanatooriumis lossutada. Akaduseks Taageperas, iljamb mõnel pool mujal. Neede paari oastaga sain omal ko teise grupi osalise invaliidsuse paprid. A tarblise tööstaaži puutumisel (sunnitööd põle jo arvestud!) oli vastav pensionimäär sedine, et kuu pinsiraha eest sain näituseks Pärnu turul osta umbest kolm kilu tuhlist.

Taagepera tuberguloosi sanatooriumis sai joukubast male- ning louatennise-sporti arrastada

1959

Kaks oastad kestand arstimiste järges peasin ma lõppeks uiest omase elukuhta Pärnuse. Selgus et sio elu, kohe minda oli sise kirjuted, oli vahebel omanikel tahakohe anted – entse Pärnu politseiniku abikaasal ning tüdartel, kedast oli Siberist küididusest kottu lubat (mies jähigid Siberi kounuks). Mool kuid sisekirjudust omaval kodanikul oli aseaineks eraldud lisidal asuvas majas, Karja tn 14, suur omaede sisepeasuga kamber, misse ennemdi täütend majavalitsuse avariipinna ülesandid. Sedisel juhul põle muidud aitand räeki tua joonesolekust elamise taris ähk sanitaarremondi mõttes. Keik tuli isi tiha. Ma ehitasi tuba ko vaheseina, misse taade sain sise säeda köögi. Edimiseks asjaks jäksesi ma osta omal korteli seina peele kolme karu pildi ning roudkurdidega käukellu, et sie järele öigel aal ärgata omadel töötostel minikuks.

1959 Pärnus, Karja tn 14 tagaaidas, mo edimise peris isioma korteli ukse ees

Vahebel kukkusi ma ränga kõhuvaluga Pärnu aigemajase. Lõiti et on miski nakkusaigus ning panti minda nakkusosakonda. Sael oli ammetis Meida nimiline aigemajaõde, kis akas eema et mool peeb olema oopis mõnda pümesoolega, sest peele kõhulahtisuse põle ühte kõhutõve tunnust mette. Tapoolse pitka arstide painamise perast joudsingid lõppeks operatsioonilouale. Selgus et pümesool oli tööste oort puhkemas. Siis olaks ma kinnel manalamies olnd.

1960

Sio pümesoole luo järges sugis meitel Meidaga lisim tutvus ning asi edenes pitkapeele nõnda, et me 1960 oasta 5 juulil abiellusime.

Meidaga kahegeisti keskee Pärnu linna 1960 oasta sügise

Sant lugu oli, et alalise töökuha löidmisega oli mool jätkuvasti jämesi raskussi. Viisiperaselt võõti kunturites kenast lahkelt jutule. Ning kui küsiti, olan's ko söaväes käünd, kostsi ma jaatavalt. Itlematta jätti muidud et ma kolm oastad rindel bolševismi vasta võitlesi. Tutvund tõhe vormistamise taris mo tokumentega, jähid asjapulgad üheteisele jändi näuga ottsa vahtma. Lõppeks eeti moole, et täna kohe kudad vormistud äi saa, et tulga ma oome tahakohe. Kui ma tahakohe läksi, eeti et kedad varamidi suovi aavaldand isik on kahiks sie kuha juba äe täütend, ähk mõnda muud sedist. Ühesanaga aniti. Asi läks sieni, et mool ürgas „hing täüs“, nigut eetaks. Vasta talve ma võttsi omad tokumendid, lahettasi nee plaksuga Pärnu linna Täitevkomitee ülema ede louale ning noudsi isioma Norilski sunnitöölaagri tahakohe saatmist. Sest et sii moole tööd ep anta, a laagris põle vihambasti peris nälga surra lastud mette. Sedisest järsust noudest toibund ülemus võttas telehvoni. Ta kõne peepe ilmus illugest kasu vanamapoolne vene keeld rækiv naine ning kutsus minda ühes. Oli, nigut selgus, Pärnu Täitevkomitee kaadrite osakonna juhadaja. Ta põlegid minda anida katsund. Tegi omas kabinetis moole sirgelt klaariks mihes asi, elistas kohegi ning küsis siis moolt, tahak's ma akada tõhe kingsepaks jalanöude tellimuste osakonda, esite õppipoisiks. Et midad muud põle silmapiiril olnd, tuli mool sie pire võeristust tegiva pakkumisega nouse jääda.

1961

Töökuht osutus asuma üsna mo elukuha lisi, Riia mnt 34. Sii sai ma jaanuarikuus õppilaseks ühe vanama ning staažikama juudi rahvusest kingseppmeistri juure. Ültse selgus et sio oli ete kena kollektiiv. Mihed olid änamaste ko tol aal kangest moeka „peedika“ möödukad pooldajad. Töö juurdes oli mõnelgid käsil peedika-laas louajala taades. Õppmine kulges mool kounis libelt. Saaremaald tuli Pärnu elama ko mo vanam sõhar Lilli perega ning veli Alleks kobis koa elama Pärnu lisi Oudru. Ülepee akas mool elamine niid lõppeks, 37 eluoastaks, änamb-vihamb jooni peepe saama. Ning edenes korrast parambaks.

Siiskid käüs elamine okupeerit Eestis egas mõttes teisseldi, kut ma omast lapsepõlvest Eestimaad mäelestasi. Miskil moel oli seia koa ilmund siosamma kursiga mentalideet, misse oli moole Siberi vangilaagreis tuttvaks saand. Kena veel et seia polnd joudend venes nõnda levind lousropendav kõnepruuk. Sio oli arvatagid seutud ilmatu pailude inemeste vangilaagreist koutu käümisega, koes neitel jähis külgi säel võimutsend blatnoi-pättide kõnepruuk. Säel saigid petmistest ning simuleermistest egapäine asi, nigut minagid laagris isioma innējäämiseks taritama pidi. Peele sie oli noukogude võim isiomaga ühes toond (riigi tagast) varastamise kombe, misse okupeerit Eestis otse üldlevinult viisiperaseks oli saand. Näituseks töö juurest materjali „kõrvalepanemine“ oli pigem ouasi. Loll oli sio, kis põle võimalust äe kasutand mette. Varsi õppisi ma tõhe käüma kut keik teised säel – portvelliga, koes sihes mo isioma „mustaotsa käimadpaar“. Arvatagid sain sedistest mustadest otsadest isiomal teise palga juure teenida.

Pärnu teenuskombinaadi „Säde“ kingseppade kollektiiv on minda sii piraadi rolli pandand

Muidud oli isioma uvides töökuhtas käimade tegimine irmvaljust keeltud ning sioga võitluseks korraldeti aog-aalt ko pistelissi kuntrollle. Ning ühekorra, ulka oastid peelesenna tõhe asumist, jähingid ma kuntrollijal „vahel“. Sioks oli samma kombinaadi

kunturis töötav änam naistegilane. A oh imet - sie asemel et lamenti tiha, soovis ta moolt vagusi oopiskid isiomale koa just sammasugu kennad saaja. No sedise sooviga tuli muidud arvesta.

Ültselt oli asi nõnda, et egapäiseks tellimustööks vorbiti käimasid üksi pāntajalgi jāuks, nigut meitel siost eeti. Ete nāutute vene tüüpmodelite järele sandist materjalist vorbit käimad põle jo mette aitand daamid, kis soovisid omadel kenadel jalakestel vastavid kingi. Tegelt põlegid noudlikumal kliendil nouka-ao kouplusis mette midad kena lõida olnd. Mool õnnistus tarita üht asjalist venekeeltset jalatsimudelööri käsiraamadut. Sammati sain ma võimaluse tutvuda tollaste vāllamaa jalatsimoe-aokirjega, koes võis nāhja imeasju nigut platvorm-tallad jms. Iljam aketi moole kunturis peele kāüma, et ma asuksi tõhe mudellööri-disainerina, missega ma rōemsal meelel noustusi. Ülesandeks oli ega kuu kavanda ning valmista mõned kingamudelid ning tiha neede jāuks koostejoonised. Ning vahest kāüda Talinas, Toompeel asuvas kuntsinoukogus, koes keik sedissed mudelid tõhe kinnitati. Keige mo disaineriammeti aegas jāttas sio kuntsinoukogu kinnidamatta kõgest ühe mo poolest vālla pakuted mudeli, mes arvati olevad „noukogude inemese taris ülearu ekstravagant“.

Eesti NSV ābematta jāndi eluolu isiluomust māelestub üks kounis jōrm juhtumine. Me seltsisim kingsepatōō juurdes muuhulkas kenast ühe vanama Krogeri nimelise juudist mihega, kis oli moole olnd ko vāllaōpejaks. Ühekorra lāksim taaga kahegeisti seltsis kala õngidsema. Üks kena paar isiendast niikutnii – ta juut ning maa „vāsistist SS-lane“. Me seerasim eedest Pärnu Lihakombinaadi taade jōō āäre, koes tapamaja lākutoru jōge joosis. Teedagid kaladel iganes sise sōōdet kuht. Muidud oli meitel ko paar „peedikat“ ühes. Sios kuhtas oli Pärnu jōō āārest aint kümugond meetert lihakombinaadi kõrge kivismüürini, misse peel okasraet. Muidud oli lihaskraamiga Eestis sieaogu ete kitsas. Sest - nigut naljaambad eesid - tapetti Eestis luomasi lõhkesainega. Oli jo Eestimaa puodides saaja

puhtaks jalgu, päid, sabassi ning rupskid. Keik se liha väuti siist muidud äe Venemaale. Võimas müür oli ümbär lihakombinaadi, et töötajad isi säelt salaja liha välla'p sahkerdaks. Mõninga õngede liutamise ning „peedika“ riibamise järges läks vana-Kroger sie müüri ääre „vett eitma“ ning akas isi siejuurdes peris valjust miskid meloodiat vilistama. Oort siebere eideti lihakombinaadi poolest põigite üle kõrge müüri irpsast suur sea tagapale. Jo teissel aida oduti kedast teise vile. Egastahes lindas kintsujurak nõnda õnnetu koosi ning ooga üle aja, et vana-Kroger sai sioga pihta ning lankis pitka maha, omal reieluu lammus.

Sarnasel jändil moel jäksesid vene okupatsiooni väärakad mööd paigulisti Eesti inemeste egapäise eluolu ete jõrmiks moondata. Ojas jah kuhati lousa nairma, a tegelt oli sio nair pisarate koutu. Eesti aegas oli tükkis teistsugu elu. Õnneks tunti isigid nouka-aal uuvi rahva mineviku vasta. Näituseks organiseerdi rahvapärimuse kogumist, misse tunnismiheks ma isi koa sain ühekorra Kaavil isa juurdes võeraks olles.

Ingrid Rüütel keis mieskonnaga agemas arhiivide taris volkloori Kaavil, Möndumaal. Pildil on taal käsil mo isa ning ta sõajärgse elukaaslase Liisa Koppeli jutu ülesvõtmine.

MÄGEDEST ÜLE, 1962 NING SIEBERE

Mo jäuks lõppisid II ilmasõja lahingud 1961 aastaga, millas mool oli lõppeks olemas kena töökuht, elukuht ning pere. Sai sigineda tunne, et niid olän keik mo ees olnd mäed lõppeks omete ületand ning 1941 aland sõdimised on kahekümmuna aastaga äe sõditud.

Pärnu kodu lisi Karja ning Posti tn ristil seltsis Meida ning Kaupoga 1962

1962 sündis meitel perese edimine poeg Kaupo (*Koupu*) ning 1966 teene poeg Marko (*Marku*). Pire iljamb, 1969 õnnistus mool tuberguloosi dispanseri örul saaja sennise Karja tn 14 ühetualise kortli asemele ko viisiperane uhiuus kolme tuaga kortel Pärnu ranna lisi, Tammsaare pst 36. Viiekordlise maja ülakorrus sai välla valitsetud säelse ete kena merivaate perast. Sicaogse moe järele tuli küll üksjagu uie eluoone ehituse töösid keikidel kortlisuovijal isiomal „ühiskondlise töö päävadena“ äe tiha – olga siis öhtati ähk innamispäiti.

Pärnus Karja tn 14, meitel tuba seltsis Meida, Marko ning Kaupoga 1966 septembrikuus

Elu edenes. Sõtse ning veli käüsid paigulisti võeraks. Rahaga põle mustaotsa perast kitsas olnd ning asjad nigut üsna kenad. Siiskid tiksusid alailma kuklas mäelestused koutu eladud mägedesuurusist raskusist, jõledusist ning ülekohtust. Kindlast möösid nee mo psüühikal ning panad teisekorra ähk ülearu pailu napsu võtmisest lohudust löidma. A vihambasti põle ma müünd maha omad südametunnistust ning jäksesi keigel vaadamatta eluse jääda.

Keigel vaadamatta jäkses eluse jääda ko Eesti rahvas, kenne jäuks teene ilmasöda lõppes tegelt alles 55 oastad perast sie akadust, umbest 31 ougustil 1994. Sio oli sio päe, millas viimne vene okupatsioonivägede kirsa ännast Eestimaa pinna peelt äe koristas. Kahiks jähid taasvabastud Eestis, nigut müdul pool muial Ida-Euroopas, ühiskonna änamatelt positsioonelt äe koristamatta vene okupantega kõvali ning ideeliselt ühestööd teind inemesed. Isigid jättas kõrva sio, misse majandust puttub, kestab sediste äe müüdüd südametunnistusega kollaborantide möo senni aoni Eestimaa kuhalistes ning riiklikutes valitsuseorganes, kohtuvõimu juurdes, aokirjanduses ning - mo eest äraldi ohtlikusti - meite kõrgkoolituses. Ma isi mõtle ete ale tundega, midine mooned pilt antass neest aogadest ning mailmast tänastel Eesti noordel. Vahest paistab, kut põleks veel tänagid õigest teeda tooaogsete vene bolšhevikkude üleilmse revolutsiooni nou (nigut Ispaania „Kodusöda“, Suome „Kuusineni valitsus“ vms).

Ega's Venemaa paergune (2013) „vene mailma“ rojekt siost pailu erine. Kuit ilmarevolutsiooni asemel edendataste niid oopiskid avameeltselt „eluruumi laiendamist“, nigut Hitler omal aal. Jah, muidud oli sakslastel II ilmasöas arendamisel umbest aruline N-Liidu vasta suunadud „Barbarossa nou“. A võise arvata et kui sicaogu põleks venkude Euroopa-teel olnd ees saksa armee jämet joudu, oleks bolšhevikud võind varsi olla ko üle La Manche väina. Ma isi olaks siis ähk Siberi vangilaagris võind mõnda inglise lordi kuhata, kui nee põleks jäänd nouse Inglismaal kaloosiedimiesteks akama. N-Liidul oli jo kompartei näul isioma viies kolonn egas sihikul vöötud ohverriikis paikas ning alati akkamas, et tiha säel mõned „uied temugraatlikud valitsused“. Siosamma viisi järele, nigut Venemaa tegi Baltiriikes, Suomes ning müdul pool mujalgid.

Molotov-Ribbentropi pakt tükkis omade salaprotokollega oli jo otsast peele üks ete äbematta vastastikku lollidus. Kummagitel paktiosalistel olid omad mailmavallutuse noud, misse ohustid

muude rahvaste rahulist isiolemist. Kuid nimelt bolševikkude poolest jäati oastail 1939 kunni 1941 omadest kodudest ilma ähk küididati ähk mõrvati kedast lisimist egal meite põlvkonna inemesel Eestimaal. Nõnda't me, kodust ning koolist äraldi pailu isamaalist õpedust saand põlvkond, põle mette kudad mõistand jummid et jälgid bolševikud võiks saaja uiest meite kodumaale määratsema ning tapma tula. Just sie eri äe oidmiseks olidgid änamjagu Eesti miestest akkamas, et sõdida irmuliselt suure N-Liidu vasta Saksa sõariistega. Me olaks neite vasta sõdimiseks taritand olga või vanakurja enese abi, vormi ning relvi.

Loodan vega et ühekorra julgevad ko Eesti aoluo kirjudajad mo ning mo teekaaslaste võitluse õigeks ning õiglaseks lugida. Ähk on mo mäelestusist pire abi, et meite järeletulijad võiks paramdi mõista meite põlvkonna valitsemissi ning käitumissi.

Bernhard Vipp,

2009-2013 Viljandis

LÖPEDUSEKS

Bernhard elas Pärnus kunni 1980 aastade keskepaigani, millas ta omast abikaasast Meidast lahku läks. Mõne aasta iljamb löidas ta aolihekuulutuse koutu Viljandist isiomal uie elukaaslase Asta. 1989 kunni 2001 elasid nad seltsis Kuresaardes ning soetid omal veel suielu Kuresaare lisi Vaiverese. Perast terise sandimaks jäämist kolisid Astaga kahegeisti Viljandi, koes Bernhard jähigid paika kunni oma maise rännu lõpuni 90 eluoastal, 09.03.2014.

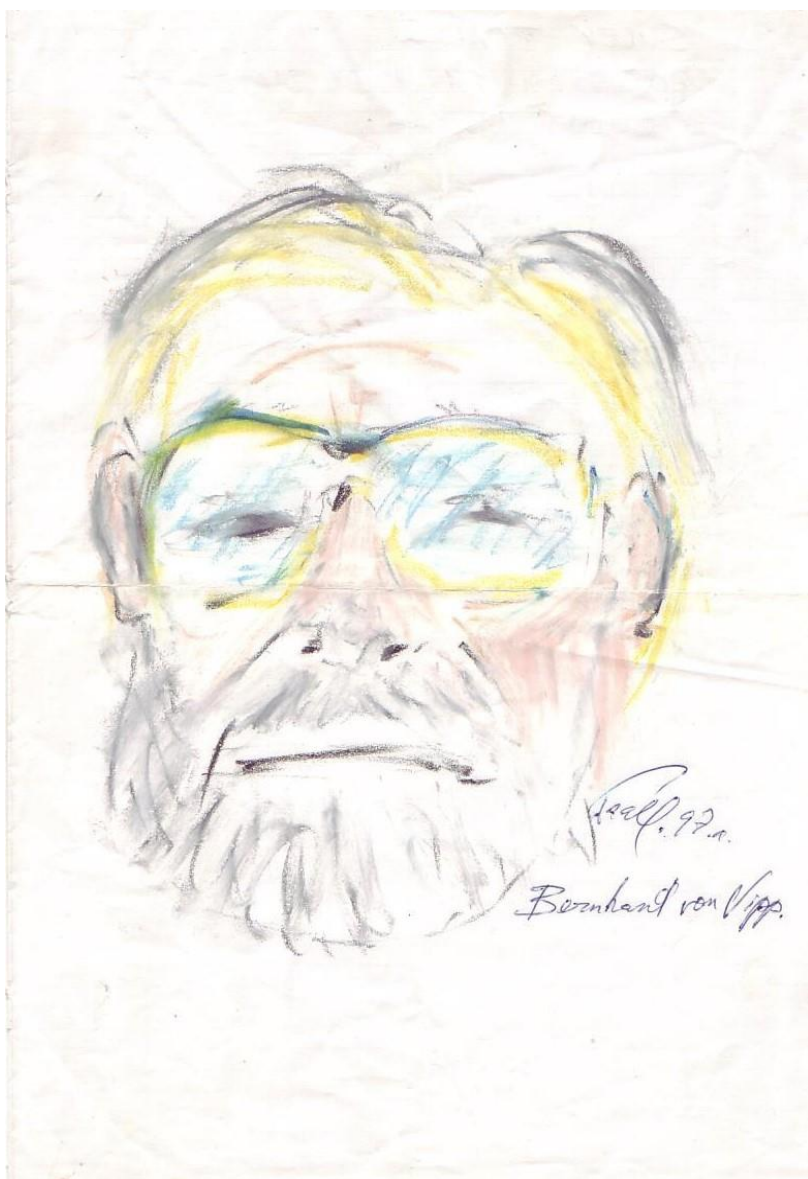
2009 aastal sai Bernhard 85. Sio oli ta isioma eluea pitkuse kuhta (veel 60 aastat) vangilaagris 1949 aastal saaded nägimuse tähtaog ($25+60=85$). Bernhard uskus siod nägimust ete valjust. Nõnda 't 84 aastaselt pani ta isioma matuseks keik asjad kenast akkama ning tellis kivi koa oua peele. Siole laskis ta raidada Eesti Leegioni märgi, isioma nime ning tahtas oort panda kirja ko sünni- ning surma-aastad (ilma kuupäävadeta, sest ta nägimuses põle surma kuupääva olnd ühti). Me lapsed olim taaga üsna kimpus, a lõppeks jähi ta ikke nouse, et isiomad surma-aastat es tasu tööste ouakivi peele ede valmis raidada.

Et surm põle edenäetud aal tuland mette, jähi Bernhard lõppeks pitkal peelekäümisel nouse ko omasid mäelestussi kirja pandma. Esite käsikirjas, perast vilutas enda veel arvutiga argeldama. Miski omateeda jäätud põhjusemõtte järele katsus ta oida, et es nimeta nimepidi ete kedad, kis põle pererinkist või äraldi lisi ineme olnd. Isigid Mõndu kooli 1934 aasta pildile said inemeste nimed juure puhtaks tänu Bernhardi nuoremal öel Luisel.

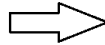
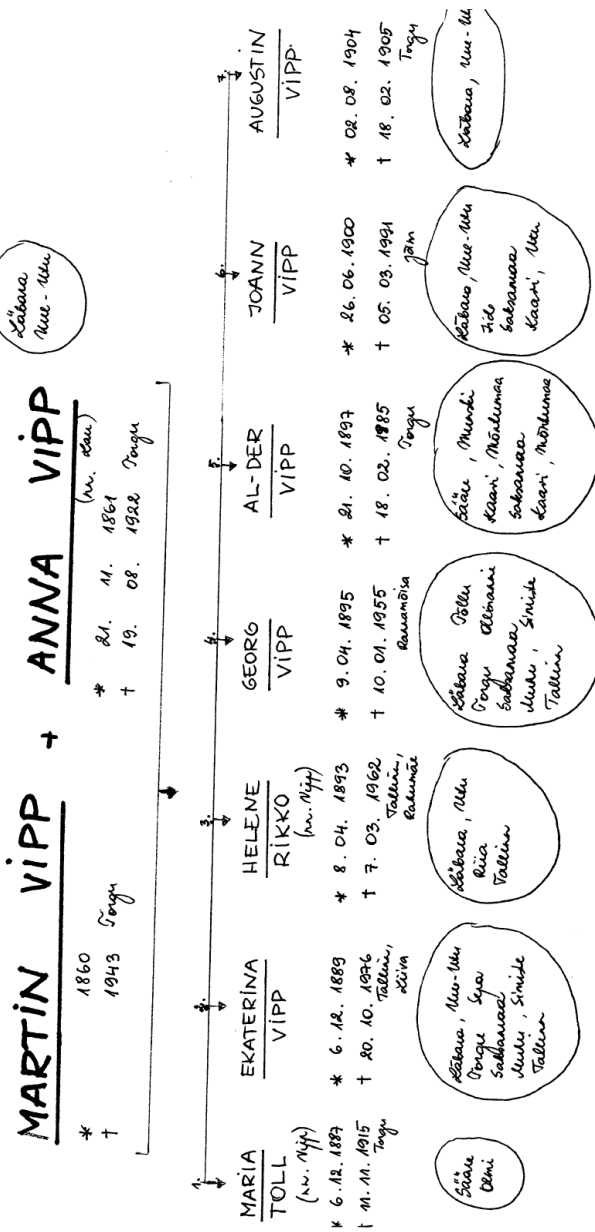
Bernhard oli keikaog arvand mailma kounimaks kirguaiaks Jämaja kalmistu. Siiskid soovis ta lõppeks isi maet saaja Torgu õigeusu surnuaida, et säel muistises iiekuhtas olla omade esisade kõrvas. Ta matuste aegas tabas Sõrvemaad Siberi burgaa pisku koopia...

Bernhardi matustel, 15 märtsil 2014, tabas peele ta ona valmimist Sörvet „musta raju“ ähk burgaa kubalik pisku koopia, lumemült tuulega 28 m/s, misse akadus votul nähja on

73 oastasest Bernhardist 1997 tihtud portree, outuriks Sulev Trall Kuresaare linnast

MÕNED JÄNDIMAD TOLKESANAD:

A

aa, ojab, aen	- aja, ajab, ajasin
aakrik	- merest randa uhutud kraam
abi, abise	- appi
abu	- õlg, selg abaluude kohal
agama	- rabama, haarama, kahmama
agulema	- riidlema
aid, aja, aidas	- aed, aia, aias
aitama	- kõlbama, piisama, sobima
akas/aksid	- hakkas/hakkasid, algasid
ake	- aken, vaateava
akkama (pand)	- valmis, ootele, paika(pannud)
akkija, aki	- hakkaja, tubli, ettevõtlik
ale	- hale, vilets
alle	- hallitus
alling(as)	- allikas
alus	- laev, igasugune ujuvvahend
andend	- (on-/olevat-) andnud
angitsema	- hoolitsema, muretsema
anima	- petma, lolliks tegema
ankima	- haakima, kinni haarama
aog, ao/-aegas	- aeg, aja/-ajal, -kestel
aolugu	- ajalugu
argeldama	- toimetama, tegutsema
arkima	- tantsima
arugesti, aruselt	- vahel harva
arune, aruke	- hõre, harv
aruline	- selline, taoline, sarnane
arvali	- vähesed, üksikud
asjem	- tähtsam, olulisem, asjalikum
avarist	- merehädaline, merehädas laev

ave, aveli - habras, õrn, rabe, kulunud

B

botenkarn - angerjapüünis

E

eedest, eedessi	- ennast, iseendid
edekohe	- edasi (suunda)
edimine	- esimene
eema, eeb, ees	- rääkima, räägib, rääkis
eganes	- õige palju, hulgi, küllaga
eitma, eitis	- viskama, heitma/viskas
ekkima	- kartma, pelgama, häbenema
elki eitma	- valgustama
elligusti	- hellalt, õrnalt
elu/elubel	- elumaja/-maja pööningul
eludooned	- kõik talu ehitised kokku
entse/entsne	- varasema, endise/endine
eri	- toimetus, asjaajamine, tegevus
ep, -'p	- eitus isiku kohta olevikus
es	- eitus mineviku kohta
esite	- alguses, enne, kõigepealt
ete-	- õige-, eriti-, väga-

G

-gar/-gaardes	- (ilma)-kaar/-kaarest (nt tuul)
grüsaoutu	- kastiga veoauto

I

ida, idagar	- kirre, kirdekaar
igama (äe)	- üle/läbi elama
igane/iganud	- -vanune/eakas, iganenud
igerik, inar	- väike, vilets, kitsuke, vähene
ihmjäs	- udune, hägune
iiekuht	- hiiekoht, muistne pühakoht

illuge	-	tillukene, väikene
inn, inne, inge	-	hing, hinge, hinge
innamispäe	-	hingamispäev, puhkepäev
irmuline	-	hirmus, jube, kardetav
irpsast	-	hirmsasti, väga
isiäraldi	-	omaette, eraldi
isioma	-	omaenese, iseenda
isitahtsi	-	omapäi, iseenesest
issima	-	passima, varitsema, valvama
isutama	-	tahtma, ihaldama
itleb üles/-ede	-	teatab, tunnistab/kaebab
itleb ta vasta	-	räägib temaga, ütleb talle

J

jalakants	-	kand
joobuma	-	minestama
joomed	-	liikuvad liivamadalikud
joones	-	korras, nõuetekohane
joudukoutu	-	jõukohaselt, jõudumööda
jugama	-	sõimama, kiruma
julla	-	reejalastega jääpaat
jummistama	-	oletama, arvama, mõtlema
juure/juurdes	-	juurde, lähedusse/juures
juutsutama	-	lutsutama, imema
jäda	-	peenar
jägu, jau	-	osa, (kellegi) oma/kogus
jäks	-	jõud, jaksamine
jäme/jammu	-	tähtis, suur, oluline/jäme, paks
jänt	-	naljakas, imelik, iseäralik
järges	-	järel
jäuks	-	(millegi) tarbeks või omaks
jäus	-	osas (millegi- või mingis-)
jääbija	-	jääja, püsija
jääm	-	jaam

jäämnus	-	jäänus
jögi, jõ, jõge	-	jögi, jõe, jõkke
jõlkima	-	ülbelt või osatades vastama
jõrm	-	pöörane, uimane, joobes, jabur
K		
kaadama	-	kallama, kallutama
kaarid	-	villakraasid
kaar, kaarimäng	-	kaart, kaardimäng
kaats	-	käis või püksisäär
kabe	-	kobe, kepsakas, kena
kahi, kahinema	-	kahju, kahjustuma/vähinema
kaju	-	kaev
kali	-	kaigas
kaloos	-	kolhoos
kangest	-	kõvasti, väga
kare/karemaa	-	muru, rohi/karjamaa
kargama	-	lõhkuma, perutama, kiini jooksmas
kargutama	-	sõitma, sõidutama
karvakala	-	hüljes
kasuma/kasuga	-	kasvama/kasvuga
katsuma	-	proovima
kedad	-	keegi, kedagi
keedus	-	soe toit
kehtama	-	raatsima
keiges	-	terves, kõiges
keis äe	-	kostis ära (kuskilt), oli kuulda
kena	-	hea, ilus, tore, sobiv jne
kennad	-	kingad
kis, kenne, kedast	-	kes, kelle, keda
kiirgama	-	kiijuma, kriiskama
kimmerg	-	välikäimla
kipsuma	-	liikuma, minema
kintsus	-	lahja, kondine, kõhn

kirguaid	-	kirikuaed, kristlik surnuaed	kõigest	-	vaid, ainult
kirgus	-	kirikus	kõlk	-	kelk
kis, kisse	-	kes, kesse	kõvali	-	tugevalt, kõvasti
klaar	-	selge, puhas, tühi/tasutud	küttija	-	kütja
klinkrid	-	tellised	L		
kodeмед	-	koivad, jalad	laas/laasid	-	klaas, (viina)pudel/prillid
kobima	-	kolima	labu	-	(heina)kuhi
kodima	-	käima	lahettama	-	ära viskama, kukutama, lajatama
kogu	-	kokku	lahv	-	jää vahel vaba veega koht
kohe/koes	-	-suunda,-poole, kuhu/kus	laiv, lae	-	laev, laeva
koivalge	-	koidik	laksperi	-	väga lahja supp või leem
kojuma	-	kuduma (kangast)	lambrine	-	lambakarjus
kolt	-	jääpank, jäätükk, kamakas	lambuvilt	-	lambavill
konterband	-	salakaup	lammus	-	lagunenud, katki
kolvulik, kolvab	-	kõblik, kõlbab	lankima, lankis	-	langema, langes
koobas	-	maakelder, varjend	lappes	-	kõrval, vastas, najal, juures
koolielu	-	koolimaja	lappima, lapit	-	laduma, laotud
koos	-	kurss, suund	lasn	-	labidas
koost	-	lusikas	last	-	laeva laadung
kordline	-	korruseline	lats / latsi	-	plats, koht / kohale
kordun	-	kasarmu, (piirivalve)baas	latrun	-	latern
korjama	-	korrastama, kokku panema	leer	-	seltskond, hulk, kogu
kortel/kortli	-	korter/korteri, õõbimiskoha	lekk	-	plekk
koutu	-	läbi, kaudu, mööda (miskit)	lengerdama	-	lainetes kõikuma
kounis	-	üsna, küllaltki	lepitama, lepitud	-	värvima, värvitud
kributama	-	kõverdamata, kortsutama	levalomb	-	leivaviil, leivatükk
kudad	-	kuidas, kuidagi	lidri	-	pori, sopp
kuht, kuhaline	-	koht, kohalik	lige	-	niiske, märg
kodu/kottu	-	kodu, kodus/koju	lihab	-	läheb
kut	-	nagu, justkui, kui (ajata)	lihm	-	lehm
käibija	-	kõndija, käija	lihutis	-	väetis, sõnnik, adru
käsil	-	parajasti pooleli olev	liit, liidi	-	pliit, pliidi
käukellu	-	käokell	linnailu	-	elamine linnas

linnug/lindma	- lennuk/lendama
lipsumisi	- vilksamisi, momendiks
lisi/lisemal	- ligi, lähedal/lähemal
litsud, litsutama	- uisud, uisutama
lomb	- viilakas, tükk
loomus	- saak (kalapüügil)
lorama	- luiskama
lougus	- kaldus
loukama	- lühidalt karmilt vastama
lous-	- laus-, täiesti-
lugimine	- kirjatükk, lugemine
luhki	- katki
luhvtitama	- tuulutama
lukistama	- lukku panema
lumemült	- lumetuisk
luup	- suur abipurjega sõudepaat
läbu	- suits, toss, tolmutpõlv
lääs, läänegar	- edel, edelakaar
lakk	- pori, solk, reovesi
loidma, ma löitsi	- leidma, ma leidsin
lõpp, lõpe	- lahekäär, lahekäär
lõuna, lõunagar	- kagu, kagukaar
lõdv	- veranda, juurdeehitus

M

maa´p (tee)	- ma ei (tea)
maagar	- ida, idakaar
maandi	- maantee
maidma	- maitsema
malm	- jäik, järeleandmatu, kõva
massak	- sääsk, kihulane
merimuda/muja	- vetikad, adru/(os.k) -muda
mes,misse,midast	- mis, mille, mida
midad/midine	- miski, midagi/milline

moega	- olekuga, (tegu)viisiga
moekam	- uhkemaks/toredamaks peetu
moig, moiutama	- muie, muigama, naeratama
mouli	- köhuli
muga	- muist, mõni, osa
muidud	- muidugi, loomulikult
munsk	- koduväi/(lisa)suu/huulik (rootsi k)
munsteroll	- laevapere nimekiri
mutsima	- litsuma, pigistama, pressima
mässa	- segi, sassi
mättima	- mätsuma, määrima, meikima
müdu, müdud	- mitu, mitmed

N

naertma	- naerma
nasvad	- leetseljakud
nee, need	- need (n.k), neid (os.k)
nigut	- nii nagu, justkui
nirku	- nõu, mannerng
niid	- nüüd
nonn	- vares
nonnima	- vastutahtmist töötama
nou/jähi nouks	- plaan, kava/jäi teostamata
nälgus	- ahnus, ihnsus
närb	- niru, vilets
näuga	- väljanägemisega
näätud/nähja	- nähtud/näha

O

oburattid	- hobusevanker
oduma	- ootama
oedes/oete	- voodi (nim.)/voodi (os.)
oete jaoks	- voodihaige
ogijalg	- vilja-/kivikuhi, vinnkaevu jalg
ogima	- kuhjama, korrastama

ojama	-	ajama, liikuma panema	pelts	-	kasukas
ojuma	-	ujuma	pidama	-	hoidma (-kinni, -aus), tahtma
olga	-	olgu, olgugi	pilkus	-	silmapilkselt, järsku, kohe
ongid	-	tugevad vihmahood	pire	-	veidi, natuke
ongit	-	ongi, on tõesti	pisku	-	väike, pisike, napp
oo, oone/obu-	-	hobu, hobune/hobuse-	pistma	-	nõelama, torkama
oduma, odub	-	ootama, ootab	pitk/pitkas	-	pikk/pikali
oodu peel	-	lapseootel	poolestkid	-	(mitte)-sugugi,-kuidagi,-kellegi
oort	-	otse, lausa, kohe, äkki	pougadis	-	väga külm ilm, paukuv pakane
osas	-	oskas	prahtima	-	laeva laadima
ots	-	kõis e nõör laevas/töökoht	puhki	-	puruks, katki
otts, ottsas	-	tipp, tipus/lõpp, lõpus/läbi	puhtaks	-	täiesti, eranditult/puhtaks
otu, otuaog	-	õhtu, loojanguaeg	puneelitud	-	laudisega kaetud, voorderdatud
otsakont	-	otsaesine, laup	purjuk/purjud	-	purjekas/purjed
oud	-	haud	purtsig	-	uhke, uhkeldav, edev
outu	-	auto	puutuma	-	puuduma
P			päralt	-	pärit
padu	-	vesine ala, soine mets	püme	-	pime
paergust	-	praegu	püüs	-	käes, peos
paet	-	paat	püüs	-	püünis, kalavõrk
pahamal	-	vasakul	põle (mette)	-	ei ole (sugugi)
pahnad	-	õled, kõrred, põhk	R		
paigulisti	-	sageli, alatasa	raant	-	(puust)ämber
painama	-	paluma, nuruma	rage, raged	-	tera, tükikesed/pudemed
pale	-	nägu, väljanägemine	rahima	-	raiuma
paragusti	-	parajasti, samal ajal	rahkima	-	puruks rebima, hakkima
parand	-	põrand	raidama	-	raiskama, asjata kulutama
peasma	-	pääsema	rapak	-	võsa
peedikas	-	odav piiritusvein	rapetand	-	ärakulunud, pleekinud
peel/peepe	-	peal/lisaks, peale, üll	rattid, rattite	-	vanker, -vankri
peemiselt	-	peamiselt	rattitee	-	vankritee
pees.peest, piha	-	peas, peast, pähe	reeder	-	laevaomanik
peiges	-	päike	reinas	-	käsitäru

rend, renni	- söögilaud, söögilaua
riibama	- lonksama, rüüpama
rimuma	- katsuma, kabistama
ringas	- järsu servaga kõrgendik
roinama	- ringi hulkuma
roonu	- kroonu, riik
roviant	- proviant, laeva toiduvaru
ruovima	- proovima
ruutu (moega)	- punakate juuste ja nahaga
ränkama	- rassima, pingutama
ränts (palge)	- narts, kalts, rätik (näo)
rääts	- katuseräästas
rõha, rõhane	- kruusa, kruusane
rügama	- palju töötama, rabelema
ründ, rünnad	- rind, rinnad

S

saabija/saaja	- saaja/saada
saerüga	- saepuru
salm, salme	- väin, väina
sant	- halb, vilets, paha, vigane
sants	- võimalus, ka tööots
santsukast	- meremehe asjade kast
sedadviiti	- niimoodi, nõnda, sedaviisi
sedati	- ühtlasi, samamoodi, sedasi
sedine	- selline, seesugune
sedu-müdu	- õige mitu, mitmed
seerama	- seadma, valmistuma
seitung, seituni	- ajaleht, ajalehe
seltsis/seltsima	- kaasas, koos/sõbrunema
senni	- seniks, niikaua kui/siiani
siebere	- selle järel, pärast
sii/sios/sihes	- siin/selles/sees
sio, sie, siod	- see, selle, seda

sirgelt	- otse, lausa, selgelt
sohe	- suhu
sugima	- tekkima, sigima, muutuma
suiline/suiti	- suvesulane, karjalaps/suviti
susla	- auruveduriga rong
säämal	- paremal
sõakas	- hakkamas, julge, sõjakas
sõõbija	- sõõja
sõrv	- serv, äär
süld	- sild

T

taa/taades	- taha/tagapool, (millegi) taga
taris/tarist	- jaoks, tarbeks/tarvis, vaja
tahakohe	- tagasi (suunda)
taluma	- kandma, talutama, vedama
tangima	- võõrast keelt purssima
tarbline	- vajalik
taritama	- kasutama, tarvitama
teene	- teine
teiseomigu	- järgmisel hommikul
teissel/teisseldi	- teiselpool/teisiti
teritama	- tere ütlema, tervitama
tidrik, tidrigu	- tüdruk, tüdruku
tiha, tihtud/tihas	- teha, tehtud/tehas
tiides	- kaldus, viltu
tiidus	- rutt, kiirustamine, ajanappus
tilgutama	- maha istutama, pillama
tolkima	- mõistetavaks tegema, tõlkima
tonger	- piirivalvur, rannarüütel
traan	- kalarasv
trähvama	- sattuma, kokku juhtuma
trääl	- tasuta tööjõud, võlaori
trööbane	- räpane, närvi

tuba (tulema)	- eluruumi/majja (sisenema)
tuhlis	- kartul
tuland	- tulnud
tõhe	- tööle
tööst, tööste	- töesti, tööpoolest
tükkis	- koos/hoopiski, koguni
tümps	- soolahülge/ha/seakõhupekk
türjuma	- puhuma, suruma, tõrjuma
tüssised	- kodukootud täisvillased

U

ubuma	- uppuma
uisk	- ühemastiline laev
ukkas	- vale, kõlbmatu, sobimatu
umbest	- täpselt, just, parajasti, ainult
unni	- hunnikusse, virna

V

vabuaid	- võrkude korrastamise aed
vale, valem	- suur, suurem
vali, valju	- kõva, tugev, kange, range
valitsema	- (välja)valima
vandid	- masti hoidvad laevakõied
varuma	- seadma, sättima, plaanima
vädama/väutud	- vedama, tõmbama/veetud
vesigar	- lääts, läänekaar
vesistama	- nutma
viham	- väiksem, vähem
vihatne, vihatsi	- vihane, vihaselt
viisiperane	- reeglipärane, tavaline, õige
viiti	- viisi, moodi
viltne	- villane
vilutama	- treenima, harjutama
vinnima	- vinnama, heitma, vehkima
vipp	- paaris-ese(med)/vinnkaev

vipp-fyr	- vinnkaevu moodi tulepaak
viss	- tihe, sitke, vastupidav
võeraks	- külaliseks (minema/tulema)
võimine	- saamine, suutmine, oskus
võise	- võiks, (seda) võib
võttas, võõti	- võttis, võeti
väänak	- üleannetu
väutud/väutuul	- veetud, tiritud/tõmbetuul

Ä

äbemata	- häbematu, eriti halvasti
ädal, ädaligar	- lõuna, lõunakaar
ädadlema	- halama
äelig/äeldus	- häalik/häälidus
älbima	- eksima, kõrvale kalduma
änam	- enam, tähtsam, rohkem
äraldi	- eriti, eriliselt
äär, ääre, äärdes	- rand, randa, rannas/ääres
äävitama	- hävitama

Õ

õhune	- lahja, õhuke
õhutama	- kritiseerima, riidu kiskuma
õigest	- hästi, tegelikult, korralikult
õilama	- hüüdma, karjuma, röökima
õnduma	- lonkama
õru/õrul	- tugi, toetus/toel, abil
õördama	- manguma, nuruma

Ü

ühtid (mette)	- (mitte) -sugugi, -midagi
üiges	- viljatera, raasuke, kübe
üksi	- ainult, kõigest
ülegil	- pea peal, kummuli
ürgama	- kargama, hüppama
ütsima	- jõnksudes käima, jalga liipama

Sääre paergune (Läänemere keikse valem) maijak ning pahalal merdes N-Liidu aogsete söaväeoonte vared. Sääre ots kiputab eedest ega oasta mõne sendimeetri jägu kobe vesigaart.